

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри музикознавства, композиції і творчої майстерності, Дніпропетровська академія музики імені М.Глінки

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук з державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Лосієвська Ольга Геннадіївна, доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Марченко Оляса Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Павленко Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Потіїв Микола Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oes., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Баштанник О. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ:
ІСТОРИЧНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА АНАЛІЗ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....7

Бобронніков Д. О., Чикаренко І. А.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕАЛІЗАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....12

Драган І. В., Драган І. О.

РОЗВИТОК КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ
АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....18

Липовська Н. А., Сахарова К. О., Шевченко О. С.

КООРДИНАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....23

Макуріна О. А.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....29

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Бражко О. В., Верительник С. М.

УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ ТА КОНТРОЛЬ
ЗА ЇХ ВИКОРИСТАННЯМ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ.....35

Курілов Ю. Ю.

ПРОСТОРОВА ЕТНОДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: НОМЕНКЛАТУРА NUTS
ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА РЕГІОНІВ
КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ.....40

Перестюк І. М.

ПЕРСПЕКТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕФОЛТУ ЯК ОБ'ЄКТУ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ.....51

Сорока М. А.

ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЗНАТЬ СТЕЙКГОЛДЕРІВ, ЯКІ ЗАЛУЧЕНІ
ДО ПРОЦЕСІВ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ОСНОВІ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ.....56

Хожило І. І.

ОХОРОНА РЕСПІРАТОРНОГО ЗДОРОВ'Я ЯК НАПРЯМ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ:
НАУКОВА ДИСКУСІЯ У ФОКУСІ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ.....61

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

Корнута Л. М.

ЩОДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ.....69

РОЗДІЛ 4

ПСИХОЛОГІЯ

Войтенко О. В., Мостова І. В.

СПЕЦИФІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ
ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРАЦІВНИКІВ.....76

Кулешова О. В., Міхєєва Л. В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ..... 82

Швець В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СЕНСОРНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 88

РОЗДІЛ 5

ПРАВО

Дем'янчук Т. Д.

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ І ТАБІРНОЇ
СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР..... 95

Іваницький А. М.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МИРОТВОРЧИХ СИЛ ООН ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....101

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Bashtannyk O. V.

THE METHODOLOGICAL BASIS OF STUDYING POLITICAL INSTITUTIONS:
HISTORICAL INSTITUTIONALISM AND ANALYSIS
OF THE FUNCTIONING OF STATE AUTHORITY INSTITUTIONS.....9

Bobronnikov D. O., Chykarenko I. A.

REGULATORY, LEGAL, ORGANISATIONAL AND MANAGERIAL SUPPORT
FOR THE IMPLEMENTATION OF THE ENERGY POLICY OF UKRAINE.....14

Drahan I. V., Drahan I. O.

THE DEVELOPMENT OF PERSONNEL POTENTIAL AS A TASK OF THE STATE
ANTI-CRISIS POLICY IN THE CONDITIONS OF A DYNAMIC EXTERNAL ENVIRONMENT.....20

Lypovska N. A., Sakharova K. O., Shevchenko O. S.

COORDINATION OF STATE AND SOCIETY INTERACTION FOR THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION OF MODERN PUBLIC POLICY IN UKRAINE.....25

Makurina O. A.

SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE UNIVERSITY IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE.....31

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Brazhko O. V., Verytelnyk S. M.

MANAGEMENT OF PUBLIC FINANCES AND CONTROL
OF THEIR USE DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE.....37

Kurilov Yu. Yu.

TERRITORIAL ETHNO-DOCTRINE OF THE UKRAINIAN NATION: NUTS NOMENCLATURE
AS AN ADMINISTRATIVE BASIS OF THE EUROPEAN COMMUNITY,
NATIONAL LEVEL OF ITS MEMBER-STATES AND THEIR REGIONS.....42

Perestiuk I. M.

PROSPECTS OF DEFAULT REGULATION AS AN OBJECT
OF PUBLIC MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT.....53

Soroka M. A.

APPROACH TO FORMING THE KNOWLEDGE MODEL OF STAKEHOLDERS INVOLVED
IN STRATEGIC PLANNING PROCESS BASED ON SMART SPECIALISATION.....58

Khozhylo I. I.

PROTECTION OF RESPIRATORY HEALTH AS DIRECT STATE POLICY OF UKRAINE:
SCIENTIFIC DISCUSSION PANDEMIC AND WAR IN FOCUS.....63

SECTION 3

PUBLIC ADMINISTRATION

Kornuta L. M.

REGARDING THE ISSUE OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN THE PUBLIC SERVICE.....71

SECTION 4

PSYCHOLOGY

Voitenko O. V., Mostova I. V.

THE SPECIFICITY OF MANAGERIAL INTERACTION
AS A FACTOR IN THE OCCUPATIONAL WELL-BEING OF EMPLOYEES.....78

Kuleshova O. V., Mikheieva L. V.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF EDUCATORS.....84

Shvets V. V.

PECULIARITIES OF SENSORY REINTEGRATION
OF THE LIFE EXPERIENCE OF YOUNG PEOPLE UNDER MARTIAL LAW.....90

SECTION 5

LAW

Dem'ianchuk T. D.

THE PROCESS OF FORMATION OF THE CORRECTIONAL LABOR
AND CAMP SYSTEM OF EXECUTION OF PUNISHMENTS IN THE EARLY 1920-S.....97

Ivanytskyi A. M.

SOME ISSUES OF THE USE OF UN PEACEKEEPING FORCES DURING THE WAR IN UKRAINE.....103

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 35.071

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.1>

Баштанник Оксана Віталіївна,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та політичної теорії

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0003-4067-3261

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: ІСТОРИЧНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

THE METHODOLOGICAL BASIS OF STUDYING POLITICAL INSTITUTIONS: HISTORICAL INSTITUTIONALISM AND ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF STATE AUTHORITY INSTITUTIONS

У статті автором обґрунтовується, що дослідження особливостей функціонування політичних інститутів на сьогоднішній день може бути реалізовано через використання широких методологічних орієнтирів, але загальна теорія інституціоналізму залишається пріоритетною для більшості вчених. Історичний інституціоналізм, як дослідницька стратегія нового інституціоналізму, тяжіє більшою мірою до аналізу формалізованих політичних інститутів (таких як органів державної влади), які і до тепер мають вирішальний вплив на політичний процес. Метою дослідження є аналіз можливостей застосування методології історичного інституціоналізму стосовно дослідження особливостей функціонування державно-політичних інститутів різного типу – від вивчення ролі міжнародних організацій в глобальній політиці до трансформаційних процесів у перехідних суспільствах та особливостей розвитку внутрішньо-державних локальних утворень.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що використання методології історичного інституціоналізму в дослідницькому процесі представляє інтерес тим, що відкриває можливості не лише для ретроспективного аналізу політики, але і для виведення закономірностей, які б дозволяли прогнозувати її – що особливо важливо для реалізації публічної політики. Більшою мірою увага вченої в даному аспекті спрямовується на розгляд формалізованих аспектів політики, тих інститутів і процесів політичної системи, що пов'язані з реалізацією державної влади в першу чергу (є функціональними елементами системи державного управління). Але дослідження історичного підґрунтя виникнення і розвитку означених феноменів, пов'язаного із культурними, традиційними, неформальними чинниками (в рамках, наприклад, публічної історії), поглиблює розкриття їх змістовного наповнення і може сприяти досягненню практичних результатів від політичного курсу при впровадженні в дію отриманих висновків.

Ключові слова: інститут, державно-політичний інститут, новий інституціоналізм, історичний інституціоналізм, публічне управління.

In the article author substantiates that the study of the functioning peculiarities of political institutions today can be implemented through the use of broad methodological guidelines, but the general theory of institutionalism remains a priority for most scientists. Historical institutionalism, as a research strategy of new institutionalism, gravitates more towards the analysis of formalized political institutions (such as state authorities), which still have a decisive influence on the political process. The purpose of the study is to analyse the possibilities of applying the methodology of historical institutionalism in relation to the study of the functioning peculiarities of various types state-political institutions. It is about the study of the role of international organizations in global politics, as well as the study of transformational processes in transitional societies and the peculiarities of the development of domestic local entities.

As a result of the conducted research, it was established that the use of the historical institutionalism methodology in the research process is of interest because it reveals opportunities not only for retrospective analysis of policy, but also for deriving patterns that would allow forecasting it – which is especially important for the implementation of public policy. To a greater extent, the attention of scientists in this aspect is directed to the consideration of formalized aspects of politics, those institutions

and processes of the political system that are primarily related to the implementation of state power (they are functional elements of the state administration system). But the study of the historical basis of mentioned phenomena emergence and development, related to cultural, traditional, informal factors (in the framework of, for example, public history), deepens the disclosure of their meaningful content and can contribute to the achievement of practical results from the political course when implementing the obtained conclusions.

Key words: *institute, state-political institute, new institutionalism, historical institutionalism, public administration.*

Постановка проблеми. Дослідження особливостей функціонування політичних інститутів на сьогоднішній день може бути реалізовано через використання широких методологічних орієнтирів, але загальна теорія інституціоналізму залишається пріоритетною для більшості вчених. Концептуалізована до рівня парадигми, інституціональна теорія в політичній науці розвивалася у напрямі від класичного до нового інституціоналізму, що, однак, не втрачали в повній мірі методологічної єдності. Історичний інституціоналізм, як дослідницька стратегія нового інституціоналізму, тяжіє більшою мірою до аналізу формалізованих політичних інститутів (таких як органів державної влади), які і до тепер мають вирішальний вплив на політичний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, як пише Л. Бунецький, що загалом в новому інституціоналізмі категорії «інститут» надається комплексне визначення як складному поєднанню формальних і неформальних правил, культурно-ціннісних компонентів, що формують «сенсові рамки» для діяльності політичних акторів [7, с. 73]. В історичній його версії вчені тяжіють до виведення макровисновків з аналітичних процедур, пояснення масштабних залежностей у значних часових проміжках, хоча критики, недооцінюючи, часто коротко характеризують цей дослідницький підхід як «history matters» (англ. – історія має значення). Окремі положення дослідницької стратегії історичного інституціоналізму представлені в роботах О. Рибій, Н. Ротар, Л. Тесфайє та ін., але без комплексного узагальнення.

Метою статті є аналіз можливостей застосування методології історичного інституціоналізму стосовно дослідження особливостей функціонування державно-політичних інститутів різного типу – від вивчення ролі міжнародних організацій в глобальній політиці до трансформаційних процесів у перехідних суспільствах та особливостей розвитку внутрішньодержавних локальних утворень.

Виклад основного матеріалу. Для початку наголосимо, що вивчення політичного процесу із застосуванням різноманітних сучасних підходів поєднується на сьогодні також з використанням традиційних методів. Серед них – історичний підхід, за допомогою якого можливим є з'ясування

генезису чинників, які виявлялися визначальними для виникнення тих чи інших явищ, ситуацій, змін у ході розвитку політичних процесів [9, с. 33]. У даній роботі мова буде йти про вивчення явища інституту політичної системи суспільства, що представляє особливий інтерес одразу для декількох галузей суспільних наук, передусім політичної науки та науки державного управління. Центральне місце дослідження відповідних інститутів у галузі наук із державного управління було визначено передусім завдяки впливові з боку спорідненої галузі політичних наук. Що стосується безпосередньо наук з державного управління, то в частині інституціонального теоретико-методологічного підходу їхньою особливістю порівняно з політичними науками є наголос на дослідженні такої підгрупи політичних інститутів, як інститути державні (включаючи місцеве самоврядування) [11, с. 49].

Виокремлений нами історичний інституціоналізм є одним з різновидів дослідницьких стратегій, які розвиваються в рамках більш широкого напрямку нового інституціоналізму як складника інституційної теорії політичної науки. Для раціонального використання можливостей нової інституційної теорії, слід окреслити можливі елементи в дослідницькій схемі неінституціоналізму комплексно, у межах наявних рівнів: інституційного, організаційного, індивідуального; розгляд об'єктів дослідження у якості інституціоналізованих практик, формальних/неформальних правил гри [6, с. 15]. Загалом, інституціональні дослідження від початку свого розвитку зосереджувалися на структурно-організаційних аспектах владних відносин як основоположних чинниках їх реалізації в певному руслі. Інституціоналісти приділяли основну увагу трансформації інститутів влади, оскільки вважали, що вони суттєво впливають на перебіг політичного процесу (на відміну від середовища, яке здійснює менш вагомий вплив), формують поведінку [9, с. 26].

Т. Кондратюк нагадує, що історичний інституціоналізм як самостійний напрям сучасного, власне наукового інституціонального підходу до проблем державної політики та адміністрування, виник на початку 80-х років минулого століття [11, с. 50]. Як дослідники за кордоном, так і українські вчені відзначають, що даний різновид

нового інституціоналізму за змістом своїх основних положень є одним з найбільш відповідних до аналізу формалізованих аспектів політики – тих норм, структур і процесів, які пов'язані з організацією владних відносин. Зарубіжні вчені акцентують, що саме в межах політичної науки сформувалося два різновиди – історичний інституціоналізм (виник в порівняльній політології) та інституціоналізм раціонального вибору (в основі американська політика та міжнародні відносини). Серед найбільш актуальних саме для політичної науки українські вчені пропонують виокремити наступні: соціологічний (в тому числі одна з його форм – нормативний), історичний, неоінституціоналізм обмеженого раціонального вибору [6, с. 8].

О. Чальцева у своїй статті наводить перелік основних дослідників, які розробляли ідейні положення історичного неоінституціоналізму (Т. Скокпол, С. Стеінмо, К. Телен, Ч. Тіллі та ін.), та зазначає, що саме історичний неоінституціоналізм, на відміну від інших версій нового інституціоналізму, дозволяє вже зробити значний акцент на контекстуальних особливостях публічної політики, яка є основним предметом її дослідження. Вчена також звертається до напрацювань П. Голла, який виокремлює чотири визначальні особливості історичного інституціоналізму. По-перше, представники цього напрямку прагнуть концептуалізувати зв'язки між інститутами та поведінкою індивіда; по-друге, підкреслюють асиметрію владних відносин, пов'язану із розвитком і функціонуванням інститутів; по-третє, наполягають на залежності інституціонального розвитку від обраного шляху й підкреслюють непередбачуваність результатів; по-четверте, залучають в інституціональний аналіз інші види факторів (ідеї, культуру тощо), що впливають на політичний процес [12, с. 178].

Щодо предметної сфери досліджень, то слід наголосити, що основною одиницею аналізу тут виступає інститут політичної системи суспільства, який може мати різне положення в системі координат її простору (бути державним, політичним чи суспільним), але завжди залишається ядром дослідницького процесу. Кожен із напрямів неоінституціоналізму самостійно намагається відповісти на питання, як впливають інститути на формування публічної політики. Головну увагу інституціональний підхід приділяє питанню ролі державних і соціальних інститутів у процесі визначення й формування публічної політики. Згідно з логікою цього підходу, інститути визначають сутність публічної політики, стратегію її розвитку через систему прийняття рішень [12, с. 180]. Якщо ж звертатися безпосередньо до історичних

аспектів аналізу, то ракурс розгляду інститутів зміщується на особливості їх формування, що можуть набути суттєвого значення для їх функціонування, наприклад, у кризовий період.

Державно-політичні інститути можна розглядати як «укорінені» в історії та політичній думці й такі, що відображають сукупність суспільних традицій і соціальних практик (писаних або неписаних), звичаїв і норм, і відповідно – радше як виниклі у процесі еволюції, ніж створені свідомо [11, с. 49]. Ю.Д. Древаль зазначає, що наука державного управління застосовує історичний підхід як для досягнення глибини аналітичного процесу, так і для розгортання лінійної логіки дослідження і розвитку предмета вивчення. У широкому сенсі, аналізуються різнобічні аспекти взаємозв'язків минулого та сучасного, що розкриваються в концептах публічної історії та колективної пам'яті. Метою використання публічної історії є намагання зробити історію більш зрозумілою для суспільства, що дозволило б використати історичні знання у практичній площині. Автор наводить приклад Європейського Союзу, який відіграє центральну роль у поширенні норм і принципів, що мають зблизити між собою колишніх ворогів шляхом нового тлумачення поняття «примирення» [8]. Що ж до предметної площини застосування дослідницьких практик інституційного аналізу історичного типу, то на сьогодні він використовується в політичній науці при вивченні досить широкого кола об'єктів: ролі міжнародних організацій в глобальній політиці, трансформаційних процесів у перехідних суспільствах та особливостей розвитку внутрішньодержавних локальних утворень.

Пізнавальні можливості історичного інституціоналізму як інструменту для дослідження акторів міжнародної політики розкриваються переважно у роботах європейської школи політичної науки. На думку О. Фіоретоса, у розробці проблематики міжнародних відносин історичний інституціоналізм на сьогодні найбільш вдало застосовується при дослідженні переваг впливових національних держав у конструюванні міжнародних інституцій та діяльності в їх межах, у більш широкому сенсі – загальних особливостей інституційного будівництва в міжнародній системі [1, р. 383–384]. Так, коли мова йде про роль держави, то увага вчених зазвичай звернена на те, як інтереси внутрішньодержавних політичних груп визначають формування національного дизайну управління, а політичний курс уряду приймається в міжнародних установах (наприклад, як національні форми регуляції певної

сфери суспільних відносин продукують складності у досягненні консенсусу на рівні ЄС).

За найбільший парадокс сучасності О. Фіоретос вважає те, що міжнародні інститути на сьогодні як ніколи раніше мають всі можливі ресурси і повноваження для проведення ефективної діяльності, але при цьому все ще не в змозі виконувати покладені на них завдання [1, р. 386]. На нашу думку, основною причиною все більшого укорінення подібної практики функціонування міжнародних організацій відбувається через намагання поодиноких більш впливових держав зберегти своє привілейоване положення в середині організації на міжнародній арені, через що вони протидіють зміні балансу сил і намагаються закріпити поточні правила політичної гри (як більш вигідні) навіть перед загрозою кризи. В середині країни окремі політичні групи також можуть мати значну зацікавленість в збереженні існуючої позиції держави в міжнародній організації, а тому їм вигідною є наявність неузгодженостей у внутрішньо державному визначенні пріоритетів зовнішньої політики.

Серед окремих інститутів регулювання міжнародної політики в рамках історично-орієнтованого політологічного дослідження під пильною увагою вчених перебуває також інституційна структура ЄС. Щодо такого особливого союзу держав сформувалися дві традиції аналізу – в американській політологічній традиції він досліджується як певного роду функціональне утворення в одному ряду з іншими міжнародними організаціями (через призму теорії міжнародних відносин). Проте, в Європі аналітики обрали інший шлях – розробки ведуться в рамках компаративістської методології (порівняльне дослідження еволюції розвитку відносин, які призвели до формування того чи іншого інституту) [5]. Це дозволяє віднайти чітку залежність там, де спільна історія міждержавних відносин має надзвичайно важливе значення щодо розуміння складної системи «стримувань та противаг». Таким чином, у нашому випадку, інструментарій порівняльної політології є більш перспективним для збагачення теоретичного базису політичної науки та адекватним відносно емпіричного матеріалу дослідження, коли держави осмислюються як формалізовані структури домінування в інституційній площині як внутрішньо так і зовнішньо спрямованих спільних політик ЄС.

При розгляді особливостей внутрішньої політики ЄС, яка регулює його інституційну конструкцію, з позицій якісного аналізу [4] частіше за інше відзначається така її особливість, що в державах-членах Спільноти уряди не завжди можуть усві-

домлювати в повній мірі весь спектр наслідків політичних реформ, які стосуються структурних перетворень і тягнуть за собою перерозподіл балансу сил. Так, становлення наддержавних інститутів ЄС, а також формалізація основних детермінант їх функціонування відбувалися як реалізація спільних ідей та принципів, покладених в основу інтеграції в Європі. Міжнародна політика між країнами ЄС перетворилася в якийсь момент на «внутрішню глобальну політику». Та в процесі перевірки дійсності стало зрозуміло, що задля реалізації ефективного регіонального співробітництва населенню країн ЄС необхідно, хоча б певною мірою, мати суб'єктивне відчуття громадянської єдності, європейської ідентичності.

Що ж до виміру інституціонального аналізу трансформаційних процесів у перехідних суспільствах, Є. Головаха та Н. Паніна описують особливості розбудови інститутів в нашій країні та на пострадянському просторі в цілому як утвердження «подвійної інституціоналізації» [7, с. 75] – наявності інституційних форм, що діють одночасно і не перебувають у логічній згоді: запроваджені згори законодавчим шляхом нові демократичні інститути інституціональні установи та старі радянські норми і практики, що продовжують існувати на рівні традиційної легітимності в середині інститутів. Зміщуючи фокус уваги із структурно-функціонального аналізу формалізованого типу, неоінституціоналізм найкраще пояснює яким чином у перехідних суспільствах із утвердженням демократичних форм урядування зберігаються і діють недемократичні подвійні стандарти.

Саме ця дослідницька стратегія, частиною якої є історичний інституціоналізм, може допомогти, на думку А. Колодій, в розв'язанні проблемних вузлів демократичної трансформації через переорієнтацію уваги з пошуків ідеального інституційного дизайну на вивчення шляхів перетворення формальних інституцій у реальні [10, с. 65]. Втім, тенденція відторгнення нових моделей регулювання (і, відповідно, інститутів, що їх забезпечують) може значно посилюватися в регіональних органах влади при високому рівні цивілізованості центральної влади.

Ключовий аспект тут – роль безпосередньо місцевого самоврядування у локальній системі управління, яке часто є унікально специфічним і відображає цінності та інтереси, що є типовими для місцевої спільноти. Однак, ми погоджуємося з дослідниками [2], які вважають, що саме загальнонаціональні політичні традиції є найбільш впливовим фактором на локальну політичну

реальність та конкретні прояви її. Навіть за найбільш сприятливих обставин конструювання «держави в державі» не може тривати довго без підтримки центру, якщо лише він володіє достатніми ресурсами та політичною волею, щоб зміцнити офіційну владу у найвіддаленіших регіонах.

Історичний аналіз інституцій на мікрорівні презентує С.С. Іаннароне, яка в своєму авторському ревію аналізує декілька публікацій з проблематики будівництва і розвитку міст. Новітнє проектування міського дизайну майбутнього, вплив глобалізації на розвиток міст, які є важливими міжнародними центрами для встановлення економічного, політичного та культурного співробітництва, а також перетворююча сила міжнародної міграції в ситуації конкретного міста – все це визначається автором як важливі на тепер і перспективні в подальшому напрямки роботи вчених. Так, в цитованій нею роботі Р.К. Сміта «Мексиканський Нью-Йорк: транснаціональне життя нових іммігрантів» актуалізується феномен інституту «транснаціонального життя»: втіленого в щоденній практиці особистості і соціальних структурах, які допомагають сформувати життя світу іммігрантів та вбудоване у відносини між людьми, інститутами і місцем проживання [3].

Дослідження міських політичних режимів означає винайдення хорошого тестового майданчика для історичного інституціоналізму щодо розгляду локальних інституцій, вбудованих у багаторівневі глобальні контексти (case studies).

Висновки. Отже, використання методології історичного інституціоналізму в дослідницькому процесі представляє інтерес тим, що відкриває можливості не лише для ретроспективного аналізу політики, але і для виведення закономірностей, які б дозволяли прогнозувати її – що особливо важливо для реалізації публічної політики. Так, більшою мірою увага вчених тут спрямовується на розгляд формалізованих аспектів політики, тих інститутів і процесів політичної системи, що пов'язані з реалізацією державної влади в першу чергу (є функціональними елементами системи державного управління). Але дослідження історичного підґрунтя виникнення і розвитку означених феноменів, пов'язаного із культурними, традиційними, неформальними чинниками (в рамках, наприклад, публічної історії), поглиблює розкриття їх змістовного наповнення і може сприяти досягненню практичних результатів від політичного курсу при впровадженні в дію отриманих висновків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Fioretos O. Historical institutionalism in International relations. *International organization*. Spring 2011. № 65. P. 367–399.
2. Grubovic L. New institutionalism as a new theoretical framework for urban political analysis. URL: <http://www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=1450-569X0411041G> (дата звернення: 09.09.2023).
3. Iannarone S.S. Historic Institutionalism in Urban Sociology and Politics. URL: http://web.pdx.edu/~sari/NI_essay_final.pdf (дата звернення: 09.09.2023).
4. Jönsson C. Institutional Theory in International Relations. URL: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=534142&fileId=625444> (дата звернення: 09.09.2023).
5. Katzenstein P.J. Analyzing Change in International Politics: The New Institutionalism and the Interpretative Approach. URL: http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/pu/mpifg_dp/dp90-10.pdf (дата звернення: 09.09.2023).
6. Бабухіна С.А., Савельєва Т.П. Сучасні політичні дослідження у контексті неоінституціоналізму: стратегії наукових розвідок. *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 1(20). С. 4–17.
7. Бунецький Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномену «політичний інститут». *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2010. Вип. 1. С. 70–78.
8. Древаль Ю.Д. Феноменологія історичного підходу в державноуправлінських дослідженнях. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_2/33.pdf (дата звернення: 09.09.2023).
9. Кальян С.Є. Становлення та розвиток концептуальних підходів й інструментів дослідження політичного процесу. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 41. С. 25–35.
10. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2010. Вип. 1. С. 60–69.
11. Кондратюк Т.В. Сучасний розвиток інституціонального підходу в науці державного управління. *Економіка та держава*. № 10/2009. С. 48–50.
12. Чальцева О. Концептуалізація публічної політики через призму інституціонального підходу. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2019. Вип. 25. С. 176–182.

УДК 351.82:620.9(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.2>

Бобронніков Дмитро Олександрович,

аспірант

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0009-0005-8940-999X

Чикаренко Ірина Аркадіївна,

доктор наук з державного управління, професор,

завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-7381-7773

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

REGULATORY, LEGAL, ORGANISATIONAL AND MANAGERIAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF THE ENERGY POLICY OF UKRAINE

У статті відображено результати дослідження нормативно-правових та організаційно-управлінських засад формування та реалізації сучасної енергетичної політики в Україні. Показано, що особливої актуальності питання енергетичної безпеки, енергоефективності та енергозбереження країни набули в умовах збройної агресії РФ проти України та введення в дію правового режиму воєнного стану, а також у контексті набуття Україною у червні 2022 року статусу повноправного члена Європейського Союзу. Тому проведення такого дослідження дозволило зробити певні висновки та обґрунтувати шляхи удосконалення вітчизняної законодавчої бази у цій сфері, а також буде сприяти забезпеченню ефективного функціонування енергетичної системи країни у повоєнний період, енергетичній безпеці, розвитку відновлюваних джерел енергії та енергоефективності, виконанню міжнародних зобов'язань в сфері енергозабезпечення й енергозбереження.

Показано, що на протязі майже двох десятиріч в Україні розроблялися довгострокові енергетичні стратегії (до 2030 р., до 2035 р.), які з часом втрачали актуальність і чинність, так і не будучи реалізованими у повному обсязі. Вони були нежиттєздатними внаслідок, насамперед, відсутності механізмів та засобів, що стимулюють ініціаторів та розробників енергетичної політики до її успішної реалізації. Запропоновано переглянути останню енергетичну стратегію на предмет її актуалізації з урахуванням сучасних умов та реалій, оскільки кардинальні зміни на світових енергетичних ринках і погіршення стану національної економіки внаслідок війни РФ на території України ускладнюють гарантування енергетичної безпеки України. Сучасна енергетична стратегія має містити амбітне стратегічне бачення і систему стратегічних та операційних цілей і завдань, спрямованих на довгостроковий розвиток енергетичного сектора країни у повоєнний період, з урахуванням вимог щодо майбутнього членства України в ЄС, а також визначати дієві антикризові механізми державної енергетичної політики на всіх етапах її реалізації, що забезпечить досягнення задекларованих стратегічних цілей і отримання очікуваних результатів у сфері енергоефективності та енергозбереження.

Ключові слова: публічне управління, державна енергетична політика, енергетична безпека, енергоефективність та енергозбереження, правовий режим воєнного стану, повоєнне відновлення, сталий розвиток, енергетична стратегія.

The article reflects the results of a study of the regulatory, legal, organisational and managerial framework for the formation and implementation of modern energy policy in Ukraine. It is shown that the issues of energy security, energy efficiency and energy saving have become particularly relevant in the context of Russia's armed aggression against Ukraine and the introduction of the legal regime of martial law, as well as in the context of Ukraine's accession to the status of a full member of the European Union in June 2022. Therefore, this study allowed to draw certain conclusions and substantiate the ways to improve the national legislative framework in this area, and will also contribute to ensuring the effective functioning of the country's energy system in the post-war period, energy security, development of renewable energy sources and energy efficiency, and fulfilment of international obligations in the field of energy supply and energy saving.

It is shown that for almost two decades, Ukraine has been developing long-term energy strategies (until 2030, until 2035), which eventually lost their relevance and effectiveness, and were never fully implemented. They were unviable due, first of all, to the lack of mechanisms and means to encourage initiators and developers of energy policy to implement it successfully. The author proposes to review the latest energy strategy in order to update it in view of current conditions and realities, since dramatic

changes in the global energy markets and deterioration of the national economy as a result of the Russian war on the territory of Ukraine make it difficult to ensure Ukraine's energy security. The modern energy strategy should contain an ambitious strategic vision and a system of strategic and operational goals and objectives aimed at the long-term development of the country's energy sector in the post-war period, taking into account the requirements for Ukraine's future membership in the EU, and should define effective anti-crisis mechanisms of the state energy policy at all stages of its implementation, which will ensure the achievement of the declared strategic goals and the expected results in the field of energy efficiency and energy saving.

Key words: Public administration, energy policy, energy security, energy efficiency and energy saving, legal regime of martial law, post-war reconstruction, sustainable development, energy strategy.

Актуальність проблеми. Питання забезпечення енергоефективності та енергозбереження в Україні та світі завжди були надзвичайно актуальними. Неодноразово в Україні проголошувався курс на забезпечення енергоефективності та енергозбереження, декларувалися чергові реформи, розроблялися відповідні довгострокові стратегії енергозбереження та енергоефективності, вивчався європейський досвід та кращі практики, зокрема, у сфері відновлювальної енергетики, стимулюючого тарифоутворення тощо, втім все зазначене і досі не дало реальних позитивних результатів – все захлиналось майже на самому початку. Україна й надалі залишається надзвичайно енерговитратною державою, від чого страждає конкурентоздатність вітчизняної продукції, зменшуються можливості забезпечення енергетичної залежності, залишаються неякісними енергетичні послуги, що надаються населенню [10]. Результати діяльності органів публічного управління у сфері забезпечення енергетичної ефективності, формування та реалізації енергозберігаючої та енергоощадливої політики в Україні свідчать скоріше про декларування й популяризацію цієї діяльності, ніж про позитивний рух уперед.

Слід зазначити, що особливої актуальності питання енергетичної безпеки, енергоефективності та енергозбереження країни набули в умовах збройної агресії РФ проти України та введення в дію правового режиму воєнного стану, а також у контексті набуття Україною статусу повноправного члена Європейського Союзу (у червні 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата в члени ЄС) [1].

Тому виникає потреба в аналізі нормативно-правових та організаційно-управлінських засад формування та реалізації сучасної енергетичної політики як в Україні, так і в країнах ЄС, що дозволить зробити певні висновки та обґрунтувати шляхи удосконалення вітчизняної законодавчої бази у цій сфері, а також у подальшому (у повоєнний період) буде сприяти забезпеченню ефективного функціонування енергетичної системи країни, енергетичній безпеці, розвитку відновлюваних джерел енергії та енергоефективності,

виконанню міжнародних зобов'язань в сфері енергозабезпечення й енергозбереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та реалізації виваженої енергетичної політики в Україні та світі, державному управлінню у сфері енергоефективності та енергозбереження, вивченню зарубіжного досвіду та кращих практик забезпечення енергетичної безпеки, впровадженню ефективного енергоменеджменту на різних рівнях управління тощо приділено увагу в публікаціях В. Безуса, М. Більовського, В. Градового, Ю. Дзядикевич, І. Любезної, Ю. Мохової, Н. Орлової, Г. Рябцева та інших науковців та практиків. Разом із тим, незважаючи на значну кількість наукових напрацювань у цій сфері, пошук та обґрунтування нових підходів, інструментів та механізмів щодо розв'язання проблем забезпечення енергоефективності та енергозбереження, зокрема, на регіональному рівні, є важливим і доцільним з огляду на енергонебезпечну ситуацію, що склалася в Україні внаслідок російської агресії та введення правового режиму воєнного стану.

Визначення мети статті. Метою статті є дослідження нормативно-правових та організаційно-управлінських засад формування та реалізації сучасної енергетичної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, в умовах дії правового режиму воєнного стану [7], питання енергоефективності та енергозбереження, а також забезпечення енергетичної безпеки набули особливого значення.

Унаслідок війни, яку росія розпочала проти України, та необхідності відновлення пошкодженої інфраструктури, перед нашою країною постало завдання перебудови своєї енергетичної системи. Так, взимку 2022–2023 року, унаслідок ракетних атак РФ, Україні взагалі загрожував блекаут, що поставило під тимчасову загрозу споживання енергетичного ресурсу не тільки в регіонах, що були тимчасово окуповані та знаходилися у зоні бойових дій, а й по всій країні. Тому, на наш погляд, формування регіональних систем енергоефективності та енергозбереження (що є предметом наших подальших досліджень) буде відігравати визначальну роль саме у повоєнний

період – країні конче потрібна ревіталізація, відновлення та відбудова пошкоджених об'єктів, насамперед, енергетичних, які, згідно із Законом України № 1882-IX від 16.11.2021 «Про критичну інфраструктуру» (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2684-IX від 18.10.2022) [6], віднесені саме до критичної інфраструктури.

Слід зазначити, що Закон України «Про критичну інфраструктуру» визначає правові та організаційні засади створення й функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури і є складовою законодавства у сфері національної безпеки. Зазначеним Законом України визначено об'єкти, які виконують життєво важливі функції та/або послуги, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України, серед яких окремо виділено енергозабезпечення (ст. 9 [6]), яке є найважливішою складовою господарського комплексу як країни в цілому, так і її окремих територій і громад. Тому створення належного енергобезпечного середовища, зокрема, на рівні області, потребує формування регіональних систем енергоефективності та енергозбереження, що, у свою чергу, вимагає застосування нових нормативно-правових та організаційно-управлінських механізмів та вдосконалення чинної законодавчої бази.

Формування такої регіональної системи енергоефективності та енергозбереження також передбачає розроблення виваженої регіональної стратегії розвитку, яка являє собою складну та ефективну систему управління енергетичним сектором в регіоні, і орієнтується на застосування комплексного підходу та чітко визначені пріоритети діяльності в енергетичній галузі в цілому. У цьому контексті системна й послідовна політика України щодо її сталого розвитку із взаємопов'язаним забезпеченням ефективною та відновлювальною енергетики відповідає не лише завданням та рекомендаціям Європейської комісії щодо набуття Україною членства в ЄС, а й цивілізаційному вибору українців [1].

Як зазначав Високий представник ЄС Жозеп Боррель, енергетика завжди була геополітичним питанням, і це стало ще більш очевидним через збройну агресію РФ проти України. Протягом багатьох років обговорюється необхідність зменшення нашої залежності від імпорту енергоносіїв з Росії, яка використовує їх як політичну зброю [2]. І як раз сьогодні в Україні з'явилися умови для справжніх змін як у сфері забезпечення енергоефективності та енергозбереження, так і у сфері публічного управління галуззю енергетики в цілому.

Формуванню ефективної антикризової енергетичної політики сприяють також політичні події та реформи, що відбувалися в останні роки в Україні (зокрема, децентралізація та реформування місцевого самоврядування, перезавантаження влади, її орієнтація на потреби населення тощо).

Проаналізуємо чинне нормативно-правове забезпечення у сфері енергоефективності та енергозбереження, яке включає в себе прийняття та впровадження законів, підзаконних актів, нормативів, правил і стандартів, які регулюють різні аспекти енергетичної діяльності.

В Україні нормативно-правова база в галузі енергетики включає значну кількість законодавчих актів, зокрема: Конституцію України, закони України «Про енергетичну ефективність», «Про ринок природного газу», «Про ринок електричної енергії», «Про теплопостачання», «Про публічні закупівлі», «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», «Про енергетичну ефективність будівель», «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації», «Про Фонд енергоефективності», «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інші нормативно-правові акти.

Суб'єкти владних повноважень, а також суди при застосуванні норм законодавства беруть до уваги правозастосовну практику Енергетичного Співтовариства та Європейського Союзу, зокрема, рішення Суду Європейського Союзу (Європейського Суду, Загального Суду), роз'яснення Європейської Комісії та Секретаріату Енергетичного Співтовариства щодо застосування положень актів законодавства Європейського Союзу.

Для реалізації державної політики у сфері енергоефективності та енергозбереження в Україні існує також ціла низка нормативно-правових актів, які шляхом правового впливу на діяльність з використання енергетичних ресурсів дають змогу формувати структуру державного управління та контролю у сфері їх використання, запровадити систему нормування паливно-енергетичних ресурсів, енергетичного аудиту, державної експертизи з енергозбереження та стандартів з енергозбереження, встановити санкції за порушення законодавства у цій сфері.

Так, одним із ключових законодавчих актів, який регулює діяльність у сфері енергетики в Україні, є Закон України «Про енергетичну ефективність» від 21.10.2021 № 1818-IX (редакція від 27.07.2023) [5], який визначає правові, економічні та організаційні засади відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії.

Цей закон має важливе значення для організації, регулювання та розвитку енергетичної системи країни. Основна мета цього закону полягає в забезпеченні стійкості та сталого розвитку енергетичної галузі, посиленні енергетичної безпеки, збереженні та раціональному використанні первинних енергетичних ресурсів, скороченні викидів парникових газів [5].

У пункті 2 статті 3 Закону «Про енергетичну ефективність» визначено основні заходи державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності, до яких, зокрема, віднесено [5]:

- під час розроблення нормативно-правових актів, стратегічних документів та прийняття рішень щодо фінансування заходів з розвитку об'єднаної енергетичної системи України надавати перевагу енергоефективним заходам, які зменшують попит на енергію, якщо вони є більш економічно доцільними;

- зміцнювати співробітництво між споживачами, виробниками, постачальниками енергії, виконавцями енергосервісу, органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою досягнення цілей та цільових показників у сфері забезпечення енергетичної ефективності;

- популяризувати й запроваджувати високоефективні технології, системи енергоменеджменту та моніторингу споживання енергії;

- стимулювати споживачів до підвищення енергоефективності, управління попитом та використання відновлюваних джерел енергії;

- сприяти розвитку ефективного централізованого теплопостачання та високоефективної когенерації, доступу до енергосистеми електроенергії від високоефективної когенерації;

- сприяти проведенню систематичних комплексних досліджень у сфері енергоефективності для розробки наукових основ створення новітніх енергоефективних процесів і технологій [5].

Стисло охарактеризуємо ще деякі з основних документів, що складають нормативно-правову базу у сфері енергоефективності та енергозбереження.

Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 № 555-IV (редакція від 27.07.2023) [4] визначає правові, економічні, еко-

логічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі.

У статті 1 цього Закону України зазначено, що до альтернативних джерел енергії відносять «відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів» [4]. У контексті енергетичної небезпеки, що склалася в Україні внаслідок збройної агресії РФ, запровадження та розвиток альтернативної енергетики є дуже актуальним.

Ще один із ключових нормативних актів у сфері енергоефективності та енергозбереження – це Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 № 2019-VIII (редакція від 27.07.2023) [9], який визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, регулює відносини, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії для забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням інтересів споживачів, розвитку ринкових відносин, мінімізації витрат на постачання електричної енергії та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище.

У пункті 1 статті 5 Закону України [9] зазначається, що державна політика в електроенергетиці спрямована, зокрема, на забезпечення надійного, безпечного постачання електричної енергії; створення умов для ефективного функціонування ліквідного ринку електричної енергії та його розвитку; забезпечення умов та застосування заходів для розвитку енергоефективності в електроенергетиці, управління попитом та енергозаміщення; сприяння виробництву електричної енергії з альтернативних джерел енергії та розвитку розподіленої генерації і обладнання для зберігання енергії; захист навколишнього природного середовища; створення умов для залучення інвестицій в електроенергетику, спрощення доступу до інформації та адміністративних процедур; стимулювання застосування інноваційних технологій; захист прав споживачів; інтеграцію ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях [9]. На наш погляд, комплексна

реалізація цих напрямів у повоєнний період забезпечить створення належних умов для ефективного і надійного функціонування ринку електричної енергії з огляду на довгострокові цілі розвитку, а також для розвитку конкуренції та забезпечення належного функціонування регіональних (міжнародних) ринків у рамках Енергетичного Співтовариства, зокрема єдиного ринку Енергетичного Співтовариства (пункт 2 статті 6 [9]).

Також окремо слід виділити Закон України «Про природні монополії»: від 20.04.2000 № 1682-III (редакція від 31.03.2023) [8], який визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Україні. Метою цього Закону є забезпечення ефективності функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів.

Відповідно до статті 5 цього Закону України, до сфери діяльності суб'єктів природних монополій віднесено, зокрема, передачу електричної енергії, її розподіл (передачу електричної енергії місцевими (локальними) електромережами), а також транспортування теплової енергії [8].

До суміжних ринків, що регулюються відповідно до цього Закону, зокрема, належать (стаття 6 [8]):

- виробництво електричної енергії в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії (ліцензійними умовами);

- постачання електричної енергії споживачам.

Що стосується організаційно-управлінського забезпечення реалізації державної політики у сфері енергетики в Україні, то воно складається з різних установ, організацій, відомств, що відповідають за реалізацію енергетичної політики, зокрема:

- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (<https://merg.gov.ua/>): відповідає за розробку та виконання енергетичної політики, енергоефективності, використання альтернативних джерел енергії тощо.

- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП, <https://www.nerc.gov.ua/>): відповідає за регулювання тарифів та режиму функціонування газової, електроенергетичної та інших галузей.

- Національна енергетична компанія «Укренерго» (<https://ua.energy/>): відповідає за операційне управління та розвиток електроенергетичної системи.

- регіональні енергетичні компанії та підприємства: забезпечують постачання електроенергії, тепла та газу на регіональному рівні.

На протязі останніх 15–20 років вже декілька разів розроблялися довгострокові енергетичні стратегії України на різні періоди (до 2030 року, до 2035 року), які, на жаль, з часом втрачали актуальність, а значить – і чинність, так і не будучи реалізованими у повному обсязі. Так, остання Енергетична стратегія на період до 2035 року «Безпека, Енергоефективність, конкурентоспроможність» [3] була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р і втратила чинність на підставі Розпорядження Кабінету Міністрів України № 373-р від 21.04.2023 р.

Як зазначав Г. Рябцев, попередня Енергетична стратегія України на період до 2030 року стала нежиттєздатною внаслідок галузевого підходу, неналежного консультування й відсутності механізмів, що стимулюють ініціаторів політики до її реалізації [10].

Вважаємо, що сьогодні енергетична стратегія має бути переглянута, оскільки кардинальні зміни на світових енергетичних ринках і погіршення стану національної економіки внаслідок війни РФ на території України, ускладнюють гарантування енергетичної безпеки України. Сучасна енергетична стратегія має містити амбітне стратегічне бачення і систему стратегічних та операційних цілей і завдань, спрямованих на довгостроковий розвиток енергетичного сектора країни у повоєнний період, з урахуванням вимог щодо майбутнього членства України в ЄС, а також визначати дієві антикризові механізми державної енергетичної політики на всіх етапах її реалізації, що забезпечить успішність досягнення задекларованих стратегічних цілей і отримання очікуваних результатів у сфері енергоефективності та енергозбереження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, удосконалення процесів нормативно-правового та організаційно-управлінського забезпечення реалізації енергетичної політики України в умовах дії правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення буде сприяти забезпеченню ефективного функціонування енергетичної системи країни, енергетичній безпеці, розвитку відновлюваних джерел енергії та енергоефективності, виконанню міжнародних зобов'язань в сфері енергозабезпечення й енергозбереження.

Стратегічні та операційні цілі і завдання довгострокового розвитку енергетичного сектору

України мають бути переглянуті з урахуванням складної економічної ситуації в країні, носити антикризовий характер і відповідати вимогам щодо членства України в ЄС.

У перспективі наших подальших досліджень є формування регіональних систем енергоефективності та енергозбереження, що буде відігра-

вати визначальну роль саме у повоєнний період – країні конче потрібна ревіталізація, відновлення та відбудова пошкоджених об'єктів, насамперед, енергетичних, які, згідно із Законом України № 1882-IX від 16.11.2021 р. «Про критичну інфраструктуру» віднесені саме до критичної інфраструктури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Безус В.О. Енергетичний менеджмент як інструмент підвищення ефективності функціонування господарського комплексу міста. *Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів* : колективна монографія / за заг. ред. професора Г.В. Старченка. Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 50–66.
2. Енергетична політика – у фокусі зовнішньої політики ЄС. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 23.05.2022 р. URL: <https://is.gd/RMLhcz>
3. Енергетична стратегія на період до 2035 року «Безпека, Енергоефективність, Конкурентоспроможність» : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р (втрата чинності 21.04.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>
4. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV. Редакція від 27.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>
5. Про енергетичну ефективність : Закон України від 21.10.2021 р. № 1818-IX. Редакція від 27.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>.
6. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. №1882-IX (із змінами, внесеними згідно із Законом від 18.10.2022 р. № 2684-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Редакція від 09.07.2023, підстава – 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. Редакція від 31.03.2023, підстава – 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
9. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. Редакція від 27.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
10. Рябцев Г.Л. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: критичний аналіз та нові підходи до постановки задачі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=863>
11. Шевцов В., Бараннік В., Земляний М., Рязова Т. Енергоефективність у регіональному вимірі. *Проблеми та перспективи. Аналітична доповідь* / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську. Дніпропетровськ, 2014. С. 3–4, 60–63. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-08/energoefekt-b40dc.pdf>

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.3>

Драган Ірина Василівна,

доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу методології сталого розвитку
Інституту демографії та проблем якості життя НАН України
ORCID ID: 0000-0002-6906-5000

Драган Іван Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-5716-1273

РОЗВИТОК КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

THE DEVELOPMENT OF PERSONNEL POTENTIAL AS A TASK OF THE STATE ANTI-CRISIS POLICY IN THE CONDITIONS OF A DYNAMIC EXTERNAL ENVIRONMENT

В статті розглянуто компетентнісний підхід як один із факторів забезпечення вищого якісного рівня функціонування суб'єкту економіки на основі поєднання професійних знань та умінь, особистісних характеристик та мотиваційних установок, інноваційного образу мислення з практико-орієнтованими діями, спрямованими на підвищення ефективності державної антикризової політики в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Обґрунтовано модель формування антикризових компетенцій у процесі розробки та реалізації антикризової політики на основі розгляду поведінкових змінних, що впливають на компетентність керівника підприємницьких структур чи фахівця з антикризового управління: влада, рішення, інформація, час, що дало змогу сформулювати професійну, функціональну, інформаційну та комунікаційну компетентність фахівця з антикризового управління.

Доведено, що у процесі діагностики зовнішніх та внутрішніх ресурсів економічних суб'єктів найбільш значущими компетенціями є: робота з інформацією, організаційна взаємодія, системність мислення. При виявленні симптомів кризи важливими антикризовими компетенціями є робота з інформацією, стресостійкість, а також відповідальність та своєчасність ухвалення рішення про необхідність проведення змін.

Зазначено, що при формулюванні стратегічних альтернатив та вибору найбільш оптимальної стратегії найбільш важливими компетенціями є, наступні: адекватне прийняття рішень, відповідальність та своєчасність змін, креативність та новаторство, а при реалізації програми антикризових заходів на перший план виходять такі антикризові компетенції, як адекватне прийняття рішень, організаційна взаємодія, переконлива комунікація.

Ключові слова: антикризова політика, держава, зовнішнє середовище, кадровий потенціал, конкурентоспроможність, механізми, розвиток, якість.

The article considers the competence approach as one of the factors of ensuring a higher quality level of functioning of the economic entity based on a combination of professional knowledge and skills, personal characteristics and motivational attitudes, an innovative way of thinking with practice-oriented actions aimed at increasing the effectiveness of the state anti-crisis policy in the conditions dynamic external environment.

The model of the formation of anti-crisis competencies in the process of developing and implementing anti-crisis policy is substantiated based on the consideration of behavioral variables that affect the competence of the head of business structures or a specialist in anti-crisis management: power, decision, information, time, which made it possible to formulate a professional, functional, information and communication competence of a crisis management specialist.

It has been proven that in the process of diagnosing external and internal resources of economic subjects, the most significant competencies are: work with information, organizational interaction, systematic thinking. When the symptoms of a crisis are detected, important anti-crisis competencies are working with information, stress resistance, as well as responsibility and timeliness of decision-making on the need for changes.

It is noted that when formulating strategic alternatives and choosing the most optimal strategy, the following are the most important competencies: adequate decision-making, responsibility and timeliness of changes, creativity and innovation, and when implementing a program of anti-crisis measures, such anti-crisis competencies as adequate decision-making come to the fore, organizational interaction, persuasive communication.

Key words: anti-crisis policy, state, external environment, personnel potential, competitiveness, mechanisms, development, quality.

Вступ. Нові вимоги до діяльності економічних суб'єктів, пов'язані з інтенсивними темпами розвитку сучасних ринків, активним впровадженням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, необхідністю оперативного реагування на виклики зовнішнього висококонкурентного оточення, формують необхідність формування адаптаційних механізмів гнучкого реагування на те, що відбувається у зовнішньому середовищі. Тому існує постійна потреба у фахівцях, здатних виявляти небезпеки та загрози у зовнішньому середовищі, проводити діагностику існуючого стану, виявляти слабкі місця у діяльності суб'єктів господарювання та оперативно реагувати на проблеми, що виникають, за допомогою розробки успішної антикризової стратегії.

Вивчення основних тенденцій економічного розвитку свідчить про наявність фактів неефективного господарювання, які часто обумовлені кризою менеджменту та недостатнім рівнем кадрового потенціалу.

Практика показала, що не всі економічні суб'єкти змогли адаптуватись до сучасних умов. У науковій літературі визначають основні помилки державної політики у такій сфері: нефокусованість цілей та стратегій; неспроможність стратегічного бачення; хаотичне використання управлінських інструментів; асоціювання антикризового менеджменту у багатьох випадках лише з діяльністю в умовах кризи; орієнтація на короткострокову перспективу; відсутність гнучкості; нетворчий підхід до управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження присвячені дослідженню компетенцій суб'єктів управління, тим часом окремі питання взаємозв'язку компетенцій суб'єктів та кризи у тій чи іншій сфері економічної діяльності не знайшли достатнього відображення у літературних джерелах. Відомі науковці у своїх публікаціях висвітлюють теоретичні та практичні аспекти розвитку антикризової політики, методи розвитку, підходи до управління. Так, теоретичні засади розвитку кадрового потенціалу як основного завдання державної антикризової політики в умовах невизначеності та ризику висвітлені в наукових роботах: Е. Афоніна, В. Баштанника, М. Вудса, В. Голуба, В. Горника, І. Драгана, С. Домбровської, Л. Івашової,

В. Микитенко, М. Орра, Є. Романенко, Дж. Трудінгера, К. Шпіца та ін.

Формулювання цілей статті. Головне завдання статті полягає в науковому обґрунтуванні пропозицій і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності державної антикризової політики шляхом розвитку кадрового потенціалу в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Вклад основного матеріалу дослідження. Державна антикризова політика зазвичай сприймається як особлива сфера впливу, яка має справу з певним набором підходів та методів, які використовуються керівництвом для вирішення певних функцій суб'єкта в умовах несприятливих наслідків, спричинених певним типом кризової події. У державній антикризовій політиці важливо враховувати людський чинник. Суб'єкт управління завжди буде працювати краще, якщо він буде використовувати систематичні знання – знання, засновані на науці, а так як політика – це мистецтво можливого, то у разі державної антикризової політики симбіоз науки і мистецтва навіть більш важливий, тому що весь процес відбувається в кризових умовах.

З підвищенням динаміки довкілля зростає необхідність у точності та своєчасності управління. Вживання економічних суб'єктів у умовах залежить від запасу стратегічної стійкості, що у комбінації ключових компетенцій суб'єкта, мистецтва менеджменту, організаційної культури, здатної гнучко реагувати зміну зовнішніх і внутрішніх обставин, достатніх активів, дозволяють суб'єкту економіки зберігати фінансову рівновагу.

Компетентнісний підхід виник і набув найбільшого поширення у сфері освіти, проте останніми роками у науковій літературі розвиваються теоретичні та методологічні засади його використання у сфері державної антикризової політики як одного з факторів забезпечення вищого якісного рівня функціонування економічних суб'єктів на основі поєднання професійних знань та умінь, особистісних характеристик та мотиваційних установок, інноваційного способу мислення з практико-орієнтованими діями, спрямованими на підвищення ефективності економічного розвитку країни.

Значущість компетенцій для ефективної реалізації державної політики економічного розвитку

країни у контексті ресурсного підходу підкреслювали Дж.Б. Барні та А.М. Арікан, досліджуючи основні внутрішні ресурси економічних суб'єктів (внутрішні компетенції), що мають ключове значення для забезпечення конкурентних переваг на глобальному ринку [5].

Вивченню економічних компетенцій суб'єктів управління приділено значну увагу в наукових працях Дж. Роулі та С. Мітчелмора визначили економічні компетенції як специфічну групу компетенцій, необхідних для забезпечення ефективного економічного зростання [8]. У свою чергу Т. Лау і Т. Ман підкреслюють, що економічні компетенції є характеристикою високого порядку, яка охоплює особистісні якості, знання, навички, а тому мають розглядатись як здатність суб'єкта ефективно виконувати посадовий функціонал [7]. Терзідіс О. і Тіттель А. зазначають, що економічні компетенції окрім компетенцій предметних, які стосуються сфери економічної діяльності конкретних суб'єктів, мають включати також включати особисті й соціальні компетенції для формування економічних дій [11]. Текс М. і Ліллевалі У., ґрунтуючись на дослідженні моделей формування різних компетенцій дійшли висновку, що економічні компетенції являють собою комплекс інтегрованих здібностей, що складаються зі знань, установок, навиків для реалізації економічної діяльності (визначення можливостей, оцінка ситуації, досягнення) та формування суспільної цінності) [6].

Враховуючи, що дослідженню реалізації компетентнісного підходу в процесі формування антикризової стратегії приділялось недостатньо уваги, проте окремі аспекти взаємозалежності кризових явищ та компетенцій знайшли відображення у наукових працях. Так, К. Наїм та В. Монтгомері у межах поведінкового підходу щодо формування антикризових стратегій виділяють компетенції, які є необхідними для адекватного реагування на кризові явища. У якості прикладу наводились надзвичайні ситуації (аварії, стихійні лиха, катастрофи), трансформаційне лідерство й організаційні зміни [9].

Ефективна організаційно-управлінська діяльність визначається спроможністю успішно використовувати наявні вміння та знання в сучасних, нестандартних ситуаціях, що показує значущість розвитку компетенцій для реагування на відповідні кризові явища. Необхідно відзначити, що деструктивні зміни у системі обумовлені не безпосередньо кризою, а неспроможністю системи функціонувати у умовах зовнішнього середовища, які змінилися, реалізувати свої завдання і забезпечувати власний розвиток, що пов'язано

зі знаннями, кваліфікацією, досвідом, вміннями суб'єктів управління, відповідальних за формування антикризових стратегій. Тому актуальність компетентнісного підходу щодо розвитку кадрового потенціалу як завдання державної антикризової політики визначає необхідність подальшого дослідження цієї проблематики.

Формування антикризової стратегії представляється специфічною сферою діяльності, яка пов'язана з певним комплексом методів та підходів, які застосовуються суб'єктами управління для виконання завдань функціонування соціально-економічних систем в тих умовах, які спричинені наслідками кризових явищ. Прийнято виділяти такі поведінкові фактори, що обумовлюють компетентність суб'єкта антикризового управління, а саме: влада, інформація, рішення, час [10].

1. Вплив кризової ситуації на владу суб'єкта управління: криза може послабити владу суб'єкта управління, піддавши сумніву їх спроможність ефективно керувати, проте може бути і протилежний результат – його влада може зміцнитись. Оскільки базисом розвитку компетенцій щодо антикризового управління є інтелектуальний потенціал суб'єкта управління, тому він має характеризуватись ініціативністю, рішучістю, здатністю прогнозування, контролювати і діяти у кризових умовах, бути емоційно стійким, мати позитивне мислення і внутрішню мотивацію.

2. Вплив кризи на управління інформацією: в умовах кризи інформація є більш цінним ресурсом, ніж у звичайний час, при цьому фахівці стикаються з обмеженою кількістю інформації з цієї проблеми, що пов'язано з раптовістю кризових ситуацій, високою швидкістю поширення неправдивої інформації. В цих умовах виникає потреба у формуванні інформаційної та комунікативної компетентності суб'єкта управління. Інформаційна компетентність пов'язана з умінням швидко знаходити, оцінювати, засвоювати та використовувати наявну інформацію про кризову ситуацію, а комунікативна – передбачає вміння організувати рух інформаційних потоків в організації для забезпечення взаємодії між структурними підрозділами, налагодити ефективну роботу команди, володіти переговорними навичками, забезпечувати наявність зворотного зв'язку у процесі вирішення кризових ситуацій.

3. Вплив кризи на процес прийняття рішень зумовлено зміною процедур прийняття рішень при вирішенні кризових ситуацій, оскільки рішення стають більш складними та ризикованими, а наслідки помилкових дій відчутніші, тому стандартні засоби та методи тут неприйнятні.

Складність прийняття рішень також полягає в тому, що, з одного боку, вони мають бути прийняті на початковій стадії виникнення кризи, коли кризові явища не розвинулися і не є незворотними, а з іншого – такі рішення базуються на слабких (іноді недостовірних) сигналах зовнішнього та внутрішнього середовища про настання несприятливих подій. У зв'язку з цим суб'єкту управління необхідно вміння брати на себе відповідальність за рішення, що ухвалюються, розуміння наслідків своїх рішень і дій для зниження ризиків, а також використання технологій креативного вирішення проблем, що забезпечують розширення проблемно-цільової сфери.

4. Вплив кризи на певний проміжок часу: кризова ситуація вимагає швидкого прийняття рішення в несприятливій ситуації. Нестача часу, необхідного для вироблення рішень, викликає стрес і невпевненість, що посилюють кризові прояви, обмежує пошук альтернатив для прийняття обґрунтованого рішення, призводить до помилкових дій і може призвести до подальшого розвитку кризової ситуації, а не її нейтралізації. Це свідчить про значущість таких якостей суб'єкта управління, як стійкість до стресів, швидкість реакції, вміння концентрувати увагу на проблемі.

Отже, вплив зазначених змін на компетентність суб'єкта управління або спеціаліста з антикризового управління в процесі розробки антикризової стратегії проявляється у вимогах до суб'єкта управління.

У сучасних динамічних умовах зовнішнього середовища формування набору антикризових компетенцій стає спробою підвищення реактивності та надання динамічного характеру всім видам діяльності суб'єкта управління.

При реалізації компетентнісного підходу у процесі розвитку кадрового потенціалу як завдання державної антикризової політики в умовах динамічної зовнішньої середовища необхідне: визначення та розвиток компетентностей організації як об'єкта державної політики, що забезпечують їй антикризову стійкість; розвиток кадрового потенціалу на підставі формування системи компетенцій та її застосування на всіх етапах реалізації антикризової політики; розвиток та підтримка антикризових компетенцій, управління їх динамікою; усунення акцентів від кількісно-якісних характеристик до накопичення антикризових компетенцій; прагнення постійного підвищення рівня компетентності, розширення набору ключових компетенцій [1; 4].

Реалізація компетентнісного підходу в рамках розвитку кадрового потенціалу як завдання

державної антикризової політики дасть змогу забезпечити розвиток антикризових компетенцій фахівців, які займаються розробкою антикризових стратегій, сформувати систему антикризових компетенцій та забезпечити їх застосування на всіх етапах процесу розробки антикризової стратегії.

Сучасний стан розвитку суб'єктів господарювання характеризується високим ступенем невизначеності та ризику, динамічними процесами в економіці, політичною нестабільністю, повномасштабним вторгненням РФ, масштабними соціальними потрясіннями, що веде до виникнення кризових ситуацій. Криза супроводжується складними структурними диспропорціями, які перешкоджають нормальному функціонуванню бізнес-структур та загрожують їх ліквідацією. Нездатність виконувати основні функції та завдання у сфері антикризового управління організацією зазвичай призводить до відносного збільшення витрат, погіршення якості продукції, скорочення кількості інновацій та високого ризику [1].

Отже, існує постійна потреба у фахівцях, здатних виявляти небезпеки та загрози у зовнішньому середовищі, проводити діагностику існуючого становища, виявляти слабкі місця у діяльності бізнес-структур та оперативно реагувати на проблеми, що виникають, за допомогою розробки успішної антикризової стратегії, реалізація якої можлива через призму суб'єктно-об'єктної взаємодії, яка базується на принципах компетентнісного підходу

Розгляд основних змінних, які впливають на поведінку суб'єкта управління під час кризи, дає змогу сформулювати складові антикризової компетентності, в рамках якої виділено професійну, функціональну, інформаційну та комунікативну компетентність.

Професійна компетентність включає: по-перше, знання теоретичних та методологічних засад антикризового управління; законодавчих та нормативних актів, що регулюють відповідальність, завдання, дії у разі кризи; сучасних методик аналізу діяльності об'єктів управління з метою виявлення кризових ситуацій, ідентифікації та оцінки ризиків; по-друге, уміння професійного використання інструментарію антикризового управління для розробки та реалізації антикризових стратегій; по-третє, навички вирішення конкретних проблем антикризового управління у діяльності, формування антикризових стратегій; по-четверте, особисті якості – стратегічне мислення, саморозвиток, креативність, адаптивність, гнучкість.

Функціональна компетентність включає: по-перше, знання теорії прийняття рішень,

управління конфліктами та стресами, управління ризиками, управління змінами вміння приймати нестандартні рішення, брати на себе відповідальність у кризових ситуаціях, організувати та координувати завдання та дії членів кризової групи; по-друге, навички прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику, виникнення надзвичайних ситуацій, зниження напруженості в колективі, вирішення кризових ситуацій, нейтралізації кризових наслідків, управління конфліктами та стресами; по-третє, особисті якості, такі як рішучість, емоційна стійкість, незалежність, стресостійкість.

Інформаційна компетентність, у свою чергу, визначається: по-перше, знанням інформаційних ресурсів про стан бізнес-середовища, інформаційних систем антикризового управління та систем баз даних; по-друге, вмінням здійснювати пошук та аналіз необхідної інформації, використовуючи як традиційні, так і сучасні інформаційні технології; по-третє, навички обробки, аналізу, накопичення та систематизації інформації про стан бізнес-середовища та можливі прояви кризових ситуацій, організації управління інформаційними потоками; по-четверте, аналітичні здібності, системність мислення, концентрація уваги.

Комунікативна компетентність визначається: по-перше, знанням комунікативних технологій взаємодії суб'єкта управління як із зовнішніми стейкхолдерами, так і безпосередньо в самій орга-

нізації, у кризовій робочій групі; по-друге, вміння слухати, сприймати інформацію та сигнали, вести переговори, впливати, переконувати, формувати зворотню комунікацію, протистояти чужому впливу; по-третє, навички ведення переговорів, ділового спілкування, чіткого та короткого формулювання рішень та наказів; по-четверте, комунікабельність.

Висновки. Оскільки компетентність є інтегральною характеристикою та складається із сукупності компетенцій, що характеризують здатність використовувати певні знання, вміння та навички у процесі професійної діяльності, можна виділити основні антикризові компетенції суб'єкта управління, необхідні при розробці державної антикризової політики в умовах динамічного зовнішнього середовища: адекватне прийняття рішень, робота з інформацією, переконлива комунікація, організаційна взаємодія, відповідальність та своєчасність змін, стресостійкість, системність мислення, креативність та новаторство.

Проведене дослідження дало змогу зробити висновок, що найбільш значущими компетенціями є робота з інформацією, організаційна взаємодія, системність мислення. При виявленні симптомів кризи важливими антикризовими компетенціями є робота з інформацією, стійкість до стресів, а також відповідальність і своєчасність прийняття рішення про необхідність проведення змін у діяльності господарської структури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баштанник В.В. Служба і службові відносини в умовах інституціональних викликів: постановка проблеми наукового дослідження. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 1. С. 9–15
2. Драган І.О. Підходи до удосконалення кадрового менеджменту в системі державної служби: аналіз зарубіжного досвіду. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>
3. Афонін Е.А., Голуб В.В., Гонюкова Л.В. Основні підходи до аналізу та оцінювання державної політики : наук. розробка. Київ : Псіхея, 2016. 48 с.
4. Романенко Є.О. Комунікативна політика держави: теоретико-методологічний аналіз : монографія / НАДУ при Президентіві України. Київ : НАДУ, 2014. 399 с.
5. Barney J.B., Arian A.M. The resource-based view: Origins and implications. *In The Blackwell handbook of strategic management*. Oxford : Blackwell Publishers, 2001. P. 124–188.
6. Lillevali U., Taks M. Competence Models as a Tool for Conceptualizing the Systematic Process of Entrepreneurship Competence Development. *Education Research International*. 2017. Article ID 5160863. 16 p
7. Man T., Lau T., Chan K.F. The competitiveness of small and medium enterprises. A conceptualization with focus on entrepreneurial competencies. *Journal of Business Venturing*. 2002. Vol. 16(2). P. 123–142.
8. Mitchelmore S., Rowley J. Entrepreneurial competencies: A literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*. 2010. Vol. 16(2). P. 92–111.
9. Montgomery V., Kapucu N. Crisis Management Competencies. *Public Management Review*. 2011. № 13(4). P. 489–511.
10. Pearson, C.M., Clair J.A. Reframing crisis management. *Academy of management rev.* 1998. Vol. 75(1). P. 59–76.
11. Tittel A., Terzidis O. Entrepreneurial competences revised: developing a consolidated and categorized list of entrepreneurial competences. *Entrepreneurship Education*. 2020. Vol. 3. P. 1–35.

УДК 327.8

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.4>

Липовська Наталія Анатоліївна,

доктор державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-9288-4733

Сахарова Катерина Олександрівна,

доктор філософії,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3838-5730

Шевченко Олександр Сергійович,

аспірант кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-7957-9881

КООРДИНАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

COORDINATION OF STATE AND SOCIETY INTERACTION FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF MODERN PUBLIC POLICY IN UKRAINE

Авторами окреслено механізми координації взаємодії держави та суспільства для формування та реалізації сучасної публічної політики в Україні. Обґрунтовано, що структура публічного простору включає безліч акторів, серед яких в демократичному суспільстві постає індивід як основний елемент суспільства, що володіє автономією і незалежністю, здатністю діяти; інститути громадянського суспільства, інші структури публічного управління. На думку авторів, структура українського публічного простору і ступінь розвитку його основних суб'єктів, інститутів і механізмів визначають характер публічної політики і показують можливі напрямки діяльності з розширення форм співробітництва на партнерських засадах, що сприяло б підвищенню керованості суспільства в цілому.

Підкреслено, що наукова традиція включення суспільства в якості повноцінного суб'єкта публічної політики як політики цілеспрямованого формулювання і формування спільних ціннісних засад діяльності суспільства в цілому знайшла підтвердження під час повномасштабної війни росії в Україні у вигляді синергетичного поєднання держави та суспільства з метою протидії нечуваним викликам та відсічі збройної агресії.

Доведено, що сучасна держава може виконати свою місію тільки на умовах партнерства і співпраці з суспільством, використовуючи державне управління, пом'якшуючи жорсткі форми координації, розширення участі громадян у публічній політиці, включаючи форми публічного представництва в процедурах прийняття публічних рішень, розроблення політичних рішень та їх реалізації за участю суспільства.

Визначено, що публічна політика – це процес пошуку можливих механізмів регулювання і контролю, майданчиків для широкого і експертного обговорення, дій по виявленню і декларування потреб населення, його думок щодо політичних рішень, що приймаються на різних рівнях влади, а, з іншого боку, публічна політика є продуктом громадської думки, тобто виявлення та врахування раціональних і оціночних суджень широких верств населення, механізмом підтримки моральних норм, які забезпечують легітимацію влади та її здійснення в публічному просторі.

Ключові слова: публічна політика, громадянське суспільство, політичний простір, комунікація, публічне управління, координація.

The authors named mechanisms for coordinating mutual relations between powers and communities for the formation and implementation of current public policy in Ukraine. It is argued that the structure of the public space includes anonymous actors, among whom in a democratic partnership the individual stands as the main element of the partnership, which is characterized by autonomy and independence, the existence of activity; institutions of community partnership, other structures of public administration.

According to the authors, the structure of the Ukrainian public space and the stage of development of its main subjects, institutions and mechanisms indicate the nature of public policy and show possible directions of activity from expanding forms spivrobotnitsya on partner ambushes, which would quell the increase in the strength of marriage as a whole.

It is emphasized that the scientific tradition of including partnership as a full-fledged subject of public policy as a policy of direct formulation and formation of large-scale value ambushes of partnership activity in general. In the hour of Russia's full-scale war in Ukraine, the appearance of a synergistic consolidation of the state and a partnership with the method of counteracting insensible protests was found to be confirmed. All kinds of aggressive aggression.

It has been proven that a current power can conquer its mission only on the basis of partnerships and marriages, victorious powers of government, less rigid forms of coordination, and expanded participation of citizens in public and politics, including forms of public representation in the procedures for making public decisions, disaggregating political decisions and Their implementation as part of the marriage.

It is stated that public policy is a process of searching for possible mechanisms of regulation and control, platforms for broad and expert discussion, action based on the identified and declared needs of the population, and ideas for political decisions that are made. on different levels of power; and, on the other hand, public Politics is the product of a huge public thought, so that the rational and evaluative judgments of the broad beliefs of the population are revealed, a mechanism for supporting moral standards, which will ensure the legitimation of power and activity in public Great space.

Key words: public policy, community partnership, political space, communication, public administration, coordination.

Постановка проблеми. Після сімнадцяти місяців війни все частіше лунають думки щодо можливого зниження того безпрецедентного рівня консолідованості українського суспільства та держави перед обличчям безжального агресора у прагненні захистити нашу Незалежність, який склався у перші дні після вторгнення та вразив увесь світ. Все частіше виникають палкі дискусії навколо тих чи інших суспільних проблем, чим охоче користується ворог, застосовуючи гібридні методи інформаційної війни та намагаючись знизити нашу стійкість. Тому важливою науковою проблемою є питання збільшення координованості дій держави та суспільства у нашій спільній боротьбі та здобуття Перемоги над тотальним російським злом.

Аналіз наукових досліджень. Ідея плюралізму публічного простору, сформульована Г. Арендт, витримує випробування часом саме в тенденції надавати рівні можливості для політичної участі ширшому колу людей, які шляхом спільної дискусії формують щось нове [1]. Ця ідея вже розвивається в практичній площині політикою диверсифікації ієрархії управління на принципах плюралізму, конкурентоспроможності, актуалізації якостей представництва людей в органах влади і управління. При цьому ідеї Арендт співзвучні сучасній комунікативної теорії, яка сформулювала вимогу забезпечення зворотного зв'язку між владою і суспільством [2]. Необхідність чуйного і своєчасного осмислення тенденцій розвитку суспільних процесів для здійснення корекції політико-управлінських рішень, зняття або приглушення напруги, що накопичується в суспільстві, є однією з функцій публічної політики. Інша її функція полягає в підтримці довіри суспільства до державних органів, які доводять свою здатність реагувати на потреби і вимоги людей, поєд-

нуючи їх з цілями розвитку суспільства в цілому. Ці функції підтримуються формуванням правових і організаційних інститутів, що створюють умови для впливу громадян на прийняття суспільно значущих рішень, контролю за їх виконанням і організацією оцінки результатів політичних і управлінських впливів, участю суспільства у всьому комплексі політико-управлінського циклу.

У суспільстві, яке активно сприймає стандарти життя розвинених країн, прагне до вступу у Європейський Союз, сформовано запити на нову якість життя. Вони пов'язані не стільки з матеріальним благополуччям, скільки з можливістю самореалізації, незалежності та свободи, довіри та справедливості, відповідальності та національного відродження.

Особливість публічного простору полягає в тому, що він, будучи відкритим і доступним майданчиком для поширення інформації, обміну судженнями і оцінками, формує громадську думку і публічну політику, виступає як причина тієї чи іншої поведінки людей, а дії та вчинки, в свою чергу, формують публічну політику в результаті спільних обговорень держави і суспільства. Люди, перебуваючи у відкритому суспільному просторі, як самостійні і автономні суб'єкти, здатні формувати і реалізовувати суспільний інтерес на суспільне благо, перебуваючи в умовах багатоканальних і багаторівневих взаємодій (Ребало В.А., Валецький О.Л., Кальниш Ю.Г., 2002) [3]. Публічний простір розкриває «спільне благо», переплавляючи приватні інтереси, на основі взаємодії суспільства і влади артикулює суспільний інтерес у відкритій дискусії і спільних діях для його реалізації. Публічний простір також виконує функцію виховання громадян, які беруть участь у формуванні та реалізації публічної політики, набутті необхідних знань та навичок.

Публічний простір найчастіше формує публічну політику, яка може здійснюватися в публічному просторі тільки на основі взаємодії суспільства і влади для окреслення контуру суспільних цінностей і цілей та прийнятного способу життя. У цьому сенсі публічний простір може бути місцем боротьби за вплив на владу, за повноцінну участь у виробленні та прийнятті політичних рішень.

У процесі аналізу теоретичних підходів до аналізу поняття «публічна політика» ми з'ясували, що публічна політика представляється свідомим і цілеспрямованим регулюванням державних справ і колективних ресурсів державою і суспільством (Купрій В., Тертичка В., 2009; Телешун С.О., Титаренко О.Р., Рейтерович І.В., Вировий С.І., 2003) [4, 5], а управління політичним простором на сучасному етапі розвитку розглядається нами як складний механізм, що об'єднує інтереси, цілі і ресурси різних соціальних груп, суспільства в об'ємну і багаторівневу систему відносин між суб'єктами, які перебувають у відносинах «м'якої», неієрархічної координації у прийнятті політичних та державних рішень [6].

Мета статті – окреслити механізми координації взаємодії держави та суспільства для формування та реалізації сучасної публічної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Структура публічного простору включає безліч акторів, серед яких: індивід як основний елемент суспільства, що володіє автономією і незалежністю, здатністю діяти; політичні партії як групи вираження певних суспільних інтересів, спрямовані на боротьбу за політичну владу, політичні дискусійні та експертні спільноти, у тому числі комітети, комісії та ради при представницьких і виконавчих органах влади; громадські об'єднання, створені для вираження і реалізації групових інтересів, що не прагнуть до влади, а організують вплив на політичні рішення; органи місцевого самоврядування, релігійні громади та установи, заклади освіти різних рівнів, незалежні засоби масової інформації та комунікації.

Громадські організації (партії, рухи, громадські організації), що представляють очікування і запити суспільства, повинні виконувати функції артикуляції та агрегації інтересів соціальних груп, формування політичного «порядку денного», інформування та організації публічного дискурсу, формування громадської думки з найважливіших питань. Їх метою є створення «мостів» між владою і суспільством задля обговорення політичних та державних рішень, надання соціально значущих послуг на принципах рівності, автономності, прозорості, відповідальності, відкритості та партнерства.

Структура українського публічного простору і ступінь розвитку його основних суб'єктів, інститутів і механізмів визначають характер публічної політики і показують можливі напрямки діяльності з розширення форм співробітництва на партнерських засадах, що сприяло б підвищенню керованості суспільства в цілому.

Підвищення керованості стало викликом українському політичному керівництву, що ставить завдання визначення критеріїв керованості в контексті розширення публічного простору. Ця проблема з'ясовується науковцями, окреслюючи напрямки досліджень допустимого ступеня концентрації влади і управління, ступеня здатності державного управління відповідним чином управляти різними верствами суспільства, відповідності структури управління масштабам і якості об'єктів управління, розробці дискурсивних і погоджувальних процедур прийняття політико-політико-управлінських рішень.

Розширення сфери дій суспільства на тлі зниження політичної ефективності держави у вирішенні проблем оновлення країни, швидкості і точності її реакцій на потреби суспільства у попередньому періоді розвитку поставило питання про структуру публічного простору і публічної політики як про новий спосіб домінування (регулювання). Наукова традиція включення суспільства в якості повноцінного суб'єкта публічної політики як політики цілеспрямованого формулювання і формування спільних ціннісних засад діяльності суспільства в цілому знайшла підтвердження під час повномасштабної війни росії в Україні у вигляді синергетичного поєднання держави та суспільства з метою протидії нечуванам викликам та відсічі збройної агресії.

Сучасна держава може виконати свою місію тільки на умовах партнерства і співпраці з суспільством, використовуючи державне управління, пом'якшуючи жорсткі форми координації, розширення участі громадян у публічній політиці, включаючи форми публічного представництва в процедурах прийняття публічних рішень, розроблення політичних рішень та їх реалізації за участю суспільства.

Публічна політика – це процес пошуку можливих механізмів регулювання і контролю, майданчиків для широкого і експертного обговорення, дій по виявленню і декларування потреб населення, його думок щодо політичних рішень, що приймаються на різних рівнях влади, а, з іншого боку, публічна політика є продуктом громадської думки, тобто виявлення та врахування раціональних і оціночних суджень широких верств

населення, механізмом підтримки моральних норм, які забезпечують легітимацію влади та її здійснення в публічному просторі [6, с. 5].

Соціальні системи та елементи систем, узгоджені між собою методом координації з метою додання стійкості структурі у взаємодії з навколишнім середовищем на основі посилення інтегративності частин і елементів, що складають цілісність. Інтегративність може бути посилена за допомогою різних типів координації елементів системи – як за допомогою примусу, так і солідарності.

У публічному просторі координацію можна визначити як забезпечення спільних скоординованих дій держави і громадян для досягнення спільної мети, узгодження індивідуальної та групової діяльності, локальних цілей і завдань з цілями всієї громади в цілому. Координація як управлінська функція спрямована на ефективне управління інформацією; використання і розвиток компетенцій учасників публічних взаємодій [7, с. 46].

Будь-яка політична система має визначену інституціональну конфігурацію, а також організацій, які контролюють та втілюють їх для колективного прийняття рішень: на національному рівні; фіксовані і неформальні правила, що регулюють відносини всередині та між установами; інститутами та нормами; а правила визначають умови надання громадянам країни певних можливостей для реалізації політичних цілей; як безпосередньо, так і за допомогою політичних партій і груп інтересів, розподіл економічних, ресурсів відповідно до: колективних рішень, поширення цінностей (матеріальних і нематеріальних) всередині системи.

Застосування сили з боку держави засноване на її праві на правове насильство (фізичне, культурне, інформаційне, ідеологічне), що здійснюється за допомогою відповідних інститутів за умов легітимізації її дій суспільством, яке погоджується з примусом до сплати податків, військової служби, з накладеними державою обмеженнями на певні види діяльності, поведінку, а іноді і заборонаю ідей і цінностей, які визнаються такими, що суперечать державній ідеології і законодавству. Жодна соціальна система не може існувати, якщо вона не передбачає обов'язкової згоди громадян з більшістю нормативних вимог, якщо негативні санкції не застосовуються до тих, хто не дотримується норм. Організоване і кероване застосування таких санкційного примусу здійснюється поліцією, армією, судовими органами, релігійними організаціями.

Натомість громадяни очікують отримати від держави як учасника публічної сфери чіткі правила та сигнали щодо заохочуваних державою видів

взаємодій та сфер діяльності, а також безпеки, дотримання попередніх домовленостей в обмін на лояльність та можливість відкритого обговорення суспільно важливих питань. Відносини між державою і суспільством завжди містять протиріччя, тому П. Бурд'є, аналізуючи взаємодії суспільства і держави, визнавав, що «правда соціального світу – це сутність боротьби між дуже нерівно озброєними агентами з метою дістатися до досконалих, тобто самовладних, бачення і передбачення» [8].

Нормою взаємодії держави і громадян вважається застосування насильства відносно тих груп, які не приймають встановлені цінності і норми, організація постійної взаємодії влади і суспільства через висування суспільством вимог і прийняття політичних рішень. «Застосування остаточного, всеосяжного і законного фізичного примусу є монополією держави і політична система однозначно пов'язана зі сферою, напрямком і умовами, що впливають на застосування цього фізичного примусу» [9].

При цьому не можна не визнати право суспільства на захист своїх прав та інтересів у разі порушення державою умов «суспільного договору», порушення ним моральних норм, втрати почуття справедливості тощо, які провокує відповідні форми примусу з боку громадян і суспільства на основі солідарних дій. Солідарні дії суспільства також можуть бути ініційовані державою, але вони не так помітні в останні роки, на відміну від різних форм солідарності громадян (комунікативних і ефективних), що примушують державу виконувати свої невід'ємні функції і законодавчі норми [10].

В умовах війни в Україні факти переважання приватного інтересу над суспільним інтересом підриває цінність суспільного блага для мільйонів людей і призводить до руйнування соціальних і комунікативних зв'язків. Це загострює суспільний дискурс, породжує чисельні конфлікти, які підривають наразі соціальні мережі та загрожує зменшенням стійкості та згуртованості держави та суспільства, що є запорукою нашої перемоги. Ефективність публічного управління оцінюється за допомогою механізмів рівноправної взаємодії основних суб'єктів системи – держави і громадянського суспільства, самоврядних структур, для чого розроблено достатню законодавчу базу.

Надмірна диференціація інтересів соціальних груп, прояви індивідуалістичних настроїв, прояви корупції та зловживання владою, неповаги до ветеранів посилюють соціальні розриви, а не мережі довіри.

Аналіз взаємодій акторів в українському публічному просторі показує складність переговорного процесу між державними органами і громадськими

групами з метою визначення сутнісних характеристик держави і суспільних цілей [11]. Це і скандали навколо Міністерства оборони, і гостра дискусія навколо електронного декларування та відкриття реєстрів майна чиновників. Швидше, ми можемо говорити про переважання практики нав'язування суспільству оцінок і суджень, намагання побудувати публічний простір в логіці владних груп.

Водночас слід зосередитися на аналізі тенденцій, які свідчать про орієнтацію керівників держави на встановлення стійких і прямих зв'язків із суспільством, спільне обговорення загальних і конкретних (галузевих) питань; що дає життя прагматичним схемам адміністративного управління, перетворюючи державу на інститут, що координує соціальні взаємодії. Модерністські інновації управлінських практик державної політики здатні формувати тиск на соціальні зміни [12].

Щоденні звернення Президента до народу України виглядає як ефективна спроба перебудувати суспільні відносини, ввести принцип горизонтальної координації в діяльність об'єднань і людей, які розуміють необхідність зміцнення країни шляхом спільної участі у протидії російській агресії, вирішенні політичних і державних проблем.

Оскільки політичні партії як суб'єкти публічного простору і публічної політики України не знайшли своєї суб'єктності в процесі визначення цілей і засобів розвитку країни і не користуються підтримкою широкої громадськості, судячи з результатів соціологічних опитувань [13, с. 108], домінуюча партія «Слуга народу» прагне компенсувати цей недолік, орієнтуючись на курс національного лідера, що підтверджує суб'єктність суспільства в публічній політиці сучасної України.

В умовах повоєнного відновлення публічна політика повинна наповнитися новими обличчями з-поміж захисників, волонтерів, ветеранської спільноти, які внесуть оригінальні та змістовні питання: до політичного порядку денного. Основні принципи сучасної публічної політики засновані на елементах мережевої організації і горизонтальної координації взаємодій учасників.

Мережева методологія передбачає самоврядування структур для спільної реалізації загальних і приватних інтересів суб'єктів-учасників; відкритість, розвиток системи зовнішніх зв'язків; кооперацію ресурсів різних суб'єктів; інституціоналізація основних процесів і форм взаємодії; орієнтацію на зниження транзакційних витрат, доступність спільних когнітивних установок і досягнення згоди щодо основних сенсів та цінностей [13, с. 108]. Зміни координації взаємодій між суб'єктами громадянського суспільства потрібно буде відстежу-

вати для коригування координаційних практик горизонтального і – в ідеалі – солідарного типу, тобто такої «соціальної взаємодії», при якому моральний обов'язок переводить ресурс ідентичності в площину реальної діяльності, виділення трансперсональних переваг [14, с. 23].

Ідея «незламного народу» та аналіз практики її реалізації в українському публічному просторі також є прикладом визнання ефективності м'якої координації як способу лідерства і інструменту зворотного зв'язку між гілками влади суспільства можна інтерпретувати як підхід до створення нової для України парадигми управління, заснованої на формуванні мережевої структури: президент, уряд, парламент, керівники регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, експертні групи, інститути громадянського суспільства, ініціативні громадські лідери, які здійснюють прямі і багатоканальні взаємодії.

Після скасування режиму воєнного стану слід повернутися до продовження децентралізації владних функцій, делегування повноважень регіональному та місцевому рівням влади, спрямованої на зміцнення держави, формування єдиної системи виконавчої влади всіх рівнів на основі відкритості і прохідності управлінських сигналів і читабельності реакцій суспільства на прийняті політичні та державні рішення, асоціації суспільства з системою влади.

Однак слід враховувати, що успішною координація може бути, якщо співпраця формується на схожому сприйнятті, очікуваннях, які її стимулюють. Якщо не буде підтвердження очікуванням, то вони будуть сприйняті як оманливі сигнали для суспільства і зростання цинізму, підозрливості, а не просто відчуження, неприйняття влади, яка не здатна солідаризуватися з громадянами. Домінування ієрархічної системи організації та управління, яка офіційно визнана ефективною з точки зору координації взаємодій громадських суб'єктів, відповідає ідеології «вертикалі влади», доповнюється когнітивними установками політичної еліти, слабким залученням пасивної більшості до процесу перебудови політичного та громадського простору [14, с. 135] та є неприйнятним для нової соціально-політичної ситуації, яка сформована в Україні унаслідок війни. Прояви відповідальності суспільства та окремих осіб за долю країни свідчать, що використання різних форм взаємодії сприятиме модернізації України. Втрата суспільством монологу і однорідності, його поляризація не тільки за майновим критерієм, а й за ціннісними засадами, способом життя, запитами і очікуваннями вимагають плюралізму публічного

простору, організації взаємодій за принципом різноманіття. У певному сенсі публічний простір знаходиться поза контролем політичного менеджменту, оскільки атрибутивною характеристикою його стає стан невизначеності, що виникає при вступі в нього кожного суб'єкта. Включаючи історичний і політичний процес з діями суб'єктів, публічний простір контролюється опосередковано, коригується і оцінюється як сфера людських зв'язків, відносин, цілей, які лише вплітаються в тканину, створену попередніми акторами.

Маніпулятивні практики перестають задовольняти потреби модернізованих груп населення, виявляючи здатність суспільства формувати політичний порядок денний і його готовність діяти в межах юридичної практики, змушуючи державу діяти так само. Тенденції координації державою ширших мережових взаємодій громадських суб'єктів пробивається лише шляхом включення суспільства в політичне життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначення цілей і методів реалізації суспільних інтересів, виробництва, використання і розподілу суспільних благ і національного ресурсу країни в цілому, здійснення взаємодій з органами влади в процесі вироблення, прийняття, реалізації та моніторингу рішень і складають державну політику.

У широкому сенсі державна політика розглядається як відкрита, публічна, доступна сфера суспільного життя, що включає різні види взаємодій між політичними акторами. У вузькому сенсі державна політика аналізується як взаємодія органів влади та інститутів громадянського суспільства (бізнесу, організованих груп громадян, представників професійних спільнот) щодо визначення цілей і методів реалізації суспільних інтересів, виробництва, використання і розподілу суспільних благ і національного ресурсу країни в цілому. Розширення публічного простору вимагає розвитку різних форм публічних комунікацій та скоординованих публічних взаємодій рівноправних суб'єктів для підтримки публічного діалогу та встановлення балансу різних соціальних сил. Відкритість і прозорість усіх сфер влади та суспільства для громадського контролю стає суттєвою характеристикою суспільного життя.

Тільки сучасна держава, заснована на компетентності виконання базових функцій і прагне до підвищення суспільного блага, некорумпована, прозора і відповідальна, захищаючи права і свободи як умови вільного розвитку громадян, може здійснювати формування стратегічного порядку денного, створювати внутрішні стимули і цінності, розглядати конфлікти та виклики не тільки як загрозу, а й як джерело розвитку суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Arendt, Hannah. *Der Liebesbegriff bei Augustin: Versuch einer philosophischen Interpretation* – [On the concept of love in the thought of Saint Augustine: Attempt at a philosophical interpretation]. 1929.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2000. 318 с.
3. Ребкала В.А., Валевський О.Л., Кальниш Ю.Г. Купрій В., Тертичка В. Соціально-політичне середовище публічної політики : конспект лекцій. Київ, 2009. 224 с.
4. Телешун С.О., Титаренко О.Р., Рейтерович І.В., Вировий С.І. Вступ до політичної аналітики : навч. посіб. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. 220 с.
5. Теорія і практика політичного аналізу : навч. посібник / за заг. ред. О.Л. Валевського, В.А. Ребкала. Київ : Міленіум, 2003. 228 с.
6. Липовська Н.А., Письменний І.В. Публічна політика : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 104 с.
7. Словник соціологічних і політологічних термінів / за заг. ред. В.І. Астахової та ін. ; уклад. В.І. Астахова та ін. Київ : Вища школа, 1993. 140 с.
8. Bourdieu and Social Space Mobilities, Trajectories, Emplacements Deborah Reed-Danahay. URL: <https://www.berghahnbooks.com/title/Reed-DanahayBourdieu> Not for resale
9. Almond G.A. Comparative Political Systems. *Journal of Politics*. 1956. Vol. 18. P. 395–400.
10. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 549 с.
11. Три чисті типи легітимного панування. Вебер М. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / пер. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ, 1998. С. 157–272.
12. Фромм Е. Втеча від свободи / перекл. з англ. М. Яковлева. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
13. Пухкал О.Г., Гомоляко О.В. Публічна та державна політика: єдність та відмінності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 107–112.
14. Неділько А.І., Задорожний В.П., Бойко В.В. Публічна політика : навчальний посібник. Полтава : ПолтНТУ, 2018. 225 с.

УДК 351.851

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.5>

Макуріна Олександра Андріївна,

асистент кафедри програмного забезпечення комп'ютерних систем

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID:0009-0000-9928-3773

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE UNIVERSITY IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу досвіду провідних закладів вищої освіти України щодо реалізації соціальної відповідальності в умовах воєнного стану. Війна спонукала наукову спільноту до переосмислення ролі соціальної відповідальності вищої освіти. В умовах війни основним завданням соціально відповідального університету є організація безпечного, соціально-адаптованого простору для учасників освітнього процесу, адмінперсоналу навчального закладу та місцевої громади. Проаналізовано інструментарій сучасного університету у формуванні та реалізації політики соціальної відповідальності в умовах воєнних дій. Доведено, що в сучасних умовах політика соціальної відповідальності університетів формується та реалізується на інституційному рівні управління. Визначено основні організаційні форми реалізації політики соціальної відповідальності університету в умовах воєнного часу. Здійснено аналіз проблематики формування соціально відповідальних механізмів з позицій публічноуправлінської діяльності, яка забезпечує управління стратегічним розвитком сучасного університету. Впровадження політики соціальної відповідальності у закладі вищої освіти формується за допомогою злагодженої комунікації з бізнесом, громадою, органами виконавчої влади, медичними закладами, волонтерськими центрами. За час воєнних дій на території України перед університетами постали нові виклики соціального змісту, що зумовило зміни у стратегіях їх розвитку та місіях. Обґрунтовано, що в умовах війни соціально відповідальні університети створюють нові підрозділи з метою вирішення питань соціального, психологічного, правового, комунікаційного, економічного, екологічного та інших напрямів. На прикладі діяльності НТУ «Дніпровська політехніка» визначено нові напрями соціальної відповідальності університетів в умовах війни – організаційно-інтеграційний (створення належних умов для функціонування переміщених закладів вищої освіти з небезпечних регіонів), функціонально-безпековий (цілодобове функціонування бомбосховищ з вільним доступом для учасників освітнього процесу та мешканців прилеглих будинків) та інноваційно-освітній (розвиток дошкільної освіти на базі університету, створення безпечних дитячих просторів).

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, соціальна відповідальність, університет, організаційні форми, війна, політика.

The article is devoted to the analysis of the experience of leading higher education institutions of Ukraine in the realization of social responsibility under martial law. The war has prompted the scientific community to rethink the role of social responsibility in higher education. In times of war, the main task of a socially responsible university is to organize a safe, socially adapted space for participants in the educational process, the administrative staff of the educational institution and the local community. The author analyzes the tools of a modern university in the formation and implementation of social responsibility policy in the context of military operations. It is proved that in modern conditions the policy of social responsibility of universities is formed and implemented at the institutional level of management. The main organizational forms of implementation of the university's social responsibility policy in wartime are determined. The problems of forming socially responsible mechanisms are analyzed from the standpoint of public administration, which ensures the management of the strategic development of a modern university. The implementation of social responsibility policy in a higher education institution is formed through coordinated communication with business, community, executive authorities, medical institutions, and volunteer centers. During the military operations on the territory of Ukraine, universities faced new social challenges, which led to changes in their development strategies and missions. It is substantiated that in times of war, socially responsible universities create new units to address social, psychological, legal, communication, economic, environmental and other issues. On the example of the activities of Dnipro University of Technology, new areas of social responsibility of universities in the conditions of war are identified – organizational and integration (creation of appropriate conditions for the functioning of displaced higher education institutions from dangerous regions), functional and security (round-the-clock operation of bomb shelters with free access for participants in the educational process and residents of nearby buildings) and innovative and educational (development of preschool education at the university, creation of safe children's spaces).

Key words: public management and administration, social responsibility, university, organizational forms, war, politics.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві освіта і наука виступають потужним інструментом прогресивного розвитку, безпеки, психологічної підтримки, науковості, соціальної адаптації. В умовах воєнного стану в Україні [1] вища освіта трансформується в суб'єкт суспільного життя, головною метою якого є формування майбутньої країни. На університет покладається велика відповідальність за підготовку кадрів для повоєнної розбудови країни, збереження психологічного здоров'я, розвиток навичок соціальної адаптації до нових форм життєдіяльності в умовах військового стану. Саме тому питання якості вищої освіти у реалізації соціальної відповідальності є ключовим. Обґрунтованим є вклад у розвиток людського капіталу, який би забезпечив інноваційний розвиток держави за рахунок зацікавленої взаємодії вищої освіти, науки, бізнесу і влади. Соціальна відповідальність вищої освіти в умовах війни потребує модернізації, нових підходів, адаптивних інструментів до впровадження для забезпечення ефективного функціонування університету, організації безпечного психологічного академічного виміру.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Багато вітчизняних науковців з різних галузей науки визначили предметом свого дослідження саме соціальну відповідальність, тому що це широке поняття може охоплювати багато процесів розвитку сучасної країни (вища освіта, бізнес, виробництво). Необхідно звернути увагу, що такі сучасні науковці як, В.П. Андрущенко та В.Л. Савельєв досліджували цю категорію з точки зору поєднання розширення автономії закладів вищої освіти (ЗВО) України з одночасним розвитком соціальної відповідальності університету [2]. Дослідники О. Грішнова та С. Бех вивчали поняття «соціально відповідальний університет» та аналізували розвиток соціальної відповідальності в провідних українських закладах вищої освіти [3]. Дослідниця В.Г. Вієвська вказує на необхідність формування соціальної відповідальності в рамках однієї з найважливіших якостей сучасного менеджера в умовах стрімкого молодіжного розвитку [4]. Екс-міністр освіти і науки України С. Квіт концентрує увагу на визначенні напрямів формування соціальної відповідальності українських ЗВО [5]. Визначальну роль вищої освіти Л.С. Шевченко розглядає саме через сутність поняття «соціальна відповідальність» [6]. Однак, вище зазначені напрямки дослідження проблематики соціальної відповідальності університетів вивчались багатьма вітчизняними вченими в умовах мирного розвитку української дер-

жави. З початком повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України у сфері публічного управління та адміністрування значно актуалізувалась необхідність більш поглибленого дослідження концепту «соціальна відповідальність університету».

Мета дослідження: визначити методи та механізми реалізації соціальної відповідальності провідними університетами України в умовах війни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Заклад вищої освіти впливає на розвиток суспільства, формує людський капітал шляхом сукупності знань, навичок, професійних якостей, психологічної стійкості, соціальних інструментів. Вплив зовнішніх факторів впливає на формування суспільно-психологічного стану людини, тому університет, як соціально відповідальна організація, повинен адаптувати здобувача вищої освіти та навчити існувати в умовах стрімкого розвитку суспільства, зважено реагувати на зміни.

Широкомасштабне вторгнення росії, розпочате 24 лютого 2022 року стало потужним викликом для університетів України. Серйозних змін потребувала політика формування соціальної відповідальності університетів.

Вітчизняні дослідники визначають соціальну відповідальність університету (СВУ) як «свідоме й ефективне вироблення та реалізація закладом вищої освіти внутрішніх і зовнішніх політик щодо продукування, збереження й поширення знань, доведення до суспільства їх значущості й опрацювання можливих підходів до їх упровадження в різних сферах економіки та суспільного життя задля особистісного розвитку та спільного блага [7].

У публікаціях представників європейських вишів за останні роки прослідковується висвітлення проблематики розвитку соціальної відповідальності університетів як складової частини системи вищої освіти в умовах глобалізації [8]. Так, на наш погляд, позиція Д. Чарльза, згідно з якою роль університету в становленні успішного розвитку регіону та держави може розглядатись з точки зору філософії та методології, є сьогодні дуже актуальною для українських вишів [9].

У сучасному розумінні соціальна відповідальність (СВ) – це комплекс зобов'язань, які заклад вищої освіти має виконати, щоб зміцнити суспільство, у якому діє. Сучасні реалії такі:

- соціальна відповідальність, перш за все, передбачає певний рівень добровільного відгуку на соціальні проблеми з боку закладу вищої освіти;
- напрями соціально відповідальної роботи мають вписуватись у стратегію університету та не суперечити її цінностям;

– ефективність соціально відповідальних ініціатив потрібно вимірювати, раціонально використовувати свої досягнення на цій ниві.

Інноваційні зміни у вищій освіті сприяють постановці університетами амбітних цілей, у досягненні яких задіяні всі структури закладу вищої освіти.

Сучасні університети декларують свою соціальну відповідальність, розробляють її політику та цілі. Так, наприклад, у Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка» визначено добровільно взяті університетом додаткові зобов'язання щодо розвитку внутрішнього та зовнішнього середовища, врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, дотримання етики та правових вимог до виконання соціальних зобов'язань відповідно до стратегічних цілей та місії університету, а також відповідальності за економічні, соціальні та культурні наслідки своєї діяльності [10]. Необхідно зауважити, що дуже важливим кроком для реалізації соціальної відповідальності в університеті є ухвалення певних документів, що регулюють важливі соціальні питання та формують нормативно-правовий простір реалізації соціальної відповідальності в університеті (рис. 1).

Характеризуючи зміст елементів нормативно-правового простору щодо реалізації соціальної відповідальності в НТУ «Дніпровська політехніка» необхідно наголосити, що сьогодні в Україні

на національному рівні відсутні нормативно-правові документи, що регулюють сферу соціальної відповідальності університетів. Тому наш університет самостійно, на інституційному рівні, оперативно реагує на соціальні виклики, які постають перед учасниками освітнього процесу та працівниками університету, а також органами влади, бізнес-структурами та громадою. У відповідь на такі виклики університет затверджує рішенням Вченої ради низку документів, що мають дозвільний характер та унормовують суспільні відносини у сфері соціальної відповідальності університету. Розглянемо, як приклад, нові організаційні форми на напрямки реалізації соціальної відповідальності університету, які були ініційовані університетом та реалізовані у 2022–2023 роках. По перше, це організаційно-інтеграційний напрям. На базі НТУ «Дніпровська політехніка» було відкрито кілька Пунктів незламності на підставі затвердженого Порядку їх функціонування (рис. 1). Уперше за історію існування університет став безпечною локацією для переміщеного із Маріуполя ЗВО. Відповідно до наказу МОН України від 14 квітня 2022 року № 334 на базі НТУ «Дніпровська політехніка» відновив свою діяльність ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» [11]. Тимчасове переміщення визначено необхідністю для організації безпеки життя працівників та здобувачів вищої освіти. Разом з Приазовським державним технічним університетом

Рис. 1. Нормативно-правовий простір реалізації соціальної відповідальності в НТУ «Дніпровська політехніка»

Джерело: укладено автором

тимчасовому переміщенню підлягали всі його структурні підрозділи: Маріупольський фаховий коледж; Маріупольський політехнічний фаховий коледж; Маріупольський машинобудівний фаховий коледж. Командою НТУ «Дніпровська політехніка» було організовано надання переміщеному ЗВО лабораторного устаткування, сучасного комп'ютерного обладнання, організовано пункти психологічної допомоги, та пункт волонтерської допомоги побутовими предметами для забезпечення життєдіяльності освітян. Гуртожитки НТУ «Дніпровська політехніка» гостинно зустріли колеги ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» в умовах психологічного та побутового комфорту.

До цього напрямку належить і безбар'єрний освітній та побутовий простір університету забезпечує комфортне перебування або мешкання у гуртожитках університету особам з інвалідністю та іншим маломобільним групам населення, що потребують допомоги [12].

По-друге, це інноваційно-освітній напрям. Усі освітні програми університету були оновлені відповідними темами про виклики війни та післявоєнну відбудову країни. У 2023 році на базі провідного закладу вищої освіти Дніпропетровського регіону НТУ «Дніпровська політехніка» за допомогою тісної співпраці університету із стейкхолдерами було відкрито дитячий простір «Простір дитинства НТУ «Дніпровська політехніка»» (далі – Простір). У Просторі, відповідно до Положення (рис. 1), передбачена можливість тимчасового перебування дітей віком від 3 до 6 років як співробітників університету, так і студентів денної і заочної форм навчання (без супроводу батьків). Такий підхід дозволяє батькам дітей, які відвідують Простір, продовжувати виконання робочих обов'язків, здійснювати освітню та наукову діяльність, не турбуючись про безпечне перебування дітей в умовах війни, адже університет має обладнане бомбосховище на випадок повітряної тривоги. Відкриття Простору на базі університету привернуло суспільну увагу та сприяло проведенню в університеті круглого столу «Сучасний заклад дошкільної освіти: лідерство. Диджиталізація. Майбутній капітал». Співорганізатором круглого столу виступив Підкомітет з питань раннього розвитку та дошкільної освіти комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. У серпні 2023 року підписано договір про співпрацю з розробниками Mr. Leaders days – комплексної освітньої програми для дітей від 2 до 6 років та НТУ «Дніпровська політехніка». Зазначена освітня Програма схвалена МОН України

та розвиває в дітях лідерські якості [13]. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» – лідер на регіональному ринку надання освітніх послуг, тому в умовах війни університет розширює свій соціальний простір не тільки в межах освітньої діяльності, а й виходить на новий рівень тісної співпраці з громадою, та створює безпечні та комфортні умови для реалізації дошкільної освіти. Складовою цього напрямку є Служба психологічної допомоги, діяльність якої регулюється відповідним Порядком, а у функціональному плані вона охоплює такі цільові групи як студенти-військовослужбовці, внутрішньо переміщені особи тощо (рис. 1).

По-третє, це функціонально-безпечний напрям в структурі соціальної відповідальності університету. В умовах війни одним з найважливіших завдань НТУ «Дніпровська політехніка», який функціонує у прифронтовій зоні, є облаштування укриттів (бомбосховищ) для організації безпечного освітнього процесу. З початку військового вторгнення в університеті облаштовано велике бомбосховище, з організацією належних санітарних норм та комфортного перебування не тільки здобувачів освіти та співробітників, а й мешканців прилеглих будинків. Було організовано чергування співробітників університету у денний та нічний час, для супроводу громадян до бомбосховища. Все це повною мірою вказує на велику соціальну відповідальність університету, зосередження командної роботи для організації безпеки суспільства у період війни.

Сучасний заклад вищої освіти в умовах воєнного стану організовує підтримку українського суспільства на всіх рівнях розвитку, базуючи свій вплив на принципах мінімального негативного впливу наслідків військового стану на суспільні процеси, та за допомогою побудови тісних комунікативних зв'язків з громадськістю, бізнесом, волонтерськими організаціями, медичними закладами направити всі свої зусилля на будівництво безпечного психологічного, освітнього, дружнього до сім'ї та дітей простору.

У 2010 році 28 жовтня важливим кроком у розвиток соціальної відповідальності стало запровадження міжнародного стандарту ISO 26000 із соціальної відповідальності. Участь у його розробці брали орієнтовно 500 експертів зі всього світу, це дозволило сформулювати системний підхід у формуванні різноманітних знань та практичних навичок для обґрунтування концептуального визначення соціальної відповідальності для різнотипних організацій та установ. В ISO 26000 враховані всі ті принципи, які названі в Глобальному

договорі ООН (п. 1.2.2). Питання, що становлять сутність соціальної відповідальності, відбирають очікування суспільства в конкретний момент часу і, отже, постійно змінюються разом із проблемами суспільства і його очікуваннями.[14]

Заклад вищої освіти, який позиціонує себе як соціально відповідальна інституція, покликаний здійснювати, на наш погляд, такі функції:

1) формування суспільного інтелекту – впровадження та удосконалення освітніх послуг, які належним чином будуть слугувати для забезпечення сприятливих умов існування людини у суспільстві;

2) підготовка висококваліфікованих кадрів (еліти суспільства) – являє собою рушійну силу потужних чинників для розвитку системи освіти в цілому, а також післявоєнної розбудови науково-технічної та соціально-економічної галузей країни;

3) формування ринку праці – формування та створення нових знань в закладі вищої освіти впливає на ринок праці, що обумовлює переоцінку вимог до професійних навичок та будування якісних вимог до трудових ресурсів;

4) впровадження в освітньому процесі та кадровій політиці високоетичних норм поведінки, соціальної адаптації на рівні безпечного психологічного розвитку визначає психологічний клімат у ЗВО та підвищення показників бренду;

5) стабілізація соціальних відносин – заклад вищої освіти формує комунікативно-соціальний вимір та виступає безпосереднім учасником взаємодії та розвитку соціальних відносин нового типу на регіональному та державному рівнях.

Основними партнерами для університетів виступають регіональні органи державної влади, промислові підприємства та бізнес-спільнота та громада. Цей тандем свідчить про злагоджене партнерство для вирішення інших важливих завдань: створення якісного середовища для розвитку соціальної відповідальності в університеті, підвищення якості освіти, задоволення потреб ринку праці, задоволення потреб підприємств у наукових дослідженнях.

Ми показали, що соціальна відповідальність університету – це поняття глибоке та складне. По-перше, в сучасному світі університет являє собою «соціальний двигун» регіонального розвитку. Соціально відповідальний університет сприяє прискоренню розвитку не тільки на регіональному рівні, але й в масштабах країни, зменшенню соціально-політичних ризиків, зміцненню міжнародних зв'язків з країнами партнерами, підвищенню інвестиційної привабливості бренду університету тощо. По-друге, під час дії воєн-

ного стану, покликанням закладів вищої освіти України стає формування ресурсного потенціалу для суспільства та держави у здійсненні політики повоєнної відбудови та політики європейської інтеграції України.

Висновки дослідження та пропозиції подальших наукових розвідок у цьому напрямі. Розглянуті у роботі аспекти є дуже важливими, але не усталеними, а скоріше динамічними елементами системи соціальної відповідальності сучасного закладу вищої освіти в Україні. Результати дослідження дозволяються сформулювати такі основні висновки:

1. На наш погляд, визначення поняття «соціально відповідальний університет» можна трактувати таким чином: соціально відповідальний університет – це цілісний у структурно-функціональному аспекті організм, який існує в конкретних історичних умовах суспільства та взаємодіє з елементами суспільства з метою здійснення позитивного впливу на всіх учасників суспільного життя як в умовах стабільної фази розвитку суспільства, так і у період суспільних криз.

2. В умовах воєнного стану роль університетів, як соціально відповідальних структур суспільства, стає однією з найголовніших.

3. Формуючи базу соціально адаптивних інструментів в умовах воєнного стану суспільства, соціально відповідальний університет ідентифікує себе як «територіальна локація держави», продовжуючи свою життєдіяльність та виконуючи місію підготовки міцного наукового, психологічного, соціального, виробничого підґрунтя для повоєнної розбудови як громади, так країни в цілому.

4. Кожен університет будує свої принципи соціально орієнтованого напрямку як на місцевому, так і на глобальному рівнях.

5. НТУ «Дніпровська політехніка» має високий ступінь соціальної відповідальності як університет-лідер на регіональному ринку освітніх послуг. В умовах воєнного стану упродовж 2022–2023 рр. університет розширив простір своєї соціальної відповідальності за такими напрямками: інноваційно-освітній, організаційно-інтеграційний, функціонально-безпековий на основі інституційної легітимізації суспільних відносин з учасниками освітнього процесу, працівниками інститути, представниками бізнес-структур та громадського сектору.

Заявлена тема наукового дослідження є дуже цікавою як з теоретичної точки зору, так і з практичної. Тому наукові розвідки у цьому плані повинні тривати і в майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Андрущенко В.П., Савельєв В.Л. Освітня політика (огляд порядку денного). Київ : МП Леся, 2010. 368 с.
3. Грішнова О., Бех С. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 5(158). С. 11–18.
4. Вієвська М.Г. Формування соціальної відповідальності сучасних фахівців як інтегруюча тенденція. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. 2010. Вип. 9. Ч. 2. С. 28–31.
5. Kvit Serhiyу Social responsibility of Ukrainian university. *Our Global Social Responsibility : Speech at 2013 Annual Conference of Canadian Bureau for International Education in Vancouver Education for a Better World (November2013)*. URL: <http://kvit.ukma.kiev.ua/2013/12/social-responsibility-ofukrainian-universities/#more-1512>
6. Шевченко Л.С. Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів: аспект якості освіти. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4(7). С. 5–15.
7. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення : препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи, І. Власова, С. Калашнікова, В. Ковтунець, О. Литовченко, О. Оржель, В. Рябченко, К. Трима, Л. Червона, Н. Шофолова ; за ред. С. Калашнікової та О. Оржель. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. 145 с.
8. Кузнєцова Н.В., Кузнєцов В.О. Соціальна відповідальність вищої освіти в Україні. URL: <http://e-learning.onu.edu.ua/stati/pedagog-kavisho-shkoli/kuzn-cova-n-v-soc-alna-v-dpov-daln-st-visho-osv-ti.html>
9. Charles D.R. Universities and Engagement with Cities, Regions and Local Communities. *Rebalancing the Social and Economic. Learning Partnership and Place* / C. Duke, M. Osborne B. Wilson (eds.). NIACE, 2005. P. 148–150.
10. Стратегія розвитку Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» / Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2019. 7 с. URL: https://www.nmu.org.ua/ua/content/activity/programaroz/NTUDP_Strat_2019.pdf
11. Про тимчасове переміщення Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет» : наказ Міністерства освіти і науки України від 13.04.2022 р. / Міністерство освіти і науки України №334. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/20/Nakaz-MON-334Pro.peremishchennya.VNZ.13.04.2022.pdf>
12. Порядок супроводу (надання допомоги) осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення у Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка» / Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2021. 3 с. URL: https://www.nmu.org.ua/ua/content/activity/us_documents/Poryadok%20suprovodu%20osib%202021.pdf
13. Інноваційна система освіти та піклування дітей раннього та дошкільного віку. URL: <https://mr-leader.com/ua>
14. ДСТУ ISO 26000:2019 Настанови щодо соціальної відповідальності (ISO 26000:2010, IDT). Чинний від 2021-10-01. Київ : Технічний комітет стандартизації «Оцінка відповідності» (ТК 89), 2021. URL: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=91617

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 354.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.6>

Бражко Олена Вадимівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Маріупольського державного університету
ORCID ID: 0009-0001-5909-4481

Верительник Світлана Мельсиківна,

доктор філософії публічного управління та адміністрування,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Маріупольського державного університету
ORCID ID: 0000-0002-6960-3737

УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ЇХ ВИКОРИСТАННЯМ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

MANAGEMENT OF PUBLIC FINANCES AND CONTROL OF THEIR USE DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE

У статті розглядаються процеси управління публічними фінансами та контролю за їх використанням в період воєнного стану. Підкреслюється, що управління публічними фінансами в умовах воєнного стану принципово відрізняється від звичайних процедур мирного часу. Виділено зміни в законодавчій базі воєнного часу в Україні з метою ефективного реагування на зміни в розподілі та перерозподілі державних фінансів. Надано оцінку стану доходів та видатків за загальним фондом Державного бюджету після запровадження воєнного стану в Україні і виявлено, що найбільший відсоток займають видатки на оборону. Проведено порівняльний аналіз основних фінансових показників державного сектору, зафіксованими до війни, з показниками під час війни. Доведено, що такі різкі зміни стали прямим наслідком воєнних дій на території України, що призвели до скорочення виробництва, зменшення податкових надходжень до всіх рівнів бюджету та збільшення видатків на оборону. Встановлено, що основним напрямом фінансової підтримки в бюджетній сфері сьогодні є зовнішні запозичення. Окреслено обсяг допомоги, наданої Україні міжнародними партнерами з початку війни. Враховано необхідність і потенціал отримання фінансових ресурсів з-за кордону в майбутньому, а також необхідність підтримання позитивного боргового іміджу української держави на міжнародному полі. Виокремлено основні напрями подальшого фінансування бюджетних видатків в умовах воєнного стану. Стверджується, що увага органів державної влади та місцевих громад має бути зосереджена на пошуку шляхів максимального підвищення бюджетної достатності на всіх рівнях. Автор рекомендує місцевій владі відповідно до її повноважень і можливостей, стимулювати малий і середній бізнес до відновлення діяльності та сплати податків, тим самим відроджуючи економічний і фінансовий потенціал місцевих громад. Також зазначається, що одним із пріоритетних питань управління публічними фінансами є зниження майбутніх витрат на обслуговування боргу за рахунок підвищення кредитного рейтингу України та поліпшення доступу до дешевих кредитів. Запропоновано напрями, яким необхідно приділити увагу в умовах воєнного стану, для подальшого фінансування бюджетних видатків.

Ключові слова: видатки, воєнний стан, державний бюджет, державний борг, контроль, позики, публічні фінанси, управління.

The article examines the processes of public finance management and control over their use during the period of martial law. It is emphasized that the management of public finances under martial law is fundamentally different from normal peacetime procedures. Changes in the legislative framework of wartime Ukraine in order to effectively respond to changes in the distribution and redistribution of state finances are highlighted. An assessment of the state of revenues and expenditures from the general fund of the State Budget after the introduction of martial law in Ukraine was provided and it was found that the largest percentage is occupied by defense expenditures. A comparative analysis of the main financial indicators of the public sector, recorded before the war, with the indicators during the war was carried out. It has been proven that such drastic changes were a direct consequence of military actions on the

territory of Ukraine, which led to a reduction in production, a decrease in tax revenues at all levels of the budget, and an increase in defense expenditures. It has been established that the main direction of financial support in the budgetary sphere today is external borrowing. The volume of aid provided to Ukraine by international partners since the beginning of the war has been analyzed. The need and potential of obtaining financial resources from abroad in the future, as well as the need to maintain a positive debt image of the Ukrainian state in the international arena, are taken into account. The main areas of further financing of budget expenditures in the conditions of martial law are highlighted. It is argued that the attention of state authorities and local communities should be focused on finding ways to maximize budget sufficiency at all levels. The author recommends that local authorities, in accordance with their powers and capabilities, stimulate small and medium-sized businesses to resume operations and pay taxes, thereby reviving the economic and financial potential of local communities. It is also noted that one of the priority issues of public finance management is the reduction of future debt service costs by increasing Ukraine's credit rating and improving access to cheap loans. Areas that need to be paid attention to in the conditions of martial law for further financing of budget expenditures are proposed.

Key words: *expenditures, martial law, state budget, state debt, control, loans, public finance, management.*

Повномасштабне вторгнення Росії на нашу землю та війна, що виникла внаслідок цього, перекреслили європейські перспективи розвитку, реформування та економічну модернізацію, а також серйозно вплинули на управління публічними фінансами та контроль за їх використанням. Значні реформи у виконанні бюджетних показників були здійснені у зв'язку з необхідністю реструктуризації бюджету для забезпечення потреб збройних сил та першочергових соціальних виплат, які є життєво важливими для суспільства. Зазначені негативні тенденції стрімко розвиваються і спричиняють серйозні проблеми в усіх сферах життя українського суспільства, що вимагає швидкого реагування з боку як науковців так і політиків. Тобто формування ефективної системи публічних фінансів є одним з найважливіших викликів на етапі майбутнього відродження України тому, що публічні фінанси забезпечують соціально-економічний розвиток держави, а економічне та ефективне їх використання впливає на добробут як громадян так і країни в цілому. Достатні бюджетні ресурси є передумовою стабільного та сталого розвитку держави та суспільства [1, с. 150]. Оскільки використання державних коштів під час воєнного стану суттєво відрізняється від умов, що притаманні мирному суспільству, управління публічними фінансами та контроль за їх використанням потребує особливої уваги в напрямі раціонального та ефективного перерозподілу фінансових ресурсів для ведення бойових дій і задоволення основних соціальних потреб громадян, що і підтверджує важливість та актуальність нашого дослідження в сучасних умовах.

Отже метою нашого дослідження є розгляд управління публічними фінансами та контроль за їх використанням у період воєнного стану шляхом змін нормативної бази, аналізу питань розподілу та перерозподілу коштів та аргументування напрямів раціонального використання публічних фінансів для задоволення вимог війни та потреб громадян у вигляді соціальних виплат.

Проблему контролю за використанням державних фінансів та управління ними досліджували як вітчизняні науковці, наприклад К. Бліщук, І. Козак, А. Бережна, Я. Вінокуров, Н. Губерська, С. Клімова, В. Орлова, А. Чорновол, А. Шайнога, М. Швайка, так і зарубіжні дослідники, такі як В. Фріц, Е. Хеджер та ін. Науковці досліджували особливості генерування, застосування та перерозподілу публічних фінансів у мирний час, приділяючи особливу увагу державним видаткам в умовах децентралізації та функціонуванню фіскальної системи в демократичних суспільствах. На думку С. Клімової, управління публічними фінансами це насамперед різновид управлінських відносин, який пов'язаний з терміном «фінансова діяльність держави» та широко використовується у фінансовому праві [2, с. 89]. Зокрема, К. Бліщук та І. Козак акцентує увагу на проблемах, які пов'язані із ефективним розподілом та перерозподілом державних коштів в Україні, обґрунтовують напрями підвищення ефективності управління публічними фінансами в нових економічних умовах [3, с. 205]. У воєнний період процес управління у сфері публічних фінансів та контроль за їх використанням має свої особливості. В умовах бюджетного законодавства мирного часу зміна обсягів видатків і доходів вимагала внесення змін до відповідних нормативних актів, а цей процес міг займати від кількох днів до кількох місяців. Однак для забезпечення функціонування національної економіки в умовах воєнного стану необхідно реалізувати низку надзвичайних заходів, таких як розширення повноважень місцевих органів влади, ухвалення відповідних нормативних актів та перерозподіл публічних фінансів відповідно до пріоритетів їх застосування.

Для перерозподілу бюджетних коштів у воєнний час не потрібне рішення парламенту, тому Закон про бюджет надає уряду право розпоряджатися коштами на свій розсуд і скеровувати їх на найнагальніші потреби. Таким чином, виходячи з необхідності швидкого та ефективного реагування на обставини сьогодення, українська влада з початку війни

ухвалила низку оперативних рішень, що забезпечують правильне використання публічних фінансів.

09.04.2022 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову № 420 «Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану». Зміни підкреслюють перевагу видатків загального фонду, та, у період воєнного стану, включають:

- оплату послуг адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, та відшкодування їхніх витрат;

- оплату послуг, а саме виробництво та реалізація інформаційної продукції, а також послуг з публікації інформації у засобах масової інформації;

- закупівлю антисептичних та дезінфікуючих засобів для знезараження води в централізованих системах питного водопостачання та каналізації;

- організація, виконання та забезпечення спеціальних рейсів на повітряних цивільних суднах з літерами «А» або «К» для перших осіб держави;

- закупівлю товарів для почесних звань і нагород;

- придбання пластмасових виробів для упакування відходів та предметів індивідуального користування особистої гігієни та оплату медичних оглядів водіїв та послуги зі страхування цивільної та правової їх відповідальності відповідно до законів України;

- оплату або відшкодування коштів за отримання інформації із зарубіжних баз даних і реєстрів [4].

Слід акцентувати увагу на тому, що зазначена постанова змінює порядок погашення заборгованості за кредитами, наданими на покриття тимчасового дефіциту фінансування місцевих бюджетів (за наявності заборгованості за такими кредитами), та погашення місцевого боргу. Загальні кошти місцевих бюджетів населених пунктів, розташованих на територіях, де запроваджено воєнний стан, на погашення виділяються частково, лише 80% доходів [4]. Питання про податки для наповнення основних статей бюджету на національному та місцевому рівнях має розглядатися окремо. З огляду на те, що український бізнес є особливо вразливим у воєнний час, держава реалізувала низку ініціатив щодо підтримки підприємців, включно з оподаткуванням підприємців, зниженням податкового тиску, спрощенням і вдосконаленням податкової системи в період воєнного стану. Всі ці податкові зміни необхідні для підтримки фізичних та юридичних осіб у воєнний час і мають значний вплив на виконання бюджетів різних рівнів та загальну ситуацію у фінансовому секторі України.

11.03.2022 року, у зв'язку з розв'язаним конфліктом, уряд України ухвалив постанову № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану», у якій зазначено, що складання місцевих бюджетів та забезпечення безперебійного функціонування установ і об'єктів бюджетної сфери та муніципальних підприємств здійснюється відповідно до закону про бюджет з урахуванням наступного:

- місцеве самоврядування, їх виконавчі органи, місцеві адміністрації, органи військового та цивільного управління продовжують здійснювати свої бюджетні повноваження;

- виконавчі комітети місцевих рад, місцеві та військові адміністрації здійснюють управління фінансами відповідно до вимог воєнного стану;

- місцеві органи забезпечують підготовку пропозицій щодо місцевого бюджету відповідно до вимог Закону про бюджет України;

- через електронні засоби масової інформації Державна казначейська служба забезпечує касове і платіжне обслуговування місцевих бюджетів та надає звіти про їх виконання;

- Державний контроль не проводить аудит виконання місцевих бюджетів до анулювання воєнного стану, а розпочаті перевірки призупиняються [5].

Що стосується касових видатків за загальним фондом Державного бюджету за січень-червень 2023 року, то загальна сума становить 1408,3 млрд грн. У червні видатки становили 265,1 млрд гривень. Про це свідчать дані щомісячної звітності Міністерства фінансів України станом на 14 липня 2023 року [6]. З точки зору структури видатків найбільшими напрямками є: на виплату заробітної плати з усіма нарахуваннями спрямовано 569,4 млрд грн. (98,7 млрд грн. у червні), що становить 40,4% усіх видатків у січні-червні 2023 року. Зокрема, на оплату праці військовослужбовців було виділено 441,9 млрд грн. (75,5 млрд грн. у червні); на виплату винагород за товари та послуги було витрачено 341,1 млрд грн. (60,7 млрд грн. у червні), що становить 24,2% від загальних видатків, зокрема 230,3 млрд грн. було витрачено на підтримку Збройних Сил України. Це закупівля військової техніки, зброї, боєприпасів, продукції оборонного призначення, засобів індивідуального захисту (каска, бронешилети та інші спеціальні засоби), паливно-мастильних матеріалів і продовольства; Національна служба здоров'я України внесла 67,4 млрд грн. на реалізацію програми медичного забезпечення населення; 264,3 млрд грн. (42,5 млрд грн. у червні) – соціальні виплати (пенсії, допомоги та стипендії), це 18,8% усіх видатків, зокрема: 135,9 млрд грн.

перераховано до Пенсійного фонду для виплати пенсій, підвищення пенсій та допомог; 93,3 млрд грн. перераховано Міністерству соціальної політики на соціальний захист дітей та сімей, захист громадян, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, і підтримку малозабезпечених сімей; 84,4 млрд грн. (22,4 млрд грн. у червні) – на перерахування до місцевих бюджетів, це від загального обсягу 6%; 116,8 млрд грн. (33 млрд грн. у червні) – на погашення державного боргу, що становить 8,3% від загального обсягу [6]. Таким чином, війна внесла суттєві корективи в управління публічними фінансами, ситуація кардинально змінилася, тому найбільшою статтею видатків державного бюджету є, звичайно, видатки на оборону.

Зокрема, за останніми даними, дефіцит загального та спеціального рахунків Державного бюджету України в лютому поточного року склав близько 67 млрд грн. Це еквівалентно приблизно 1,84 млрд доларів США. В цілому, цей показник значно кращий за місячний дефіцит у розмірі 3,1 млрд доларів США, передбачений при плануванні Державного бюджету. Зрозуміло, коли внутрішні грошові резерви вичерпані, єдиною надією залишаються зовнішні позики від міжнародних партнерів. Пресслужба Міністерства фінансів повідомила що, у період із січня по червень 2023 року, Україна отримала міжнародну допомогу у вигляді грантів на суму 269,6 млрд грн. [7]. Найбільшою країною-донором безоплатної допомоги в січні-червні 2023 року були США (263 млрд грн.). Україна також отримала безоплатні кошти від Німеччини, Іспанії, Фінляндії, Ірландії, Швейцарії, Бельгії та Ісландії на загальну суму 6,6 млрд грн. Ці кошти було перераховано до Державного бюджету України через Трастовий фонд Світового банку в рамках проєкту PEACE. [7].

Отже зараз, коли Україна вступає в десятий рік війни з Росією, перед нею стоїть величезне завдання відбудови та модернізації економіки і державних інституцій після складного процесу реформ і політичних змін. Важливим аспектом цього є ефективне управління публічними фінансами, в тому числі фондами реконструкції. Великобританія, наприклад, розробляє схему страхування військових ризиків, щоб переконати компанії брати участь у відновленні України. У такий спосіб вона сподівається заохотити інвестиційні, технологічні, енергетичні та оборонні компанії підтримати публічні фінанси відбудови. У Великій Британії, в червні місяці, відбулася конференція з питань відбудови України, метою якої було заручитися підтримкою світових лідерів та політиків щодо пропозицій з фінансування відбудови. Дискусії між Великобританією та її українськими союзниками напередодні конферен-

ції були зосереджені на способах заохочення інвестицій через державне фінансування страхування від військових ризиків. За словами джерел агентства, Великобританія хоче залучити приватні інвестиції, а також державні кошти для відновлення. Японія також прагне відігравати важливу роль у фінансуванні та відновленні, спираючись на свій досвід після стихійних лих [8].

В умовах воєнного стану держава обережно та обачно витрачає кошти з національного та місцевих бюджетів. Пріоритетними є видатки на оборону, а видатки, які могли б бути спрямовані на капітальне будівництво та розвиток, скорочуються і відкладаються в резерви. Фінансування видатків на розвиток також призупиняється, а фінансування поточних і захисних видатків (заробітна плата державних службовців, комунальні платежі, закупівля енергоносіїв і ліків, погашення державного та місцевого боргу) різко обмежується. Це означає, що кошти спрямовуються на оборону, виплату пенсій, зарплат працівникам бюджетної сфери та погашення державного боргу.

З огляду на ситуацію, що склалася, для подальшого фінансування бюджетних видатків в умовах воєнного стану необхідно приділити увагу таким напрямкам. По-перше – уряду необхідно продовжити акцентувати увагу на внутрішніх запозиченнях шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) у формі військових облігацій. Завдяки цьому інструменту в серпні 2023 року було залучено 1,6 млрд грн., що надало суттєву підтримку вітчизняній економіці та збройним силам. В принципі, військові облігації мають ту саму структуру, що й звичайні державні облігації, які українці могли купувати до початку повномасштабного вторгнення. На практиці вони являють собою векселі. Інвестори купують облігації, а держава обіцяє повернути гроші та виплатити відсотки протягом певного часу. Облігації випускаються на термін від трьох місяців до двох років. Це означає, що гроші, вкладені в облігацію, будуть повернуті після закінчення цього терміну. Відсотки за короткостроковими облігаціями виплачуються разом із погашенням основної суми боргу, а за довгостроковими – кожні півроку. Прибутковість за державними облігаціями становить від 10% до 16% річних. Тут діють ті самі принципи, що й за депозитами. Що більший термін дії державної облігації, то вища відсоткова ставка. Ціна державних облігацій починається від 900 грн. Державні облігації вирізняються тим, що термін їх погашення становить до 18 місяців, відсоткова ставка – від 11 до 16% річних, а назви носять назви тимчасово окупованих міст або територій [7]. По-друге – для

фінансування значної частини державних витрат уряд повинен сподіватись на іноземну допомогу у вигляді грантів і зовнішніх запозичень. По-третє – через недостатню допомогу з боку міжнародних партнерів і тривалу оперативну фазу війни, уряд повинен, в складних умовах, ухвалювати небажані, але необхідні рішення про те, як фінансувати державний бюджет за допомогою Національного банку України. Цей напрям для подальшого фінансування бюджетних видатків в умовах воєнного стану є надто ризикованим, оскільки НБУ буде змушений купувати державні облигації, а таке збільшення має викликати серйозний інфляційний вибух в українському суспільстві, що зрештою підірве економіку. Тому очевидно, що цей інструмент є вибагливим і має використовуватися вкрай обережно.

Тож одним із найактуальніших завдань, що стоять сьогодні перед державними фінансами України, є пошук шляхів максимального збільшення доходів бюджету на всіх рівнях. Зокрема, органи державної влади та місцеві громади мають стимулювати малий та середній бізнес до повернення на роботу, сплати податків та виконання бюджетів відповідно до їхніх повноважень та можливостей. Слід також підкреслити, що Україна зобов'язана виплачувати свій зовнішній борг, що сильно ускладнює ситуацію у воєнний час і може призвести до дефолту в разі затримки платежів. Тому заходи контролю за використанням публічних фінансів повинні ґрунтуватися на балансі між внутрішніми витратами і вартістю зовнішніх запозичень.

У цьому контексті важливу роль відіграє борговий імідж України на міжнародному полі. Це пов'язано з тим, що своєчасне погашення боргу дозволяє Україні розраховувати на виконання зобов'язань з боку іноземних партнерів та виділення

грантів і фінансової допомоги на розвиток української держави у післявоєнний період. Але, доцільно констатувати, що незважаючи на продовження воєнних дій, у січні-червні поточного року погашення державного боргу становило 246,1 млрд грн. (96,6% від запланованого), а платежі з обслуговування склали 116,8 млрд грн. (89,2% від запланованого) [5]. Ця тенденція повинна продовжуватись, оскільки відхилення від боргових зобов'язань це шлях до дефолту. Водночас слід визнати, що покращення кредитного рейтингу України є головним пріоритетом для уряду. Це дозволить Україні отримати доступ до дешевших кредитів та зменшити майбутні витрати на обслуговування боргу.

Таким чином, російське військове вторгнення поставило українську державу в складну ситуацію, від якої серйозно постраждав бюджетний сектор. Суттєво змінився перерозподіл фінансових ресурсів, змінилися пріоритетні статті видатків бюджету, різко скоротилися надходження до бюджетів різних рівнів. Довоєнний бюджет виконувався за планом, і на початку 2022 року спостерігався профіцит бюджету, проте в березні того ж року незапланований дефіцит бюджету різко збільшився. Відповідно, змінився вектор залучення фінансових ресурсів, в якому домінують зовнішні запозичення. З огляду на посилення міжнародної фінансової підтримки України та перспективи поглиблення співпраці між українською державою та її іноземними партнерами, вкрай важливо підтримувати позитивний борговий імідж. Отже, складна ситуація, в якій опинилося українське суспільство, вимагає від держави та місцевих органів влади рішучих, швидких та економічно обґрунтованих рішень для забезпечення ефективного розподілу та перерозподілу публічних фінансів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шайнога А.Е. Публічні фінанси як складова фінансової системи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2021. Вип. 101. С. 148–155.
2. Клімова С. Оптимізація інформаційно-правового забезпечення управління публічними фінансами. *Адміністративне право і процес. Серія «Правова держава»*. 2018. № 32. С. 85–92.
3. Бліщук К.М., Козак І.І. Ефективність управління публічними фінансами в нових економічних умовах. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 2(63). Ч. 2. С.201–210.
4. Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.04.2022 р. № 420. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420-2022-п#Text> (дата звернення 14.09.2023).
5. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-п#Text> (дата звернення 16.09.2023).
6. Міністерство фінансів: Видатки загального фонду держбюджету. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_vidatki_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_u_serpni_stanovili_2484_mlrd_grn-4195 (дата звернення 17.09.2023).
7. Міністерство фінансів: Україна за перше півріччя отримала міжнародну допомогу у вигляді грантів. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/07/04/108416230/> (дата звернення 17.09.2023).
8. Britain is developing a war risk insurance scheme to attract private business to the reconstruction of Ukraine. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/subscriptions/what-you-get/> (дата звернення 18.09.2023).

Курілов Юрій Юрійович,

доктор філософії (публічне управління та адміністрування)

ORCID ID: 0000-0002-3463-455X

**ПРОСТОРОВА ЕТНОДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ:
НОМЕНКЛАТУРА NUTS ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА
РЕГІОНІВ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ**

**TERRITORIAL ETHNO-DOCTRINE OF THE UKRAINIAN NATION:
NUTS NOMENCLATURE AS AN ADMINISTRATIVE BASIS
OF THE EUROPEAN COMMUNITY, NATIONAL LEVEL
OF ITS MEMBER-STATES AND THEIR REGIONS**

Дана стаття присвячена висвітленню та осягненню основ регіональної демократії передових (непериферійних) в сфері впровадження принципу субсидіарності, децентралізації та достатньої територіальної автономії суб'єктів адміністративного поділу країн-членів Європейського Союзу. В роботі використано здебільшого еkleктичний метод щодо виявлення регіональних та територіальних основ організації публічних органів влади та публічної служби Іспанії, Італії, Франції, а також інших країн. У визначенні потенціалу регіонів згідно номенклатури NUTS використано історико-етнографічний підхід та метод мапінного моделювання. Для регіонального поділу автором використано карту історичних регіонів України, в основі якої побудована істориками за принципом єдності регіональної ідентичності у вживанні мовних варіацій та вимовлення окремих слів, букв та наголосів, що породжує побутову та культурну спільність в історичних регіонах України, природу їх окремого світогляду, та може стати основою етнічного регіоналізму, регіональної децентралізації та запорукою вдалого з'єднання чи виокремлення цих регіонів в рамках номенклатури NUTS1. Для субрегіонального рівня (NUTS2) публічної влади автор здебільшого використовує функціональний метод, який дозволив мапінно розподілити території цього рівня в рамках кордонів історичних регіонів України за принципом територіальної симетрії та функціоналізму публічної служби, правоохоронних органів та судів апеляційної інстанції загальної юрисдикції, який ми можемо побачити, наприклад, як більшість територіальну рівнозначність суб'єктів субрегіонального устрою (провінції, райони, департаменти) на картах субрегіонального рівня в Іспанії, Італії та Франції. Карта поділу України на 13 регіонів та 50+3 субрегіона вже була створена, презентована та проаналізована автором в попередніх роботах. В цій роботі ілюструється та оновлюється дана карта до рівня демонстративної точності у відповідності меж субрегіонів регіональним зовнішнім межам та культурним кордонам історичних регіонів, та внутрішнім межам і пропорціям самих субрегіонів. Досягненням цієї карти та функцій, які приписуються різним територіальним рівням на ній, полягає в тому, що її устрій доволі складний, багаторівневий, повно децентралізований, деконцентрований та є розподіленим у достатній кількості для того, щоб відповідати етностратегічним та етнодоктринальним стандартам та європейським цінностям розвитку демократії в Україні.

Ключові слова: етностратегія, етнодоктрина, етностандарт, нація, регіони.

This article is devoted to highlighting and understanding the basics of advanced (non-peripheral) regional democracy in the field of implementation of the principle of subsidiarity, decentralization and sufficient territorial autonomy of the subjects of the administrative division of the member states of the European Union. The work mostly uses an eclectic method to identify the regional and territorial foundations of the organization of public authorities and public service in Spain, Italy, France, and other countries. In determining the potential of regions according to the NUTS nomenclature, a historical-ethnographic approach and the method of map modeling were used. For the regional division, the author used a map of the historical regions of Ukraine, which was built by historians based on the principle of the unity of regional identity in the use of language variations and the pronunciation of individual words, letters and accents, which gives rise to everyday and cultural commonality in the historical regions of Ukraine, the nature of their separate worldview, and can become the basis of ethnic regionalism, regional decentralization and the guarantee of a successful connection or separation of these regions within the framework of the NUTS1 nomenclature. For the sub-regional level (NUTS2) of public authorities, the author mostly uses a functional method, which allowed to map the territories of this level within the borders of the historical regions of Ukraine according to the principle of territorial symmetry and functionalism of the public service, law enforcement agencies and courts of appeal of general jurisdiction, which we can see, for example, as more or less territorial equivalence of subjects of the subregional system (provinces, districts, departments) on the maps of the subregional level in Spain, Italy and France. The ukrainian map of the division into 13 regions

and 50+-3 subregions has already been created, presented and analyzed by the author in previous works. This work illustrates and updates this map to the level of demonstrative accuracy in accordance with the boundaries of subregions to the regional external boundaries and cultural boundaries of historical regions, and to the internal boundaries and proportions of the subregions themselves. The achievement of this map and the functions attributed to the different territorial levels on it is that its structure is quite complex, multi-level, fully decentralized, deconcentrated and distributed in sufficient numbers to meet the ethno-strategic and ethno-doctrinal standards and European values of the development of democracy in Ukraine.

Key words: *ethno-strategy, ethno-doctrine, ethno-standart, nation, regions.*

Вступ. Дана стаття присвячена висвітленню та осягненню основ регіональної демократії передових (периферійних) в сфері впровадження принципу субсидіарності, децентралізації та достатньої територіальної автономії суб'єктів адміністративного поділу країн-членів Європейського Союзу.

У сучасних країнах Європейського Союзу при реформуванні системи територіального устрою пріоритетом впровадження є застосування та адаптація принципу субсидіарності, закріпленого у п. п. 1, 3 ст. 5 Договору про ЄС (Treaty on European Union), який вступив в силу 2009 року, що позначає організаційний і правовий принцип, згідно з яким Спільнота (ЄС) вдається до будь-яких заходів лише в тому разі, якщо вони ефективніші за відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях (виняток становлять сфери виняткової компетенції Спільноти). Фактично застосування принципу полягає в компетенційності та розподілі повноважень між органами різних територіальних рівнів Спільноти, зокрема, рівня інституцій ЄС (наднаціонального), рівня держав-членів (національного), регіонального, субрегіонального та місцевого рівнів, задля того, щоб діяльність та управлінські рішення були територіально компетенційними, ефективними в діяльності та результативними за наслідками. Тобто, на різні рівні територіальної демократії та автономії в країнах ЄС покладається той обсяг повноважень та компетенції, який вони здатні та повинні забезпечувати.

Постановка проблеми дослідження. Основну проблематику дослідження посідають практичні та теоретичні основи вітчизняного територіального устрою після його реформування. Здебільшого автор аналізує дослідження та результати із впровадження номенклатури NUTS в Україні, а саме, її адаптацію на районному в області рівні. Автор виділяє, що в більшості наукових праць стосовно субрегіональної адміністрації кількісні (статистичні) показники густонаселеності та функціональні якості субрегіонального рівня влади рівно не співвідносні у порівнянні із функціями та розмірами субрегіонів європейських країн, що співрозмірні Україні. Автор, з огляду на розуміння територіальних побудов націй ЄС робить спробу вирішити цю

проблему із наявним демонструванням проблематики на мапах та в розрізі розподілу територіальних суб'єктів згідно номенклатури NUTS. Наголошується на необхідності введення в обіг таких понять та бачень, як територіальні етнодоктрина, етностандарт та етностратегія в Україні. Результатом реформи стала певна плутанина із назвами в офіційних, довідкових та наукових джерелах, коли нові райони отримали назву регіонів, субрегіонів тощо. На думку автора робота містить оригінальне вирішення даної проблематики із пропагацією регіональної повноцінності та доступності.

Методологія дослідження. В роботі використано здебільшого еклектичний метод щодо виявлення регіональних та територіальних основ організації публічних органів влади та публічної служби Іспанії, Італії, Франції, а також інших країн. У визначенні потенціалу регіонів згідно номенклатури NUTS використано історико-етнографічний підхід та метод мапічного моделювання. Читачеві необхідно збагнути, чи хоче він/вона, щоб Україна розвивалася як надоптимізована, глобалізована, велика, але периферійно-транзитна та звужена в демократії держава, чи як країна-лідер демократичних перетворень співдружності ЄС?

Еклектичний метод дозволяє виявити та виокремити основні критерії, принципи та ідеї територіальної демократії, на основі яких будуватиметься публічна служба в країнах ЄС. За допомогою умовних понять законодавчої техніки та картографічного моделювання цей метод дозволяє спрогнозувати та продемонструвати в якому стратегічному ракурсі необхідно рухатися, щоб здійснити подібне реформування та досягти значних результатів в процесах демократії, народовладдя або влади громадян. Якщо державний організм розвинених держав дослідити та уявити як соціальний мотор, який діє зі своєю механікою руху, та висвітлити його базові основи, на яких він тримається, визначити його основні параметри, то подібну модель можна розглянути й на вітчизняному рівні, поєднавши декілька вагомих ідей, з яких і виходить теоретичний макет нової етнонаціональної української держави.

Фахівці достатнього рівня експертизи вважають, що подібні зміни та їх адаптація – це рух не менше ніж на 50 років вперед. На думку

дослідника Україні нічого не заважало, не заважає, окрім війни, та не заважатиме впроваджувати подібні зміни на будь-якому етапі політичного життя держави. Вступ України в Співдружність Європи ці питання буде тільки стимулювати.

Огляд останніх публікацій з тематики.

Проблематику територіального устрою європейських країн вивчали В. Куйбіда, О. Матвіїшин, В. Новик, В. Павленко, А. Ткачук, П. Хонда й інші науковці. Серед науковців, котрі досліджували перспективи запровадження системи NUTS в Україні, слід передусім назвати М. Долішнього, О. Кучабського, О. Шаблія та М. Куриляка.

Предметом статті є вивчення досвіду організації територій в рамках принципу субсидіарності, європейської дискусії щодо впровадження Хартії з регіоналізації влади та Номенклатури NUTS країн-лідерів правозастосування територіальної демократії в ЄС. Метою статті є переосмислення основних ідей попередніх робіт автора та їх подальша розробка та обґрунтування.

Основний виклад матеріалу. Основні інституції з впровадження політик місцевого й регіонального розвитку та демократії в Європі:

1) Комітет регіонів ЄС – провідний консультативний орган Європейського Союзу, створений в рамках Договору про ЄС. Комітет розпочав свою діяльність 1994 року. Комітет доводить головні думки та ініціативи європейських місцевих і регіональних органів влади до наднаціональних інституцій ЄС. Він складається з представників місцевих і регіональних органів влади, яких призначає Рада ЄС за пропозиціями країн-членів на п'ятирічний термін.

Члени Комітету Регіонів є виборними представниками, які працюють у місцевих або регіональних органах влади. Кожна держава-учасниця призначає членів на свій розсуд. Кількість членів від кожної країни залежить від чисельності населення країни. Члени однієї країни утворюють національну делегацію, яка відображає політичний, географічний, регіональний і місцевий баланс відповідної держави. Кожен член також може вибрати членство в політичній групі в Раді регіонів. Наразі існує шість політичних груп, що відображають низку політичних приналежностей, це – Європейська народна партія, Партія європейських соціалістів, Оновлена Європа, Європейська група альянсу, Європейська група консерваторів і реформістів та Зелені. Члени також можуть вирішити не бути частиною політичної партії, якщо вони цього бажають (позаблокові). Рада регіонів призначає зі своїх членів президента на два з половиною роки.

В процесі ухвалення рішень з питань, що чіпають місцеві й регіональні інтереси, такі, як освіта, справи молоді, культура, охорона здоров'я, зайнятість, соціальна політика та економічне гуртування, енергетика та зміна клімату, консультації щодо зазначених питань з Комітетом обов'язкові. Свого часу в Амстердамському договорі 1999 року було розширено коло цих питань. Крім того, Комітет регіонів може готувати висновки з власної ініціативи (рис. 1).

Загальна кількість членів Комітету регіонів, які обираються, не повинна перевищувати 350 осіб. В разі відсутності консультування із Комітетом регіонів, він може подати справу до Європейського Суду Юстиції (European Court of Justice). Після того, як Комітет регіонів отримує законодавчу пропозицію, він готує та приймає висновок і розсилає його до відповідних установ ЄС.

Здебільшого ЄС був створений та розвинений як організація, що плекає економічну свободу, стабільність зростання економіки, уніфікацію вимог та правил щодо продукції та сервісів, сектору екології, пошук оптимальних моделей публічної влади, забезпечення субсидіарності, демократії, прав і свобод приватних та юридичних осіб. Бачення образу єдиної Європи являло себе до різних діячів, як політичних, так і культурних. Неточно, але одна з перших згадок про єдину Європу з наднаціональними інституціями була написана у романі фантазійного змісту (інформацію взято з інформаційного контексту та не була збережена автором).

2) Далі, конгрес місцевих і регіональних влад Європи – інституція, яка представляє місцеву та регіональну владу 46 держав-членів Ради Європи. Він складається з двох палат: Палати місцевих влад і Палати регіонів. Пленарні засідання Конгресу проводяться в Палаці Європи в Страсбурзі, де також розташовується постійний секретаріат. Конгрес був створений в 1994 році і наразі є невід'ємною частиною Ради Європи. Його функціонування забезпечується Секретаріатом, очолюваним Генеральним секретарем, який обирається Конгресом на п'ятирічний термін з можливістю переобрання. Робочим місцем Секретаріату є Палац Європи у Страсбурзі, Франція.

Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи був заснований рішенням Комітету Міністрів Ради Європи № 94 (3) від 14 січня 1994 року. Ухвалення Статуту і закріплення в ньому повноважень Конгресу є результатом інституційної еволюції, що розпочалася в 1953 році. У цей період Парламентська асамблея Ради Європи провела міжнародну конференцію, присвячену питанням місцевого самоврядування, після підписання

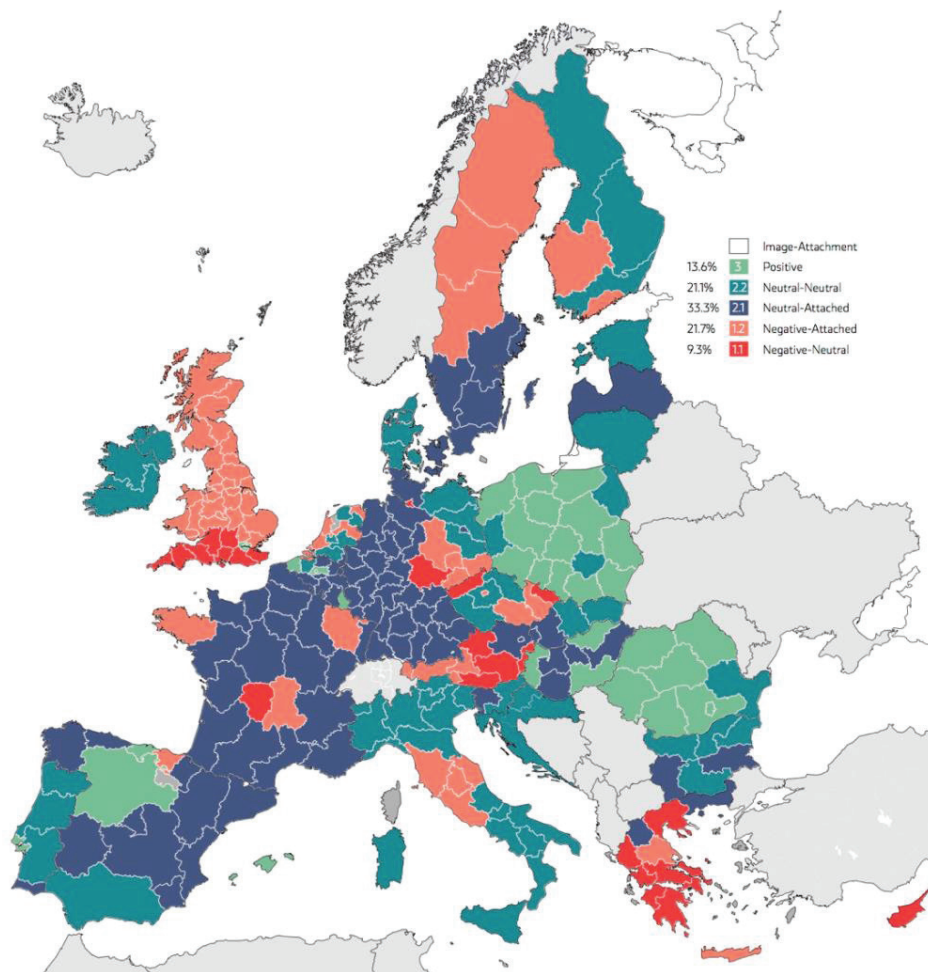

Рис. 1. Мапа регіонів ЄС в розрізі ставлення до Союзу, стан на 2017 р.

Європейською Радою місцевих органів влади Європейської хартії місцевого самоврядування у тому ж році.

Основною метою Конгресу є забезпечення активної участі муніципалітетів і регіонів у процесі європейської уніфікації та забезпечення ефективного функціонування Ради Європи. Крім того, він сприяє розвитку демократії та підтримці співробітництва між органами влади різних рівнів та різних країн. Участь у Конгресі розподіляється відповідно до принципу справедливого географічного представництва, рівної участі різних органів влади та політичних сил, а також гендерної рівності. Кожна держава-учасниця має право на кількість місць у Конгресі, яка відповідає кількості місць у Парламентській Асамблеї. Робота Конгресу охоплює різноманітні специфічні питання, зокрема, безпеку в муніципалітетах, міжкультурний та міжрелігійний діалог, міграцію, культуру, освіту та інші. В Україні аналогом такого органу є Конгрес місцевих і регіональних влад, який діє при Президентові України.

Для повного розуміння питання необхідно з'ясувати базові політичні течії, що панують в західному світі та відбиваються на політиках

держав в глобальному контексті, а саме, течії лівих та правих в Америці та Європі.

Як відомо, назви «лівих» та «правих» походять із подій Великої французької революції (1789–1799 р. р.) та формальних звичок, що поширились в Генеральних штатах у 1789 році. Наприклад, радикальні депутати від третього стану (монтаньєри та якобінці) в парламенті сиділи здебільшого зліва від президента, праворуч же знаходились фельяни – прихильники конституційної монархії. Тобто, правими називали консерваторів, тих, хто бажає зберегти існуючий суспільний стан, а лівими – радикалів, що плекали зміни.

В Америці правими часто називають тих, хто виступає за капіталізацію державних функцій (наприклад освіта або медицина) в приватні руки, начебто це є більш ефективним та відбивається на попиті. Ліві навпаки вважають, що за соціальні функції все більше повинна відповідати держава. Єдине, що їх об'єднує, це те, що обидві сторони є демократами та демократичними процедурами в публічних організаціях ніхто не нехтує.

Загалом в країнах ЄС та США панує політичний плюралізм. Чому це важливо? Різні

політичні погляди та течії можуть бути ефективними та відбиватися на різному роду політиках та соціального забезпечення. Тобто, наприклад, соціалістична й навіть комуністична ідеологія може працювати точково в країнах заходу. Приклад – малозабезпечені верства населення мають можливість отримувати їжу, притулок, лікування та навіть знаходять роботу у спеціальних центрах або місцях. Або анархічна, к прикладу ідея спільного бюджетування проектів фактично працює на різних рівнях, місцева й центральна влада, влада й бізнес, громада та інвестор, початкують підприємство із визначеними цілями на певних територіях – бюджет участі. Про подібну кооперацію можливо спостерігати в історичних нарисах часів революцій початку ХХ століття на території Придніпров'я та Донбасу, наприклад на територіях впливу анархіста Нестора Махна, й так далі. Двадцять століття виявило основну неспроможність політичних течій України до повної міри об'єднуватися та протистоять «червоній москві», оскільки революційних гуртів було доволі багато. Й навіть зараз, основними характеристиками політичних течій з народу в меншій мірі є анархізм, в більшій соціалізм та в середній анархонаціоналізм, які в сукупності можуть діяти як точкові політики культурного-просвітницького змісту та гуртування, соціального захисту, розвитку бізнесу та майстерності в громадах, але у своєму нереалізованому об'ємі здебільшого існують поза демократичного устрою та уваги держави. Й навіть сьогодні основа політики в Україні нагадує літературні нариси чеських неокомуністів 60–70 р. р. – максимум податків, фондова допомога, субсидіювання, обмеження основних прав і свобод, діджитальне рабство, агресивний маркетинг й нав'язування товарів, закріпачення, мінімізація права на працю, азіатизування та як наслідок задіяність населення в малонадійній діяльності, скамі, низькомурівні офіційних доходів.

Упродовж ХІХ століття у Франції головною рисою, що розділила лівих і правих, були течії прихильності до республіки або монархії. До середини ХІХ століття ліберали, які виступали як за політичні свободи, так і за свободу підприємництва, теж розглядалися як ліві. Пізніше з розвитком соціалістичних ідей, лівими стали називати насамперед їхніх прихильників, що прагнули до соціальної рівності. Праві ж партії представляли інтереси монархістів, легітимістів великого землеволодіння та клерикалів (політичні представники напряму посилення влади католицизму та римської церкви на основні сфери життя людей). Видозмінюваність напрямів політичного при-

хильництва та реалізація основних ідей та цілей громадянами та їх групами доводять, що тільки в умовах демократії відбувається постійний пошук балансу та стабільності, незмінюваності.

Моделювання регіонів України в рамках євроінтеграційних вимог та традицій. Основи методології та їх втілення. Для регіонального поділу автором використано карту історичних регіонів України, в основі якої побудована істориками за принципом єдності регіональної ідентичності у вживанні мовних варіацій та виговорення окремих слів, букв та наголосів, що породжує побутову та культурну спільність в історичних регіонах України, природу їх окремого світогляду, та може стати основою етнічного регіоналізму, регіональної децентралізації та запорукою вдалого з'єднання чи виокремлення цих регіонів в рамках номенклатури NUTS1. Тобто цей рівень, як і рівень громад, дозволяє рухатися в територіально асиметричному напрямі побудови влади та виокремлення окремого рівня автономії (регіоналізації – політичної децентралізації влади) [6].

Для субрегіонального рівня (NUTS2) публічної влади автор здебільшого використовує функціональний метод, який дозволив мапічно розподілити території цього рівня в рамках кордонів історичних регіонів України за принципом територіальної симетрії та функціоналізму публічної служби, правоохоронних органів та судів апеляційної інстанції загальної юрисдикції, який ми можемо побачити, наприклад, як більш-менш територіальну рівнозначність суб'єктів субрегіонального устрою (провінції, райони, департаменти) на картах субрегіонального рівня в Іспанії, Італії та Франції.

Карта поділу на 13 регіонів та 50+3 субрегіона вже була створена, презентована та проаналізована автором в попередніх роботах. В цій роботі ілюструється та оновлюється дана карта до рівня демонстративної точності у відповідності між субрегіонів регіональним зовнішнім межам та культурним кордонам історичних регіонів, та внутрішнім межам і пропорціям самих субрегіонів. Досягненням цієї карти та функцій, які приписуються різним територіальним рівням на ній, полягає в тому, що її устрій доволі складний, багаторівневий, повно децентралізований, деконцентрований та є розподіленим у достатній кількості для того, щоб відповідати етностратегічним та етнологічним стандартам та європейським цінностям розвитку демократії в Україні, а також оборонним – військової стратегії та тактики щодо рівномірного розподілу адміністративних центрів субрегіонів та регіонів, утворення малих та великих груп регіонів,

районування військових сил на цих територіях, їх значної та достатньої кількості, оптимізованості з точки зору завдань та рівня й кількості кадрів публічної служби, диверсифікованості за територіальними рівнями компетенцій та повноважень, що могло б підвищити та спростити рівень керованості державними справами, зробити публічну службу дійсно ефективною, результативною та сервісно-демократичною з точки зору позитивності рішень щодо публічного інтересу, привабливою для роботи населенням та мобільною для будь-яких умов, перш за все відповідальною та відкритою перед своїми громадянами.

Рівень діджиталізації відносин та документування, інвестицій в регіони України, за останній час став настільки високим, що дає змогу вважати реальним подібне осучаснення, перепідпорядкування територій іншим адміністративним центрам, передачі ведення справ, реєстрації юридичних осіб тощо.

Основною тезою є те, що без регіоналізації влади, її політичної децентралізації в бік історичних регіонів, щонайменше передачі повноважень з організації інфраструктури різного значення, медицини та культури, створення регіонами профільних міністерств з цих питань, фактично відбувається периферизація та зменшення ролі демократії в прилеглих територіях самих громад.

Навіть внаслідок вже проведеної децентралізації (реформи місцевого самоврядування) все більше громадян рухаються у великі міста, які фактично переповнюються, надміру збагачуються та у своєму міському житті стають відрізнаними від інших територій регіонів, стають нерівномірними у питаннях наповнення місцевих бюджетів та вступають у протиріччя із європейськими політиками бюджетного та економічного вирівнювання регіонів. Фактично ми продовжуємо копіювати російську варіацію управління.

Маючи свою власну думку та рівень експертизи, автор до певної міри погоджується із осучасненням районів в Україні, укрупненням старих районів у рівень NUTS3, функціоналізацією нових районів, впровадження посади префекту, що прямо відповідає основним вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування в питанні нагляду за законністю та конституційністю рішень місцевого самоврядування (стаття 8 Європейської хартії місцевого самоврядування) [1].

Панує думка, що посада префекта централізує та посилює владу Президента України, що подібний вакуум влади та впливу на місцевий рівень може мати неадекватне застосування. Якщо дійсно є ризики, то що заважає законодавцю посаду

префекта зробити виборною, а за самим префектом області закріпити не керівництво або певною мірою оперативне управління районним префектом як структурним підрозділом, як це відбувається в державних адміністраціях, а здійснювати контроль на основі нагляду за його діяльністю, що буде відбуватися завдяки достатній територіальній автономії та можливо доведе практичність застосування такого принципу децентралізованого впливу на інші районні та обласні служби держави, що фактично позначить подальшу децентралізацію, перетворення територіальних органів держави у дійсно публічну, децентралізовану за типом, форму публічної влади.

Тим не менше, згідно Конституції України, – «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» (параграф 1 ст. 102 Конституції України) [4]. В порядку гарантування територіальної цілісності Президентом, що стосується конституційності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів територіального поділу – районів та областей, повинен бути механізм такого гарантування, а саме, можливість та обов'язок звернутися до суду адміністративної юрисдикції у питаннях діяльності субрегіонів та можливість звернутися до суду конституційної юрисдикції в питаннях діяльності (постанов, рішень) регіонів. Подібний механізм був би логічним, але процедурно дане питання не є ані врегульованим, ані обов'язковим. Описана модель поведінки в межах нагляду за законністю рішень, дій чи бездіяльності керівників органів публічної влади в порядку від вищого до нижчого є дещо спрощеною моделлю децентралізації публічної служби. В традиційних країнах-лідерах практик державотворення, на відміну від українських тенденцій, проекти устроїв та реформування в сфері даного питання є дещо організаційно складнішими та залежать від більшої кількості суб'єктів влади.

Дослідника турбує те, що державна служба в Україні є вертикаллю влади, яка виявляється дещо статичною, не мобільною у вирішенні актуальних завдань адміністрування, яка не базується на демократичних засадах в європейському розумінні стандартів управління, що дозволяє кожній новій владі використовувати службу в реалізації такої політики, яка може не відповідати ані публічному запиту, ані Конституції та законам, принципам європейської демократії, до якої формально Україна прагне. Сама ж якість виконання завдань державної служби стрімко падає. Централізм влади в Україні порушує зловживання

цими вертикалями та породжує все нове й нове коло невирішених проблем та зловживань, прецеденти яких роками заслуховується в Європейському суді з прав людини. Загалом механізм захисту прав громадян в Україні в ході реформування тільки ускладнився. Оптимізація апарату та невілювання статусом юридичних осіб державних служб областей цю проблему тільки посилив. Тому в цьому дописі автор хоче навести деякі приклади органічного функціонування публічних служб в межах ввірених їм завдань.

В межах логіки французького та частково іспанського самоврядування питання публічної служби та місцевого самоврядування вирішується наступним чином. Супрефект арондісману (проміжний територіальний рівень у Франції між муніципалітетами та департаментом), який підзвітний префекту департаменту, звертається до місцевого суду арондісману, який може розглядати справи в порядку адміністративного судочинства, є наділеним такою функцією, розглядає, вивчає справу та в кінці кінців визначає допустимість рішення муніципалітету. В той же час стосовно рішень регіональних рад префект центрального департаменту регіону, який зазвичай є самим найбільш густонаселеним (у французькому законодавстві є вимога щодо кількісних ознак субрегіону регіону для таких дій), звертається до місцевого адміністративного суду, який вирішує питання законності та конституційності рішень регіональної влади.

Фактично префект центрального департаменту регіону може діяти як на базовому полі, оскаржуючи рішення місцевого самоврядування, так і вищому, оскаржуючи рішення регіональної ради. В реальній площині, якщо рухатися таким способом реформування, за місцевими (міськрайонними, районними в області) судами треба закріпити для початку в законодавстві особливий рівень їх округу (у Франції цей рівень має назву арондісману) або, визначити судові округи, які могли б діяти на рівні меншому за нові райони, але більшому за громади, або на рівні самих громад, оскільки порівняно з Україною у Франції територія муніципалітетів не укрупнювалася. З французького досвіду виходить, що між районами та класичними муніципалітетами повинен бути проміжний рівень, який буде призначатися для діяльності місцевих судів територій, який саме в розрізі пілотної карти цієї роботи відповідав би рівню NUTS3, або навіть NUTS4.

У Франції судові округи є більш-менш територіально пропорційними, оскільки й густина населення цієї країни є також пропорційною по території. Наявна велика кількість муніципалітетів із

малою кількістю населення. Наприклад в Іспанії розміри судових округів варіюються за територіальними величинами з причин різності густонаселеності провінцій у регіонах, але при цьому кількість провінцій та пропорційність їх розміру є незмінною. Такої логіки дотримується й автор.

Тобто, логічним є те, що в укрупненні міськрайонних (або районних в області) судів немає ніякої необхідності, така необхідність може виникати лише точково. Законом або в силу Висновку Верховного Суду скоріше необхідно закріпити й адміністративну юрисдикцію як судів першої інстанції з питань публічного адміністрування та місцевого самоврядування–юрисдикції розгляду позову супрефекта щодо рішення місцевого самоврядування за місцевими судами територій. За проміжним між районом і муніципалітетом рівні можна говорити й про те, щоб за цим рівнем закріпити діяльність супрефекта, підзвітного префекту району.

Розмови про те, що нові райони в Україні є певним прообразом госпітальних округів в реальності переоцінені та недоречні, і що між новими районами та громадами повинен бути проміжний рівень, присвячений судовій владі.

Незрозуміло як реформатори районів уявляють собі в сучасних реаліях звернення з позовом, наприклад, префекту віддаленого району, нового та укрупненого, до окружного адміністративного суду, який знаходиться в адміністративному центрі області, що знаходиться на великій відстані від позивача? Нововведення електронного суду? Клопотання про розгляд справи в порядку відео-конференції можуть не задовольнити, а якщо таких позовів не десять і навіть не сто? Юридичний відділ та самопредставництво? Реальний висновок втому, що демократії для громадян в Україні залишається все менше, а розмови про впровадження того чи іншого закордонного досвіду вивчені не комплексно.

Якщо говорити щодо попередніх політик децентралізації щодо укрупнення муніципалітетів у громади, то дана складова цієї політики є також скоріше переоціненою та продукованою службовою оптимізацією та так би мовити спроможністю громад. Замість того, щоб провести регіональну політику в сенсах– «в кожную громаду по підприємству», яка змогла б забезпечити місцеву економіку, реформатори пішли зворотнім шляхом, вирішивши громади укрупнити. Єдине, що більш менш сприймається збалансовано населенням виявляється в наступному, уряд та ОДА продукували укрупнення (об'єднання) сіл, селищ та міст в громади, натомість за громадами в Податковому кодексі України законодавець закріпив частку (60%) щодо податкових надходжень з податку на

доходи фізичних осіб (ПДФО) на певній території та інфраструктурних субвенцій – фактично взаємообмін податкових надходжень на укрупнення. В інших державах укрупнення муніципалітетів та їх оптимізація також куплялося або якимось економічно стимулювалося урядами.

Зазвичай логіку укрупнення районів відносять до відповідності території регіонів, субрегіонів, округів та громад критеріям просторового управління – номенклатури NUTS. Нагадаємо, номенклатура територіальних одиниць для статистики (NUTS) – єдина система класифікації NUTS, розроблена ЄС з метою надання фінансових ресурсів регіонам, передусім найвідсталішим. Регіони першого рівня NUTS1 – це суб'єкти федерації, автономні та великі регіони (відповідає рівню та змісту великої регіональної громади). Регіони другого рівня NUTS2 – провінції, департаменти, урядові округи (фактично субрегіони). Регіони третього рівня – NUTS3 – графства, префектури тощо [8].

Критеріями визначення рівнів NUTS для територіальних одиниць є такі: NUTS1 – від 3 до 7 млн., NUTS2 – від 800 тис. до 3 млн., NUTS3 – від 150 до 800 тис. жителів. Розроблено також класифікацію для дрібніших адміністративно-територіальних одиниць. Скажімо, території, менші за NUTS3 (сільські райони), віднесені до NUTS4 – фактично сучасні громади, а первинні, базові одиниці – до NUTS5 [7; 8].

Аналізуючи останні публікації з питання номенклатури NUTS видається, що різні експерти по різному визначають та тлумачать цю номенклатуру з огляду на рівні територіальної організації в Україні, припускаючись при цьому помилок, які виявляються в такому – статистичний та функціональний підхід часто-густо не співпадають у визначеннях субрегіонального та регіонального рівня. Статистичний підхід позначає кількісний підхід до визначення територіального рівня – показники густонаселеності, функціональний підхід визначає якісний підхід – повноваження публічних адміністрацій. В окремих втіленнях дизайну влади європейських країн ці підходи можуть не зовсім сходитись.

Як можна побачити із зазначеного, українські області не відповідають рівню NUTS1, рівню регіональної громади, хоча у вжитку області називаються регіонами, області відносять до рівня NUTS2, що згідно номенклатури є субрегіоном, тому логічне риторичне запитання й відповіді. За статистичних ознак, регіоналізаційних тенденцій та визначень змісту Закону України «Про місцеве самоврядування» регіонів в Україні не існує, і тому, навіщо створювати два субрегіональних

рівня публічної служби – області та нові райони, які будуть дублювати та підпорядковувати в собі адміністративні функції. Раніше райони дублювали функції муніципалітетів, відтепер вони дублюють функції областей, то можливо проблема не стільки в районах, скільки в областях?

Іншою вимогою проблемою є обласні управління та органи публічної служби. В попередніх роботах автор вже вказував про цю проблему. Якщо створити спроможний рівень публічної служби на рівні 136 районів, то навіщо тоді потрібні головні управління державних служб в областях, обласні прокуратури та інше, 136 районних керівників – це не так багато для підпорядкування, координації та нагляду під егідою центрального апарату. Дослідник вважає, що обласні управління є не тощо пережиток СРСР, а фактичним вказівником і ознакою федеративного стилю організації, схожого на російський (рис. 2).

Інше, що можна сказати щодо нових районів, що критично щодо їх правової основи, це те, що рішення про їх утворення було здійснено на основі Постанови Верховної Ради «Про утворення та ліквідацію районів», а не інтегрованого Закону «Про адміністративно-територіальний устрій», який би закріпив основні визначення громад, районів, областей, методика їх утворення або реорганізації, оскільки життя це динамічна річ, яка постійно змінюється під нові умови і т. п., закон, який би висвітлив функції субрегіональної адміністрації та рівня областей в дусі принципів єдності та неподільності територіального устрою та інституціоналізованості публічної влади. Необхідність цього Закону пов'язана із впливом його визначень на Закони «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування» та загальній практиці судів з цього питання. Адміністративна реформа в Україні відбувалася у сенсі: методика – статистика – оптимізація, а повинна в форматі: верховенство права та демократії – історії – євроінтеграції.

Здебільшого в старій школі українських децентралізаторів панувала ідея децентралізації місцевого самоврядування та централізації рівня публічної служби. Більшість філософів не розуміє чим собою являє служба в централізованому органі та які загрози несе в актуальних умовах в разі навіть тимчасових зловживань з боку керівництва. В колах службовців це явище називають «системою», й навіть у службових старожилів ця «система» викликає специфічне відношення та певне занепокоєння. З кожною новою оптимізацією з боку керівництва у працівників викликає ризик звільнення, переведення, зміни умов праці та

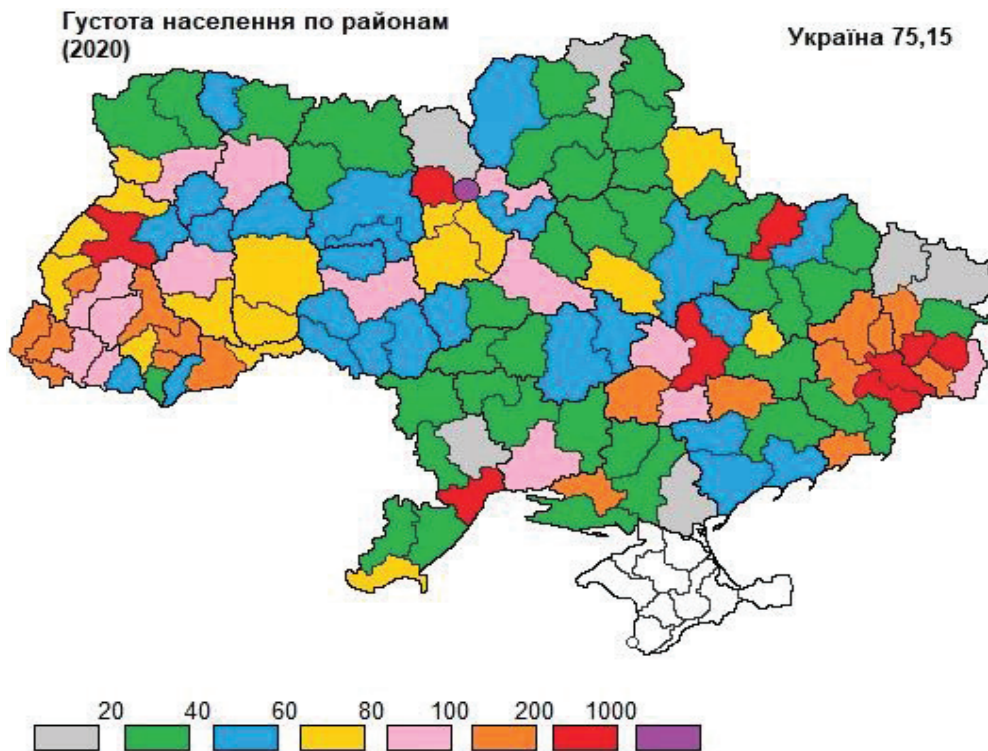

Рис. 2. Мапа нових районів України

багато іншого, що прямо відбивається на результатах службової діяльності та психологічному стані, а самі трудові умови та результати праці з такою «реформою» тільки погіршуються. Не слід забувати, що окрім функцій держави публічні службовці залишаються ще й громадянами України з переліком громадянських та трудових прав.

Здебільшого службова діяльність, зав'язана на контролі та централізованості в контексті район – область – центр, не може рухатися разом із головним сенсом основних принципів та вимог підпункту 1 пункту 1 статті 4 Закону України «Про державну службу» щодо «забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави», присяги службовця служити українському народові [2].

Процес субрегіональної реформи в умовах статистичної філософії укрупнення районів виглядав настільки кволо та нелогічно з точки зору перспектив вступу в ЄС, що в умовах функціонування демократичних процедур легко може виникнути подання до Конституційного Суду щодо визначення неконституційності, невідповідності законодавчій процедурі та логічній неповноті укрупнення районів. Правові позиції нових районів є хиткими, сьогодні вони є, а завтра їх може не стати. Статистична методика без функціональ-

ної не може бути визначальною щодо місцевої та регіональної демократії [3].

В даному малюнку автор оновлює та презентує пілотну карту територіального поділу українських волостей та історичних регіонів, яка була до певної міри неточно зображена в праці «Адміністративна реформа в Україні: від витоків до майбутнього» [5].

Додатково: такі Регіони, як Закарпаття, Буковина, Одещина (Південна Бессарабія) та можливо Київщина (за іншої мапічної варіації поділу волостей у Середній Наддніпрянщини), згідно карти, є суб'єктами наділеними одночасно як волосним (обласним або субрегіональним), так і регіональним (земельним) видами самоуправління. Інші ж регіони, які складаються щонайменше з двох волостей мають різні рівні самоуправління та призначення, як то громада – судовий округ – волость – регіон – центр. Види спеціальних статусів міст, міст на правах районів та інше, ця карта не передбачає.

Висновки. Усвідомлюючи факт неминучого вступу України в Європейський Союз та проведення подальших оборонних і контрнаступальних дій, українському уряду необхідно все ж таки переглянути принципи європейського самоврядування та впровадити їх не обмежуючись лише місцевим самоврядуванням, а загалом реформуєючи весь службовий організм держави на основі історії регіонів, децентралізації та деконцентрації

Рис. 3. Пілотна мапа 52 волостей та 13 регіонів

Таблиця 1

Територіальні одиниці пілотної мапи, згідно з Номенклатурою NUTS [8]

NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3	NUTS 4	NUTS 5
13 Регіонів (Земель)	52 волості (волесть – історична назва часів Київської Русі, розукрупнені області)	Судові округи (полки – історична назва часів козацької держави, не зображено на мапі)	Громади	Базові одиниці (територіальні суб'єкти громад, поселення)

публічної служби, місцевого й регіонального самоврядування, оскільки втілення держави – це її політика, державні органи та публічні службовці.

В статті зображено карту поділу України на громади (NUTS4), судові округи (полки, NUTS3), волості (функціонал областей, NUTS2) та землі (регіони, NUTS1), який сформульовано на основі принципів належного врядування, децентралізації, деконцентрації, регіоналізації та Номенклатури NUTS, що записані в основоположних документах ЄС. Принципи децентралізації та деконцентрації широко задіяні у всіх сферах владної організації в країнах-членах ЄС. Все, що необхідно зробити Україні, це просто слідувати цим принципам і стандартам, впроваджувати їх. Багаторівнева територіальна демократія лідерів країн ЄС була основою щодо розробки карти пілотного адміністративно-територіального поділу України.

Задля уникнення політичних маніпуляцій Україні необхідно звернути увагу на потенціал такого поділу, а це саме мовне та культурне питання. Пропонується на основі територіального поділу запропонованої мапи розробити культурну

номенклатуру мов та героїки України та визначити, які герої є локальними, територіальними, регіональними, а які герої мають потенціал бути загальнодержавними та об'єднувати всю націю. Це дозволить уникнути сепаратних, мовних та культурних маніпуляцій в політичному виборі громадян та регіональних спільнот і сконцентрувати діяльність влади на шляху демократичної політики держави.

Слід визнати всі складові синтези мов регіональних груп та поселень регіонів і закріпити за ними юридичну силу через регіональні статuti, так би мовити придати офіційного характеру культурним традиціям та їх збереженню. Теж саме в культурній децентралізації можна зробити й зі стравами, створивши офіційні довідники страв регіонів. Все це буде стимулювати політичне єднання нації в рамках зносин України з членами Європейського Союзу. Єднання української нації зможе проходити через визнання регіонального різноманіття, впровадження політичної децентралізації регіонів, стимулювання культурного виміру кожного окремого регіону України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Курілов Ю.Ю. Адміністративна реформа в Україні: від витоків до майбутнього. *Аспекти публічного управління*. 2019. Т. 7. № 9–10. С. 62–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2019_7_9-10_8
6. Курілов Ю.Ю. Регіоналізація, децентралізація та адміністративна реформа в Європі: теоретико-методологічний аспект. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 11–12. С. 72–84. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/472/462>
7. Кучабський О.Г. Перспективи впровадження статистичної системи NUTS в Україні в контексті адміністративно-територіальної реформи. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/20062/txts/REGIONALNE%5C06kogkar.pdf>
8. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1059>

УДК 35.073.515.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.8>

Перестюк Інга Миколаївна,

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри публічного управління та адміністрування

Національного авіаційного університету

ORCID ID: 0000-0003-1692-9247

ПЕРСПЕКТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕФОЛТУ ЯК ОБ'ЄКТУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

PROSPECTS OF DEFAULT REGULATION AS AN OBJECT OF PUBLIC MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

У пропонуваній статті автором досліджено, що сьогодні розглядаються перспективи регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком. Дефолт, який відбувається, коли суб'єкт неспроможний виконати свої фінансові зобов'язання, має серйозні наслідки для економіки і суспільства в цілому. Встановлено різні підходи до регулювання дефолту та їх вплив на соціально-економічний розвиток. Стаття аналізує роль уряду у регулюванні дефолту і досліджує різні інструменти та політики, які можуть бути використані для запобігання дефолту та його наслідкам. Досліджено важливість розуміння причин дефолту та розроблення ефективних стратегій для його уникнення. З'ясовано, що огляд перспектив регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком і підкреслює необхідність розвитку ефективних стратегій, які допоможуть уникнути дефолту та його негативних наслідків для економіки і суспільства. Зокрема, обговорюється необхідність розробки механізмів попередження дефолту шляхом зміцнення фінансової стійкості та наглядових органів. Важливим аспектом є розробка ефективних регуляторних політик, які сприятимуть зменшенню ризиків дефолту і забезпеченню відповідальності суб'єктів управління. Також розглядає вплив дефолту на соціальну сферу і підкреслює необхідність соціального захисту і підтримки для постраждалих внаслідок дефолту. Підкреслено, важливість соціального включення і розвитку соціальних програм, які забезпечать підтримку уразливих груп населення. Крім того, розглядає перспективи міжнародного співробітництва в регулюванні дефолту. Визначено, що вона акцентує увагу на необхідності спільних зусиль країн у вирішенні проблеми дефолту та обміну досвідом та найкращими практиками. Загалом, ця стаття дає цінний огляд перспектив регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком і вказує на необхідність комплексного підходу, включаючи фінансові, економічні і соціальні аспекти, для ефективного управління ризиками та забезпечення стійкості економіки та суспільства.

Ключові слова: дефолт, регулювання, публічне управління, соціально-економічний розвиток, міжнародна співпраця, фінансова стабільність.

In the proposed article, the author investigated the prospects of default regulation as an object of public management of socio-economic development. Default, which occurs when an entity is unable to fulfill its financial obligations, has serious consequences for the economy and society as a whole. Various approaches to default regulation and their impact on socio-economic development have been established. The article analyzes the role of government in regulating default and explores the various instruments and policies that can be used to prevent default and its consequences. It also addresses the importance of understanding the causes of default and developing effective strategies to avoid it. It was found that the review of the prospects of default regulation as an object of public management of socio-economic development and emphasizes the need to develop effective strategies that will help avoid default and its negative consequences for the economy and society. In particular, the need to develop default prevention mechanisms by strengthening financial stability and supervisory bodies is discussed. An important aspect is the development of effective regulatory policies that will contribute to reducing the risks of default and ensuring the responsibility of management entities. It also considers the impact of default on the social sphere and emphasizes the need for social protection and support for those affected by default. The importance of social inclusion and the development of social programs that will provide support for vulnerable population groups is emphasized. In addition, it considers the prospects of international cooperation in default regulation. It was determined that it emphasizes the need for joint efforts of countries in solving the problem of default and sharing experience and best practices. In general, this article provides a valuable overview of the prospects of default regulation as an object of public management of socio-economic development and indicates the need for an integrated approach, including financial, economic and social aspects, for effective risk management and ensuring the stability of the economy and society.

Key words: default, regulation, public administration, socio-economic development, international cooperation, financial stability.

Постановка проблеми. У сучасному світі фінансова стабільність є важливою складовою соціально-економічного розвитку країн. Одним з найбільш серйозних викликів для стабільності є дефолт, який може стати причиною глобальної фінансової кризи. Проблема полягає в тому, що дефолт може мати серйозні наслідки для стабільності фінансової системи та економіки країн. Недостатня координація та співпраця між країнами можуть призвести до неефективного регулювання дефолту, що підсилює ризики глобальної кризи. Тому необхідно розвивати інноваційні фінансові інструменти, забезпечувати ефективне функціонування міжнародних фінансових організацій та підвищувати рівень міжнародної співпраці та координації для досягнення стабільності фінансової системи та економіки країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми перспектив регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком досліджували такі науковці, як: В. Якобчук, Є. Ходаківський, І. Литвинчук, М. Мельник, М. Шульга та інші.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати поточний стан та проблеми регулювання дефолту, а також розглядає можливості для подальшого покращення механізмів регулювання дефолту.

Виклад основного матеріалу. Дефолт є серйозною загрозою для фінансової стабільності, багато країн зосередили свої зусилля на створенні механізмів регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком. Новітні технології, які дозволяють швидко та точно прогнозувати ризики дефолту, дозволяють розвивати більш ефективні механізми регулювання дефолту.

Варто наголосити, що одним з основних викликів при регулюванні дефолту є недостатня готовність фінансових установ та урядів до такої ситуації. Часто відсутність плану дій у разі дефолту призводить до недооцінки ризиків та посилення їх наслідків. Тому для ефективного регулювання дефолту необхідно розробляти плани дій та проводити регулярні стрес-тести для визначення можливих ризиків [7, с. 156].

Доречно зауважити, що одним важливим викликом є нерівномірний розвиток регулювання дефолту в різних країнах та регіонах світу. Тому важливо підвищувати рівень міжнародної співпраці і координації, щоб забезпечити ефективне регулювання дефолту на міжнародному рівні. Однією з перспектив регулювання дефолту є розвиток інноваційних фінансових інструментів, таких як страхування від дефолту та облігації

з купоном, пов'язаним зі змінами кредитного ризику. Ці інструменти дозволяють зменшити ризик втрат від дефолту та покращити фінансову стійкість відповідних установ. Додатково, важливо забезпечити ефективне функціонування ринку кредитних деривативів, який дозволяє зменшити ризики від дефолту.

Крім того, важливо підвищувати рівень регулювання та нагляду за банками та іншими фінансовими установами. Наприклад, введення обмежень на кредитні ризики, зменшення показників позичкової активності, та інші заходи можуть допомогти знизити ризик дефолту. Важливо розробити ефективні механізми регулювання діяльності кредитних рейтингових агентств, що дозволить забезпечити більш точне оцінювання кредитних ризиків та покращити ефективність регулювання дефолту [2].

Варто зауважити, що перспективи регулювання дефолту є широкими та мають великий потенціал для розвитку. Важливо підвищувати рівень міжнародної співпраці та координації, розвивати інноваційні фінансові інструменти, забезпечувати ефективне функціонування міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та інші.

Окрім того, важливо розвивати міжнародні норми та стандарти у сфері регулювання дефолту, що дозволить створити загальносвітовий підхід до управління ризиком дефолту. Також необхідно залучати до цього процесу експертів з різних країн та галузей, щоб забезпечити різноманітність підходів до проблеми та знаходити оптимальні рішення.

Необхідно звернути увагу, що на думку вченого О. Капустян [3, с. 129], що підвищення рівня прозорості та відкритості фінансових ринків також може сприяти ефективному регулюванню дефолту. Для цього можна використовувати інструменти, такі як публічні звіти про фінансові ризики та відкриту звітність фінансових установ. Це дозволить не тільки зменшити ризики дефолту, але й сприятиме підвищенню довіри до фінансових ринків та збільшенню їх привабливості для інвесторів.

Таким чином, ефективне регулювання дефолту є ключовою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн. Для цього необхідно забезпечити високий рівень міжнародної співпраці та координації, розвивати інноваційні фінансові інструменти та міжнародні норми та стандарти у сфері регулювання дефолту, а також підвищувати рівень прозорості та відкритості фінансових ринків.

Важливо зазначити, що ефективне регулювання дефолту є важливою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн, оскільки дефолти можуть мати серйозні наслідки для економічної безпеки та інвестиційного клімату. Відсутність регулювання дефолту може призвести до значного зменшення ліквідності фінансової системи, що може призвести до економічної кризи, спаду бізнес-активності та зменшення зайнятості.

Тому важливо розглядати механізми регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком. Один з ключових аспектів такого управління полягає в підвищенні рівня міжнародної співпраці та координації між країнами. Це може включати створення спільних механізмів для регулювання дефолту, обмін досвідом та кращою координацією між міжнародними фінансовими організаціями [6, с. 17].

Крім того, важливим є розвиток інноваційних фінансових інструментів, таких як страхування дефолту, які можуть допомогти зменшити ризик дефолту та забезпечити стабільність фінансової системи. Залучення приватного сектору до регулювання дефолту також може допомогти забезпечити ефективну роботу механізмів регулювання та зменшити навантаження на державні бюджети. У цілому, ефективне регулювання дефолту має важливе значення для стабільного соціально-економічного розвитку країн.

Окремо необхідно відмітити, що забезпечення міжнародної співпраці та координації – це один з ключових факторів ефективного регулювання дефолту. В сучасних умовах взаємозв'язок між різними країнами в глобальному фінансовому просторі дуже сильний. Розвиток економіки та фінансового сектору в одній країні може мати великий вплив на інші країни. Тому необхідно забезпечувати міжнародну співпрацю та координацію у сфері регулювання дефолту.

Слід зазначити, що один зі способів забезпечення міжнародної співпраці – це залучення міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та інші. Ці організації можуть забезпечити допомогу країнам в розробці ефективної політики регулювання дефолту та впровадженні необхідних заходів. Важливо також забезпечувати співпрацю між державами у сфері обміну досвідом та інформацією.

Отже, розвиток інноваційних фінансових інструментів – це один важливий аспект ефективного регулювання дефолту. Наприклад, виникнення таких інструментів, як кредитні дефолтні свопи (CDS), дозволило зменшити ризик банкрутства та забезпечити інвесторів захист від мож-

ливих збитків. Важливо забезпечувати розвиток таких інструментів та їх адекватне використання, а також контролювати ризики, що пов'язані з їх використанням [4].

Варто підкреслити, що важливо забезпечити високий рівень фінансової освіти і грамотності серед населення, щоб уникнути ситуацій, коли громадяни приймають нерозумні рішення стосовно вкладень та кредитів, що може спричинити банкрутство компаній та банків. Не менш важливо є забезпечення прозорості та відкритості фінансових інституцій, що дозволить вчасно виявляти ризики та запобігати дефолтам.

Загалом, ефективне регулювання дефолту є ключовою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн. Це можливо досягти завдяки забезпеченню міжнародної співпраці та координації, розвитку інноваційних фінансових інструментів та технологій, підвищенню рівня фінансової освіти та грамотності населення, забезпеченню прозорості та відкритості фінансових інституцій та здійсненню ефективного контролю за фінансовою діяльністю. Тільки в такому разі можна говорити про стабільний і стійкий розвиток країн та міжнародної фінансової системи в цілому [9].

Більш тісний контроль за фінансовою системою та реагування на потенційні загрози допоможуть уникнути небезпеки фінансової кризи в разі дефолту. При цьому необхідно розробляти та впроваджувати інноваційні фінансові інструменти, що зменшать ризики виникнення криз та забезпечать ефективне функціонування ринку.

Доцільно зазначити, що на думку вченого М. Мельника [5, с. 52], що важливим аспектом є розвиток ефективних механізмів передбачення можливих дефолтів, зокрема, шляхом аналізу фінансових даних та оцінювання ризиків. Це допоможе уникнути ризику непередбачуваності та вчасно приймати рішення щодо можливого дефолту. У цілому, ефективне регулювання дефолту є ключовою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн. Воно забезпечує стабільність фінансової системи та міжнародної економіки, сприяє підвищенню довіри інвесторів та забезпечує стійкий розвиток країни в цілому.

Найбільш ефективними інструментами можуть бути розробка та використання інноваційних фінансових продуктів та інвестиційних інструментів, які забезпечують захист інвесторів та стабільність ринків. До таких продуктів можуть належати, наприклад, облігації зі структурованими портфелями активів, які забезпечують ризиковану частину портфеля за рахунок більш

безрискових активів, або продукти страхування кредитного ризику, які допомагають захистити інвесторів від можливих дефолтів.

Водночас, важливо забезпечувати ефективну роботу правової системи та забезпечувати відповідальність за порушення фінансових законів. У разі виявлення порушень та зловживань у сфері фінансових послуг та інвестицій, необхідно вживати відповідних заходів та покарань, що забезпечить зменшення ризику дефолту та збільшить довіру до фінансових установ та ринків. Отже, ефективне регулювання дефолту є ключовою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн [1].

Окремо необхідно відмітити, що для досягнення мети ефективного регулювання дефолту, необхідно продовжувати забезпечувати міжнародну співпрацю та координацію. Це може бути досягнуто шляхом зміцнення ролі міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Банк міжнародних розрахунків тощо. Ці організації можуть забезпечити стандартизацію регулювання дефолту, а також координацію заходів у разі виникнення кризових ситуацій.

Крім того, розвиток інноваційних фінансових інструментів також є важливим аспектом ефективного регулювання дефолту. Наприклад, виникнення ринку кредитних забезпечень та облігацій з гарантіями може допомогти знизити ризики дефолту та забезпечити відшкодування в разі невиконання боргу. Розвиток ринку страхування кредитного ризику може забезпечити додатковий захист від невиконання боргу. Однак, необхідно також звернути увагу на внутрішні фактори, що впливають на ризики дефолту в країні. Наприклад, необхідно забезпечити стабільність фінансової системи, зменшити ризик політичних криз та конфліктів, забезпечити позитивний економічний розвиток та підвищення рівня життя населення. Отже, ефективне регулювання дефолту є ключовою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн [8, с. 202].

Важливо зазначити, що це може бути досягнуто за допомогою забезпечення міжнародної співпраці та координації між різними країнами та регулюючими органами, що відповідають за фінансовий нагляд і регулювання. Зокрема, необхідно розробити спільні стандарти та правила, які б допомагали уникнути ризиків дефолту та його наслідків. Також важливо забезпечити взаємодію між різними країнами та організаціями щодо обміну інформацією про фінансові ризики та дефолти.

Окрім того, для ефективного регулювання дефолту необхідно розвивати інноваційні фінансові інструменти та механізми. Наприклад, можна розглядати можливість створення спеціальних фондів для ризикових операцій або розвитку страхових продуктів, які б допомагали зменшити фінансові ризики та забезпечували компенсацію в разі дефолту.

Отже, важливо забезпечити стабільність економіки країни, що може знизити ризик виникнення дефолту. Наприклад, заходи по збільшенню обсягів експорту товарів та послуг, зменшення бюджетного дефіциту, розвиток малого та середнього бізнесу можуть позитивно впливати на економіку країни та знизити ризик виникнення дефолту [1].

Отже, регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком є важливим завданням для країн та міжнародних організацій. Необхідно забезпечувати ефективну співпрацю та координацію між країнами, розвивати інноваційні фінансові інструменти та забезпечувати достатній рівень регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ. Розвиток стабільної економіки країни та заходи по зниженню бюджетного дефіциту також можуть знизити ризик виникнення дефолту.

Варто наголосити, що аналіз ризиків та вчасна реакція на них також є важливим елементом ефективного регулювання дефолту. Важливо забезпечувати прозорість та відкритість у фінансових операціях, що дозволить уникнути відповідальності та зменшити ризики фінансових злочинів.

Окрім забезпечення фінансової стабільності, регулювання дефолту також може впливати на соціально-економічний розвиток країни. Наприклад, неплатоспроможність держави може призвести до зростання безробіття, зниження інвестицій та загального погіршення економічного стану.

Отже, ефективне регулювання дефолту є важливою складовою фінансової стабільності країни та міжнародної фінансової системи. Для досягнення цієї мети необхідна міжнародна співпраця та координація, розвиток інноваційних фінансових інструментів, аналіз ризиків та вчасна реакція на них, а також забезпечення прозорості та відкритості у фінансових операціях [6, с. 18].

Доречно наголосити, що другою важливою складовою ефективного регулювання дефолту є розвиток інноваційних фінансових інструментів. Наприклад, одним з можливих інструментів для регулювання дефолту є емісія спеціальних облігацій або інших фінансових інструментів, які дозволяють залучати кошти на ринок у разі кризової ситуації. Такі інструменти мають великий

потенціал для зменшення ризику дефолту, забезпечення стабільності ринку та збільшення довіри інвесторів.

Крім того, під час кризи 2008–2009 років Федеральна резервна система США випустила спеціальні облігації TARP (Troubled Asset Relief Program), які дозволили уникнути банкрутства багатьох фінансових установ та зменшити ризик глобальної фінансової кризи. Крім того, важливо забезпечувати ефективне функціонування ринку державних боргових цінних паперів та розвивати механізми для їх обміну між країнами. Це може зменшити ризик дефолту та забезпечити стабільність ринку [2].

Отже, ефективне регулювання дефолту є ключовою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн. Забезпечення міжнародної співпраці та координації, розвиток інноваційних фінансових інструментів та ефективне функціонування ринку державних боргових цінних паперів є ключовими факторами для досягнення цієї мети.

Висновок. Таким чином, у сучасних умовах регулювання дефолту є надзвичайно важливою складовою стабільного соціально-економічного розвитку країн. Нездатність країн вчасно повернути свої боргові зобов'язання може призвести до серйозних фінансових наслідків, які поширюються на міжнародну спільноту. Важливо забезпечувати міжнародну співпрацю та координацію у регулюванні дефолту, оскільки це забезпечує зменшення ризиків та збільшення ефективності. Крім того, розвиток інноваційних фінансових інструментів таких як структуровані фінансові продукти та інші, можуть сприяти регулюванню дефолту.

Отже, у зв'язку з цим, важливо розглядати перспективи регулювання дефолту як об'єкту публічного управління соціально-економічним розвитком. Сучасні умови світової економіки показують, що регулювання дефолту є надзвичайно важливим та актуальним завданням. Тому державам необхідно продовжувати співпрацю та координацію у цьому напрямі та розробляти нові інструменти для ефективного регулювання дефолту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний борг України: стан і перспективи. *Міністерство фінансів України*. 2020 р. URL: http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Derzhavnyi_borh_2020_web.pdf
2. Дефолт України: причини, наслідки, можливі шляхи виходу. *Український кризовий медіа-центр*. 2020 р. URL: <https://ucmc.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Defolt-Ukrainy-prichiny-naslidky-mozhlyvi-shlyakhy-vyhodu-ukr.pdf>
3. Капустян О. Стратегія врегулювання кризових ситуацій дефолту в Україні. 2019 р. С. 127–133.
4. Коротко про дефолт: як він виникає, які наслідки і як з ним боротися. URL: <https://prostobank.ua/ua/library/korotko-pro-de-folt-yak-vin-vinikaye-yak-naaslidki-i-yak-z-nim-borotisyu>
5. Мельник М. Оцінка ефективності регулювання національного дефолту в Україні. 2019. С. 49–60.
6. Резнікова Н.В. Теоретико-емпіричні підходи до дослідження й ідентифікації економічних мотивів та наслідків відокремлення і сепаратизму на основі вивчення міжнародного досвіду. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 13–20.
7. Шульга М. Дефолт країни: причини, наслідки, можливі шляхи виходу. 2019. С. 156.
8. Юрчишин В. Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна. Київ, 2018. С. 202
9. Якобчук В., Ходаківський Є., Литвинчук І., Роль публічного управління у формуванні нової моделі державного регулювання економіки. *Ефективна економіка*. 2017. № 1. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5375>

УДК 352:353:005.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.9>

Сорока Марина Анатоліївна,

аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-2488-0853

ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЗНАНЬ СТЕЙКГОЛДЕРІВ, ЯКІ ЗАЛУЧЕНІ ДО ПРОЦЕСІВ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ОСНОВІ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

APPROACH TO FORMING THE KNOWLEDGE MODEL OF STAKEHOLDERS INVOLVED IN STRATEGIC PLANNING PROCESS BASED ON SMART SPECIALISATION

У статті визначено актуальні зміни правової основи застосування підходу смарт-спеціалізація, які модернізують відповідні складники алгоритмів взаємодії органів публічного управління та стейкгоल्дерів, зокрема: проведення (за потреби) консультації із суб'єктами публічної регіональної політики, а також представниками стейкгоल्дерів та вигодонабувачів (бенефіціарів) для узгодження позицій; залучення агенції регіонального розвитку, асоціації органів місцевого самоврядування та їх об'єднання, громадські об'єднання, інші суб'єкти регіональної політики, представники стейкгоल्дерів. Виявлено, що участь регіональних стейкгоल्дерів має бути узгоджена з вимогами процесу розробки стратегії і здатністю кожного учасника відповідати цим вимогам. Комплекс знань і навичок стейкгоल्дерів має забезпечити достатній рівень для успішної підготовки кожного сегменту стратегії регіонального розвитку. Розглянуто кращі практики широкомасштабних та комплексних процесів взаємодії стейкгоल्дерів регіональної смарт-спеціалізації у Європі, які передбачають використання різноманітних форм та видів взаємодії. Визначено елементи і змістовні складники моделі знань, яка має стати основою розроблення освітніх програм підготовки фахівців зі смарт-спеціалізації через здобуття вищої освіти, короткотермінового підвищення кваліфікації, участі в спеціалізованих семінарах і тренінгах, створення груп у месенджерах для обміну між фахівцями інформацією, досвідом і комунікацією тощо, що відповідатиме не лише сьогоденним, а й майбутнім вимогам до компетентності учасників розроблення стратегій розвитку на основі смарт-спеціалізації.

Ключові слова: процеси, смарт-спеціалізація, стейкголдери, стратегія, регіональний розвиток, місцевий розвиток, публічне управління, модель.

The article defines the actual changes in the legal basis for the application of the smart specialization approach, which modernize the relevant components of the interaction algorithms of public administration bodies and stakeholders, in particular: conducting (if necessary) consultation with subjects of public regional policy, as well as representatives of stakeholders and beneficiaries (beneficiaries) to agree positions; involvement of the regional development agency, associations of local self-government bodies and their associations, public associations, other subjects of regional policy, representatives of stakeholders. It was found that the participation of regional stakeholders should be coordinated with the requirements of the strategy development process and the ability of each participant to meet these requirements. The set of knowledge and skills of stakeholders should provide a sufficient level for the successful preparation of each segment of the regional development strategy. The best practices of large-scale and complex processes of interaction of stakeholders of regional smart specialization in Europe, which involve the use of various forms and types of interaction, are considered. The elements and meaningful components of the knowledge model, which should become the basis for the development of educational programs for training specialists in smart specialization through obtaining higher education, short-term professional development, participation in specialized seminars and trainings, and the creation of groups in messengers for the exchange of information, experience and communication between specialists, have been determined. etc., which will meet not only today's, but also future requirements for the competence of participants in the development of development strategies based on smart specialization.

Key words: processes, smart specialisation, stakeholders, strategy, regional development, local development, public management, model.

Постановка проблеми. Поширення ням інноваційного освітнього простору, де як в Україні процесів розроблення стратегій смарт-спеціалізації має супроводжуватися створенням і реалізації стратегій смарт-спеціалізації, так публічні службовці, що залучені до розроблення

і представники інших зацікавлених сторін отримують можливість безперервно формувати і вдосконалювати «навички смарт-спеціалізації» [1].

Це зумовлює пошук форм та практик організації процесу впровадження із застосуванням різних інноваційних підходів, методів для підтримки взаємозв'язків, обміну досвідом між стейкхолдерами. З метою набуття ними навичок та вмій для розроблення проєктів стратегій, планів та звітів з їх реалізації, в тому числі проведення моніторингу на всіх етапах реалізації стратегії розвитку, як на регіональному, так і на місцевому рівнях.

Тому, постає потреба в отриманні спеціальних знань та навичок в галузі підготовки стратегій регіонального та місцевого розвитку на основі підходу смарт-спеціалізації, з урахуванням практики, досвіду та норм законодавства. Різноманітним формам набуття певних знань та навичок може бути здобуття вищої освіти, підвищення кваліфікації, короткострокові семінари, групи в месенджерах тощо.

Застосування смарт-підходів до розвитку українських міст у воєнний час є важливим фактором створення конкурентних переваг у протистоянні російській збройній агресії. Ці підходи передбачають прийняття зважених і послідовних рішень щодо організації життєдіяльності в містах та забезпечення максимально можливого рівня безпеки. В умовах війни, перерахування проблем і потреб українських міст може бути дуже довгим, і все одно буде неповним. Війна відчутно позначилась на попередньо розпочатих процесах їхнього перетворення на зручніші міські системи [2].

Огляд попередніх досліджень і публікацій.

Обґрунтуванню пропозицій щодо удосконалення процесу стратегічного планування з урахуванням світового досвіду та вітчизняних реалій, розкриттю концептуальних засад формування, розвитку та поширення смарт-спеціалізації на регіональному рівні присвятили власні дослідження Є. Бородін і Т. Маматова [1], В. Брич, П. Пуцентейло, Я. Костецький і С. Гунько [3], О. Левченко та О. Ткачук [4], П. Мартінович [5], О. Носирев [6], М. Слинко [7].

Теоретичні підходи до визначення критеріїв смарт-спеціалізації та концептуальних підходів до «процесу підприємницького відкриття» аналізували Н. Березняк та Л. Рожкова [8] та зарубіжні науковці М. Ларанха, І. Періанес-Форте, Р. Реймеріс [9].

Зокрема, Є. Бородін і Т. Маматова у публікації [1] пропонують визначати потреби учасників процесу смарт-спеціалізації у спеціальних знаннях і навичках на кожному з етапів процесу розроблення стратегій смарт-спеціалізації, які

рекомендовані «The S3 Framework», й брати ці потреби за основу подальшого розроблення складових спеціальних освітніх компонент програм підготовки магістрів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування».

Але, питання визначення наукових підходів до формування моделі знань стейкхолдерів, які залучені до процесів стратегічного планування на основі смарт-спеціалізації не знайшли належного висвітлення у вітчизняній фаховій літературі.

Мета статті – схарактеризувати актуальні зміни правові основи застосування підходу смарт-спеціалізації, які модернізують відповідні складники алгоритмів взаємодії органів публічного управління та стейкхолдерів; розглянути кращі міжнародні практики взаємодії стейкхолдерів, які залучені до розробки стратегій регіонального розвитку на основі смарт-спеціалізації; на основі аналізування отриманих даних визначити елементи і змістовні складники моделі знань, яка має стати основою розроблення відповідних освітніх програм.

Виклад основного матеріалу. Смарт-спеціалізація є частиною сучасної економічної політики, впроваджуваної у Європейському Союзі (далі – ЄС). Її сутність полягає в забезпеченні інноваційного розвитку залежно від наявних умов та особливостей конкретного регіону. Смарт-спеціалізація спрямована на регіональний розвиток країн, що входять до складу ЄС, і тих країн, які мають угоду про співпрацю з ним. Цей інструмент передбачає врахування особливостей та можливостей кожного регіону і виявлення конкурентних переваг, що допомагає розкрити економічний потенціал й ефективніше розвивати інновації на регіональному рівні [10].

Так, Порядком розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 р. № 816 [11], змінено поняття смарт-спеціалізації, яке визначено, як підхід стратегічного планування регіонального розвитку і визначення сфер втручання, що забезпечує економічне зростання та базується на розкритті інноваційного потенціалу, унікальності наявних активів, конкурентних переваг регіону, найбільш ефективному їх використанні.

Також, на законодавчому рівні розширено коло залучення стейкхолдерів та алгоритм розроблення проєкту стратегій та зазначено, що Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна, Київська та Севастопольська міська держадміністрація [11]:

– повідомляє через медіа та розміщує на своєму офіційному веб-сайті інформацію про початок розроблення проекту регіональної стратегії та/або плану заходів, яка повинна містити орієнтовний план роботи над проектом регіональної стратегії та/або плану заходів, визначені для суб'єктів державної регіональної політики форму і строк подання пропозицій до проекту;

– забезпечує розроблення проекту регіональної стратегії та/або проекту плану заходів з урахуванням отриманих пропозицій;

– проводить (у разі потреби) консультації із суб'єктами державної регіональної політики, а також представниками стейкхолдерів та вигодонабувачів (бенефіціарів) для узгодження позицій;

– забезпечує публічне громадське обговорення проекту регіональної стратегії та/або плану заходів;

– забезпечує проведення стратегічної екологічної оцінки проекту регіональної стратегії та/або плану заходів;

– оприлюднює звіт про результати розгляду пропозицій, поданих до проекту регіональної стратегії та/або плану заходів суб'єктами державної регіональної політики, стейкхолдери та вигодонабувачами (бенефіціарами);

– подає проект регіональної стратегії та/або плану заходів до Мініфраструктури для отримання висновку про відповідність проекту регіональної стратегії розвитку, плану заходів встановленим вимогам щодо його підготовки, стратегічним цілям і пріоритетам, визначеним Державною стратегією регіонального розвитку України (далі – висновок), згідно з цим Порядком;

– забезпечує доопрацювання проекту регіональної стратегії та/або плану заходів у разі отримання висновку із зауваженнями та пропозиціями щодо відповідності проекту встановленим вимогам щодо його підготовки, стратегічним цілям і пріоритетам, визначеним Державною стратегією регіонального розвитку України.

До розроблення регіональних стратегій можуть залучатися агенції регіонального розвитку, утворені відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [12], асоціації органів місцевого самоврядування та їх об'єднання, громадські об'єднання, інші суб'єкти державної регіональної політики, представники стейкхолдерів [11].

Процес розробки стратегії регіонального розвитку зазвичай починається з підготовчого етапу. У рамках цієї фази область забезпечує виділення необхідних ресурсів і адекватну участь регіональних стейкхолдерів у роботах зі розробки стратегій.

Є кілька причин, чому участь стейкхолдерів регіону у процесі розробки стратегії є важливою.

По-перше, участь різних стейкхолдерів створює міжгалузевий підхід і забезпечує можливість розглянути кожне стратегічне питання з різних точок зору, що призводить до кращого розуміння умов розвитку і підвищення якості стратегії в цілому, а також її складових.

По-друге, залучення відповідних стейкхолдерів, таких, як влада та лідери громадської думки, збільшує довіру до процесу розробки стратегії. Ця участь мотивує інших до участі, а також робить внесок в розбудову атмосфери довіри в регіоні, особливо щодо стратегічного планування та управління процесами розвитку.

По-третє, належна та своєчасна участь стейкхолдерів у процесі підготовки регіональної стратегії створює почуття власності, необхідне для успішної реалізації стратегії на засадах партнерства. Це особливо актуально в умовах дефіциту розвиткових ресурсів на рівні багатьох регіонів і більшості територіальних громад України. Участь широкого кола стейкхолдерів може допомогти мобілізувати широкий спектр ресурсів, якими вони володіють – матеріальних, інтелектуальних, інформаційних тощо.

Участь регіональних стейкхолдерів має бути узгоджена з вимогами процесу розробки стратегії і зі здатністю кожного учасника відповідати цим вимогам. В ідеалі, сукупність знань та вмінь стейкхолдерів забезпечить достатній рівень для успішної підготовки кожного сегмента стратегії регіонального розвитку. Крім того, має бути достатня кількість залучених регіональних фахівців, щоб мати можливість своєчасно виконувати завдання і заходи, необхідні для розробки стратегії [13].

З огляду на кращий досвід широкомасштабних та комплексних процесів взаємодії стейкхолдерів можливо виокремити такі кращі практики [14]:

– у Словенії та Південній Моравії (Чеська Республіка) процес стратегічного панування розпочинають відносно рано та він відбувається протягом тривалого періоду, включаючи створення відкритого дискусійного простору, де стейкхолдери можуть наголосити на власних потребах;

– з досвіду Португалії можна визначити, що для забезпечення комплексності процесу розроблення стратегії важливим є наявність динаміки впровадження інновацій у минулі періоди та значимість побудови мереж виконавців;

– як спосіб подолання втраченого імпульсу та перезапуску смарт-спеціалізації у Португалії використовують поглиблення консультацій та взаємодії між стейкхолдерами, а також повернення

раніше виключених учасників або залучення нових учасників, наприклад, університетів;

– для належного визначення пріоритетів різні регіони Європи застосовують різні підходи, наприклад, у Поморському (Pomorskie, Польща) замовляють наукові дослідження для звуження тем або гібридний підхід, який включає «процес підприємницького відкриття (EDP)» та проведення публічних обговорень за участю експертів.

Саме використання «процесу підприємницького відкриття (EDP)» як одного з етапів реалізації підходу смарт-спеціалізації сприяє визначенню пріоритетних сфер розвитку, допомагає стейкхолдерам визначити сфери та види економічної діяльності, в яких регіони або країни мають потенціал для стимулювання зростання, ґрунтованого на знаннях, та направити інвестиції та ресурси за цими напрямками. Важливим є також формування довіри між учасниками процесу, наприклад, через застосування фокус-груп та «лабораторій з розробки проєктів» або інвестування у спільні проєкти.

Участь у всіх зазначених процесах і реалізація описаних кращих практик вимагає розвитку професійної компетентності учасників. Погоджуємося із с думкою Є. Бородіна та Т. Маматової, що співробітники підрозділу органу публічного управління, який відповідає за моніторинг ходу реалізації та оцінювання стратегії смарт-спеціалізації на основі централізованого збирання та інтерпретації даних, повинні розвинути додаткові складові компетентності, зокрема:

- статистичні та аналітичні навички (statistical and analytical skills) – знання та навички щодо збору та аналізу якісних і кількісних даних;
- навички роботи з програмним забезпеченням (software skills) – знайомство принаймні з однією,

а в ідеалі – з кількома програмами для роботи з даними, наприклад, Stata, Excel, MaxQDA;

- комунікативні навички (communication skills) для ефективної презентації результатів;
- управлінські навички (managerial skills), що сприятимуть співпраці команди та координації з партнерами та донорами (оскільки робота з моніторингу та оцінювання передбачає звітування за встановленими під час розроблення стратегії показниками перед стейкхолдерами) [1].

Таким чином, визначені групи навичок і знань можна розглядати як основу формування відповідної моделі знань у сфері розроблення регіональних стратегій розвитку на основі смарт-спеціалізації (табл. 1), за якою у подальшому будуть формуватися освітні програми для різних груп стейкхолдерів за різними рівнями освіти та формами навчання, що можуть бути виокремлені за часовими горизонтами планування: довгострокові (здобуття вищої освіти за різними рівнями), середньострокові (короткотермінове підвищення кваліфікації), короткострокові (семінари, наради), оперативні (фокус-групи у месенджерах для обміну інформацією, досвідом та комунікацією тощо).

Висновки та напрями подальших досліджень. Правова основа застосування підходу смарт-спеціалізації на рівні змін до законодавчих актів, передбачає відповідний алгоритм взаємодії між органами публічної влади та стейкхолдерами такими, як проведення (за потреби) консультації із суб'єктами публічної регіональної політики, а також представниками стейкхолдерів та вигодонабувачів (бенефіціарів) для узгодження позицій. Також, можуть залучатися агенції регіонального розвитку, асоціації органів місцевого самовряду-

Таблиця 1

Матриця концептуального рівня моделі знань у сфері розроблення регіональних стратегій розвитку на основі смарт-спеціалізації

Ключові стейкхолдери	Органи публічного управління	Освітні та наукові установи	Бізнес	Вигодонабувачі (бенефіціарів)	Агенції регіонального розвитку	Асоціації органів місцевого самоврядування	Лідери громадської думки
Групи знань та навичок							
Фахові з розроблення стратегії	√√√	√√√	√√	√	√√√	√√	√
М'які з розбудови креативного середовища співпраці	√√√	√√	√√	√	√	√√	√√
Фахові із залучення фінансування	√√√	√√	√√		√√√	√√√	√√
Фахові з моніторингу і оцінювання	√√√	√√	√√	√√	√√	√√√	√√√
Фахові інтеграційні	√√√	√√	√		√√	√√	√

Джерело: розроблено автором за матеріалами [1] та результатами власного дослідження

вання та їх об'єднання, громадські об'єднання, інші суб'єкти регіональної політики, представники стейкхолдерів.

1. Кращі практики взаємодії стейкхолдерів, які залучені до стратегічного планування розвитку регіонів Європи, свідчать про різноманіття форм і методів такої взаємодії, а також вказують на необхідність формування відповідного комплексу знань і навичок стейкхолдерів, який забезпечить достатній рівень для успішної підготовки кожного сегменту стратегії регіонального розвитку.

2. Потребує подальшого опрацювання модель знань, яка має стати основою розроблення освітніх програм підготовки фахівців зі смарт-спеціалізації через здобуття вищої освіти, короткотермінового підвищення кваліфікації, участі в спеціалізованих семінарах і тренінгах, створення груп у месенджерах для обміну між фахівцями інформацією, досвідом і комунікацією тощо, що відповідатиме не лише сьогоднішнім, а й майбутнім вимогам до розроблення стратегій розвитку на основі смарт-спеціалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бородін Є., Маматова Т. Розвиток освіти та S3 навичок в межах «рамки смарт-спеціалізації регіону розширення та сусідства ЄС». *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11(1). С. 72–78. DOI:10.15421/152310
2. Андрієнко А.О. Перспективи впровадження SMART-підходів до розвитку українських міст у воєнний і пов'язаний період. *Формування ефективної системи управління та публічного адміністрування в умовах транзитивної економіки* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2022. С. 117–118. URL: https://mmgh.kname.edu.ua/images/NAUKA/2022/Zbirnik_tez_konf__2022.pdf (дата звернення 02.09.2023).
3. Брич В.Я., Пуцентейло П.Р., Костецький Я.І., Гулько С.І. Смарт-спеціалізація як драйвер системи інноваційного регіонального розвитку. *Інноваційна економіка*. 2022. № 1(90). С. 141–151.
4. Левченко О.М., Ткачук О.В. Особливості застосування smart-підходу під час розробки стратегій соціально-економічного розвитку територій. *Центральноукраїнський науковий вісник. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 3(36). С. 12–23.
5. Мартінович П. Г. Смарт-спеціалізація регіону: засади формування, розвитку та поширення. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2022. Вип. 67. С. 43–50.
6. Носирев О. Смарт-спеціалізація регіонів як інноваційний вектор промислової політики. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 2(27). С. 115–130. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22noovpp.pdf>
7. Слинько М.Ю. Перспективи інноваційного розвитку регіонів України через реалізацію інструмента смарт-спеціалізації. *Економіка і організація управління*. 2020. № 4(40). С. 167–177.
8. Березняк Н.В., Рожкова Л.В. Процес підприємницького відкриття в контексті регіональної смарт-спеціалізації: деякі теоретичні та концептуальні аспекти. *Наука, технології, інновації*. 2020. № 1. С. 42–48.
9. Laranja M., Perianez-Forte I. and Reimeris R. Discovery processes for transformative innovation policy. JRC131330. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. DOI: 10.2760/763572
10. Вишневецький О.С., Рабошук С.Я., Лісовець І.С., Гончаренко М.О. Напрями вдосконалення стратегування смарт-спеціалізації регіонів України з позицій шумпетеріанства, інституціоналізму та девелопменталізму. *Економіка промисловості*. 2023. № 1(101). С. 40–55.
11. Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2023 р. № 816. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
12. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
13. Методологія планування регіонального розвитку в Україні. URL: https://cg.gov.ua/web_docs/1/2014/11/docs/Methodology_of_RD_planning.pdf
14. Звіт про результати, засвоєні уроки та порядок дій щодо трансформації вугільних регіонів. URL: https://tracer-h2020.eu/wp-content/uploads/2020/10/TRACER-D2.7_UA.pdf

УДК 32.352/254:614.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.10>

Хожило Ірина Іванівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-8532-4108

ОХОРОНА РЕСПІРАТОРНОГО ЗДОРОВ'Я ЯК НАПРЯМ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: НАУКОВА ДИСКУСІЯ У ФОКУСІ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ

PROTECTION OF RESPIRATORY HEALTH AS DIRECT STATE POLICY OF UKRAINE: SCIENTIFIC DISCUSSION PANDEMIC AND WAR IN FOCUS

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми у сфері публічного управління та адміністрування, яка окреслена як охорона респіраторного здоров'я як напрям державної політики. Актуальність роботи обумовлена значною поширеністю хвороб органів дихання як у період пандемії COVID-19, так і у період війни. Актуальність дослідження обумовлена глобальним характером проблеми, який ідентифікується на рівні Всесвітньої організації охорони здоров'я. Визначено, що у науковому дискурсі галузі публічного управління та адміністрування проблема респіраторного здоров'я представлена дуже обмеженою кількістю наукових праць. Мета даного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні охорони респіраторного здоров'я як окремого напрямку державної політики України в сучасних умовах. Встановлено, що до цього часу не відбулось імплементації поняття «охорона респіраторного здоров'я» у вітчизняне нормативно-правове поле. Визначено, що реалізація державної політики у сфері охорони респіраторного здоров'я здійснюється на засадах поліфункціонального, полісуб'єктного та полідисциплінарного підходу. Доведено, що програмно-цільовий підхід як інструмент реалізації політики у сфері охорони здоров'я застосовується тільки на місцевому рівні управління. Реалізацію загальнодержавних цільових програм у сфері охорони здоров'я було припинено на підставі положень закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення». Виокремлено специфічні ознаки, які характеризують охорону респіраторного здоров'я як об'єкт державної політики: загальнодержавний масштаб публічноуправлінської проблеми; кореляція підходів в реалізації політики охорони респіраторного здоров'я на глобальному, національному та місцевому рівнях управління; національні закони спеціальної дії; багатоаспектний, багатосуб'єктний та багаторівневий характер публічноуправлінської діяльності; оперативна організаційно-функціональна перебудова об'єктів критичної інфраструктури.

Ключові слова: охорона респіраторного здоров'я, державна політика, публічне управління та адміністрування, пандемія COVID-19, війна.

The article is devoted to the study of an actual problem in the field of public management and administration, which is defined as the protection of respiratory health as a direction of state policy. The relevance of the work is due to the significant prevalence of respiratory diseases both during the COVID-19 pandemic and during the war. The relevance of the study is due to the global nature of the problem, which is identified at the level of the World Health Organization. It was determined that in the scientific discourse of the field of public management and administration, the problem of respiratory health is represented by a very limited number of scientific works. The purpose of this study is the theoretical justification of respiratory health protection as a separate direction of the state policy of Ukraine in modern conditions. It has been established that until now the concept of «respiratory health protection» has not been implemented in the national regulatory and legal field. It was determined that the implementation of state policy in the field of respiratory health protection is based on a multi-functional, multi-subject and multi-disciplinary approach. It has been proven that the program-target approach as a tool for the implementation of policy in the field of health care is applied only at the local level of management. The implementation of state-wide target programs in the field of health care was suspended based on the provisions of the Law of Ukraine «On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population». The specific features that characterize respiratory health care as an object of state policy are highlighted: the national scale of the public management problem; correlation of approaches in the implementation of respiratory health protection policy at the global, national and local levels of management; national laws of special effect; multi-aspect, multi-subject and multi-level nature of public management activity; operational organizational and functional restructuring of critical infrastructure facilities.

Key words: respiratory health care, public policy, public management and administration, COVID-19 pandemic, war.

Постановка проблеми. Відомо, що стан здоров'я населення та функціонування медичної галузі відображають рівень економічного розвитку країни та соціального добробуту громадян. А тому на національному рівні розвиток системи охорони здоров'я слугує певним дороговказом щодо спрямованості соціально-економічної політики держави, розвитку різних галузей соціально-гуманітарної сфери та подоланню низки нагальних соціальних проблем. Найбільшими соціальними потрясіннями останніх років, яких зазнала українська держава, можна назвати довготривалий перебіг пандемії COVID-19 та повномасштабне вторгнення росії в Україну [1]. Адже серед багатьох проблем соціального змісту, які ідентифікувались за період незалежного розвитку України, вищезазначені зовнішні чинники завдали найбільших збитків життю і здоров'ю українців. За період пандемії в Україні захворіло понад 5,5 млн осіб, а померло від ковідних причин (переважно від запалення легень) понад 100 тисяч осіб [2]. Внаслідок збройної агресії, як стверджує моніторинг Управління Верховного комісара ООН з прав людини, українська держава має близько 25 тисяч осіб загиблими серед цивільного населення [3]. Кількість вимушених біженців до зарубіжних країн та внутрішньо переміщених осіб сягає кілька мільйонів.

Все вищевказане свідчить про масштабність проблеми, яка має загальнодержавний рівень, а в окремих випадках її наслідки, навіть, мають ознаки глобального виміру. Так, збудник коронавірусної інфекції, частіше за все, вражає у людському організмі саме органи дихання, спричиняє тяжкий перебіг запалення органів респіраторного тракту, яке може завершитись або летальним випадком, або призвести до інвалідизації. Зазначимо, що з початком повномасштабної збройної агресії на території України актуальність питання охорони респіраторного здоров'я не зменшилась, а навпаки – надзвичайно підвищилась. Адже в умовах війни багато людей мають ознаки явного чи латентного стресу. Під час стресу порушується діяльність багатьох органів і систем організму, прискорюється пульс, частота дихання, тобто страждає респіраторний тракт і навіть може виникнути зупинка дихання (стан апное). Саме тому усвідомлення актуальності проблематики збереження респіраторного здоров'я українців в умовах викликів війни та дії інших загрозливих чинників (віруси, тютюновий дим тощо) спонукає до більш ґрунтовного дослідження напрямку охорони респіраторного здоров'я як окремої ланки державної політики України у сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато наукових праць вітчизняних дослідників висвітлюють різні питання удосконалення механізмів державного регулювання розвитку медичної сфери України як в умовах сьогодення, так і в умовах післявоєнної відбудови. Проте недостатньо уваги, на наш погляд, в науковому дискурсі приділяється вирішенню вперше повсталих проблем, які, так би мовити, лежать на поверхні та потребують наукового обґрунтування щодо їх розв'язання та упровадження в практику. Так, пандемія коронавірусної інфекції надзвичайно актуалізувала проблематику охорони респіраторного здоров'я українців. Але в науковому дискурсі галузі публічного управління та адміністрування ця тематика залишається все ще недостатньо розробленою в науковому плані. Сьогодні можна констатувати, що зустрічаються лише поодинокі праці дослідників, в яких тільки-но започатковується цей напрям доволі актуальної проблеми. Так, вітчизняна дослідниця Л. Моїсеєва вказує, що практичний вимір охорони респіраторного здоров'я має дві складові – профілактика інфекційної захворюваності та ефективна і вчасна маршрутизація пацієнтів із груп ризику по бронхолегеневій патології від лікаря першого контакту на вищий рівень надання спеціалізованої медичної допомоги з метою проведення вчасного діагностично-лікувального втручання [4]. Підтримку пріоритетності профілактичної ланки в охороні респіраторного здоров'я мають і зарубіжні дослідники [5]. У своїх наукових публікаціях Л. Довгань зазначається, що проблематику профілактики туберкульозу, який найчастіше вражає легені, має багатоаспектний характер та потребує державницького підходу до її вирішення [6]. Дослідниця акцентує, що особливо в умовах війни, коли багато спеціалізованих закладів протитуберкульозної служби були знищені ворогом, актуальною управлінською проблемою постала загроза зупинки лікувального процесу для багатьох десятків тисяч пацієнтів (щорічно в Україні вперше виявляють понад 10 тисяч осіб з туберкульозом легень). Дослідниця зазначає, що проблематику туберкульозу також є складовою предметного поля охорони респіраторного здоров'я, але у сфері державноуправлінської науки на даний час вона ще не набула належної актуалізації та теоретико-методологічного обґрунтування. Зазначене підтверджує актуальність та необхідність наукової розробки заявленої теми дослідження.

Мета даного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні охорони респіраторного здоров'я як окремого напрямку державної політики України в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ідентифікуючи себе на міжнародній арені як соціальною державою, Україна гарантує своїм громадянам право на охорону життя і здоров'я через визнання їх найвищою соціальною цінністю держави. Це є конституційно закріпленим зобов'язанням української держави. У період соціально-економічної кризи, а тим більше в умовах збройного конфлікту життя і здоров'я громадян є питаннями, у тому числі, і сфери національної безпеки держави. Як зазначає професор В. Баштанник, і ми з ним повністю погоджуємось, в умовах дії правового режиму воєнного стану перед системою державного управління постає велика кількість інституціональних викликів, які вимагають комплексного підходу [7]. Тож, з огляду на вищезазначене, можна констатувати, що сьогодні у сфері державного управління охороною здоров'я також існує значна кількість викликів. Серед них, зокрема, можна назвати як такий, що потребує державної уваги та розв'язання низки проблем управлінського змісту, виклик щодо охорони респіраторного здоров'я. І якщо мова йде про охорону здоров'я, то це не тільки науковий напрям в царині медичних наук. Актуальним сьогодні є розгляд охорони респіраторного здоров'я як проблеми у площині публічноуправлінської діяльності.

Проблема охорони респіраторного здоров'я має глобальний характер, адже упродовж періоду пандемії коронавірус смертельно вразив понад 6 млн осіб за статистикою Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ). При цьому важливо зазначити, що підрахунки незалежних експертів орієнтовно вказують на 20 млн смертей від COVID-19. До цього слід додати, що нікуди не зникла тютюнова пандемія, смертельними жертвами якої у світі щорічно стають понад 1,3 млн осіб. За даними експертів ВООЗ [8], упродовж кількох останніх років серед 5-ти найпоширеніших причин смертності стали позицію займають хронічні обструктивні захворювання легень (астма, обструктивний бронхіт та ін.). Вчені прогнозують, що саме ця група хвороб до 2030 року вийде на третє рангове місце серед усіх причин смертності, поступившись смертності від серцево-судинних хвороб та інсультів.

Україна не стоїть осторонь цих глобальних викликів у сфері охорони здоров'я, а її національні статистичні показники є співвідносними до загальносвітових показників [9]. Все це свідчить про необхідність скерування державної уваги на розробку ефективних заходів національної відповіді на зазначені виклики, що існують у сфері охорони респіраторного здоров'я. А з позицій

державноуправлінського підходу національна відповідь щодо охорони респіраторного здоров'я потребує належного теоретико-методологічного обґрунтування та визначення ключових її стратегічних напрямків.

Враховуючи методологічні засади дослідження проблеми охорони респіраторного здоров'я, спочатку слід звернути увагу на зміст її складників. Зазначимо, що єдиного погляду науковців на поняття «здоров'я» сьогодні не існує. Але відомо понад 100 його трактувань. Дослідниця Л. Федоришина зазначає, що теоретичний зміст поняття «здоров'я» має чотири виміри [10]. По-перше, здоров'я трактується як стан організму, особисті, людини або стан рівноваги. По-друге, здоров'я розглядається як процес. Такий підхід був найбільш популярним в середовищі радянських науковців, які частіше за все пов'язували біологічні особливості організму з трудовою та соціальною активністю людини. По-третє, здоров'я трактується як ресурс для задоволення певних гуманітарних чи соціальних потреб. До четвертої групи наукових поглядів, на підставі узагальнень Л. Федоришиної, належить трактування поняття «здоров'я» з позицій здатності людини використовувати свої можливості для задоволення власних потреб на підставі фізичних, психічних, духовних (моральних) і соціальних якостей. Крім того, існують також наукові погляди, які тлумачать здоров'я як спосіб буття, феномен, запас, властивість, функція, суспільне благо тощо.

Досліджуючи структуру здоров'я, традиційно прийнято виокремлювати лише чотири його складники: фізичний, психічний, соціальний і духовний. Тобто, вже звиклими в науковому просторі є словосполучення фізичне здоров'я, психічне або ментальне здоров'я, духовне здоров'я, соціальне здоров'я. У працях сучасних дослідників наголошується, що абсолютного здоров'я не існує. І що здоров'я людини – це не тільки медико-біологічна, а скоріш за все, категорія соціальна, яка зумовлена природою і характером суспільних відносин, соціальними умовами і факторами, що залежать від способу суспільного виробництва та життєдіяльності суспільства. Саме цим можна пояснити доповнення палітри вже відомих структурних елементів поняття «здоров'я», новими дефініціями, як-то «моральне здоров'я» (Б.Т. Долинський), «соматичне здоров'я» (В.В. Соколев), «репродуктивне здоров'я» (О.А. Федько), етичне здоров'я, здоров'я дітей тощо. Проте, навіть на глобальному рівні управління у сфері охорони здоров'я, ми не знайшли точного тлумачення цього поняття «охорона респіраторного здоров'я». Найчастіше за все

зустрічаються дуже близькі за змістом синонімічні словосполучення. Так, в царині медичних наук виокремлюється такий практико-орієнтований напрям як «респіраторна медицина» [11].

Як бачимо, ґрунтовних та комплексних досліджень змістовних характеристик та особливостей поняття «охорона респіраторного здоров'я» з позицій публічноуправлінської діяльності до цього часу ще не проводилось. Це дозволяє нам започаткувати науковий дискурс про охорону респіраторного здоров'я як окремого напрямку державної політики України у сфері охорони здоров'я.

Вітчизняний дослідник О. Мельниченко стверджує, що держава здійснює свій вплив на розвиток системи охорони здоров'я через державний механізм, який має певні ознаки, а саме: форму, суб'єкт, об'єкт, предмет, цілі, спосіб та умови впливу [12]. Ю. Ровкач тлумачить охорону здоров'я як систему заходів публічної адміністрації, що спрямовані на захист здоров'я, шляхом створення сприятливих умов для попередження і лікування захворювань з метою забезпечення оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимально можливій індивідуальній тривалості життя [13]. У своїх наукових працях В. Гриценко наголошує, що здоров'я є незмінною цінністю людини і суспільства та одним із найважливіших соціальних благ [14]. А тому, вважає науковець, здоров'я як соціальне благо потребує державної охорони і підтримки. Ми висловлюємо свою повну солідарність з поглядами В. Гриценка та О. Долгий [15] про здоров'я як індивідуальне та суспільне благо, що має соціальний зміст, а значить потребує державної підтримки та охорони. Повною мірою проголошена теза відноситься і до охорони респіраторного здоров'я.

Тож розглянемо кілька підходів щодо охоронних функцій держави у сфері респіраторного здоров'я та формат їх практичної реалізації. По-перше, зазначимо, що загальновідомою характеристикою державницького підходу до охорони здоров'я в Україні є її конституційний характер. Окрім ст. 49 Конституції України, що закріплює право людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, існує низка й інших статей Основного Закону, які окреслюють проблемне поле державноуправлінської діяльності також і у сфері охорони респіраторного здоров'я. Наприклад, ст. 50 гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля [16]. По-друге, доцільно зауважити, що в умовах глобальних трансформацій респіраторне здоров'я виступає об'єктом національної безпеки. Адже не тільки у правовому полі існує тісний взаємозв'язок кате-

горій «життя» і «здоров'я» на основі безпеки, яку гарантує держава. Безпековий складовою категорії здоров'я характеризується і конкретно означеним полем практичної діяльності органів влади всіх рівнів, як це було продемонстровано у період карантинних обмежень по COVID-19. А отже, охорона здоров'я в публічноуправлінському контексті є об'єктом національної безпеки [17]. Тож логічно стверджувати, що охорона респіраторного здоров'я, як показала пандемія COVID-19, є цілком виправданим та відокремленим напрямом державної політики України у сфері охорони здоров'я, адже вона була взаємопов'язаною та впливала (прямо чи опосередковано) на всі інші сфери політики та економіки України. Більш того, охорона респіраторного здоров'я як сфера державної політики в період пандемії мала системний характер та відокремлені органи управління по всій вертикалі влади, а також спеціально сформоване законодавче поле.

Якщо ми проаналізуємо вітчизняне законодавство, то вочевидь зможемо переконатися у тому, що воно охоплює й сферу охорони респіраторного здоров'я. Основними законодавчими документами, що визначають сферу державного впливу на охорону респіраторного здоров'я є такі закони України, як «Основи законодавства про охорону здоров'я», «Про протидію захворюванню на туберкульоз» [18], «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про систему громадського здоров'я» [19] та інші.

На рівні найвищого виконавчого органу держави прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини в контексті захисту населення від коронавірусної інфекції в період дії правового режиму воєнного стану в Україні. Зокрема, організаційний механізм управління захистом населення від коронавірусної інфекції має дві складові – профілактика (включно з вакцинацією) та готовність медичної інфраструктури відреагувати на виклики пандемії в умовах війни [20]. Організаційний механізм управління охороною респіраторного здоров'я в умовах поширення коронавірусної інфекції реалізується за такими напрямками:

- дотримання протиепідемічних заходів, спрямованих на запобігання поширенню COVID-19 – основні виконавці: фізичні особи і суб'єкти господарювання;

- забезпечення отримання повного курсу вакцинації від COVID-19 вакцинами, включеними ВООЗ до переліку дозволених для використання в надзвичайних ситуаціях – основні виконавці: фізичні особи;

– забезпечення готовності до реагування на спалахи COVID-19 в умовах воєнного стану – основні виконавці: заклади охорони здоров'я.

В Україні до впровадження нової моделі фінансування витрат на медичні послуги, тобто до 2018 року, на загальнодержавному рівні реалізовувалась ціла низка загальнодержавних програм у сфері охорони здоров'я. Серед таких програм слід назвати програми, які реалізовувались в Україні упродовж багатьох років за напрямком протидії захворюванню на туберкульоз. Тож вочевидь, що ці програми є предметним полем державної політики у сфері охорони респіраторного здоров'я. Концептуальний зміст програмно-цільового управління за цим напрямком гуртувався на тому, що протидія туберкульозу в Україні є одним з пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони здоров'я і соціального розвитку [21]. Боротьба з туберкульозом є предметом міжнародних зобов'язань України в частині виконання положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Але з переходом на нову модель фінансування, яку реалізує Національна служба здоров'я України, зазнав змін і організаційний механізм управління загальнодержавними програмами [22]. Відбулось делегування повноважень держави у сфері громадського здоров'я з центрального рівня управління на рівень органів місцевого самоврядування [23]. І тому з 2018 року програмно-цільовий підхід є інструментом реалізації політики у сфері охорони здоров'я тільки на місцевому рівні.

Немедичною складовою державної політики України у сфері охорони респіраторного здоров'я є протидія тютюнопалінню. Українська держава має потужне антитютюнове законодавство, в результаті якого вдалося досягти на національному рівні значного прогресу у питанні запобігання шкоди від тютюнопаління. Це сталося, насамперед, завдяки застосуванню економічних механізмів реалізації державної політики (підвищенні ціни на тютюнові вироби, скорочення точок продажу тощо). За визначенням національних експертів, за кілька років скоротилась як кількість осіб, що вживають тютюнові вироби, так і зменшилось загальнодобове тютюнове навантаження на одну особу [24]. Контроль за додержанням вимог антитютюнового законодавства держава делегувала спеціально визначеному органу – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Як суб'єкт державного управління у сфері охорони респі-

раторного здоров'я, відповідно до Положення, Держпродспоживслужба має повноваження:

– реалізувати національну політику щодо контролю за цінами, запобігання та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення;

– здійснювати державний нагляд (контроль) за дотриманням показників щодо вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин і компонентів у тютюнових виробах, що реалізуються на території України;

– проводити моніторинг ефективності вжитих заходів щодо запобігання та зменшення вживання тютюнових виробів та їх негативного впливу на здоров'я населення;

– застосовувати фінансові санкції до компаній, які порушують Закон України від 22 вересня 2005 року № 2899 «Про заходи щодо запобігання та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення».

Відповідно до змісту цього закону, держава застосовує і економічний механізм реалізації державної політики в частині захисту респіраторного здоров'я, тобто санкції до порушників законодавства. Зазначений вище закон України визначає два центральні органи виконавчої влади – це МОЗ України і Держпродспоживслужба, державні функції яких сприяють охороні респіраторного здоров'я від шкідливого впливу наслідків тютюнопаління. І це говорить про полісуб'єктність державного управління у сфері охорони респіраторного здоров'я на національному рівні. Важливо зазначити, що упродовж дії правового режиму воєнного стану контрольно-наглядові функції цього органу були тимчасово призупинені, але з липня 2023 року контрольна функція держави знову відновилась.

Політика у сфері охорони здоров'я є складовою внутрішньої політики української держави [25]. Основні характеристики реалізації засад внутрішньої політики України у сфері охорони здоров'я та охорони респіраторного здоров'я надані у табл. 1.

Як видно із табл. 1, основні індикатори реалізації державної політики у сфері охорони респіраторного здоров'я відповідають загальним напрямкам реалізації внутрішньої політики української держави у сфері охорони здоров'я та мають свої унікальні риси. Центральним органом виконавчої влади, на який покладено функції реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, є МОЗ України. В рамках розбудови сучасної європейської системи громадського здоров'я в Україні був створений Центр громадського здоров'я (ЦГЗ). Цей суб'єкт управління реалізує свої функції

**Основні характеристики реалізації засад внутрішньої політики України
у сфері охорони здоров'я та охорони респіраторного здоров'я**

Зміст внутрішньої політики держави у сфері охорони здоров'я	Індикатори державної політики у сфері охорони респіраторного здоров'я
<ul style="list-style-type: none"> – реформування системи охорони здоров'я з метою забезпечення якісної і доступної медичної допомоги, – надання державою гарантованого обсягу безоплатної медичної допомоги, – ефективна реалізації державних цільових програм лікування найбільш поширених небезпечних для здоров'я і життя людини захворювань, – здійснення раціонального державного контролю за якістю лікарських засобів і виробів медичного призначення; – удосконалення державної політики у сфері фізичної культури і спорту; – сприяння популяризації та поширенню здорового способу життя; – сприяння організації змістовного дозвілля 	<ul style="list-style-type: none"> – створено мережу регіональних фтизіопульмонологічних центрів у межах поглиблення медичної реформи; – в рамках Програми медичних гарантій Національна служба здоров'я України оплачує пакетні медичні послуги хворим на туберкульоз, COVID-19 та ХОЗЛ; – в Україні затверджено концепцію про державну соціальну цільову програму профілактики ВІЛ, туберкульозу та соціально небезпечних хвороб; – сформовано антиютюнове, протиепідемічне та протитуберкульозне законодавство; – здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері антиютюнового законодавства тощо

Джерело: складено автором за [25]

через проведення соціально-гігієнічного моніторингу захворювань, здійснення епідеміологічного нагляду і біологічної безпеки, контролю групової та популяційної профілактики захворюваності (рівень імунізації), розробку заходів боротьби з епідеміями та стратегічне управління у сфері громадського здоров'я. Моніторинг здійснюється на національному рівні та у розрізі регіонів. Але, на жаль, цим моніторингом охоплені лише окремі складові охорони респіраторного здоров'я, як-то контролюються захворюваність на туберкульоз та життєві звички (тютюнопаління). Так, стосовно прогресу щодо контролю над туберкульозом та його ранньою діагностикою ЦГЗ має потужну мережу із 25 регіональних центрів та 327 лабораторій. Зазначена регіональна інфраструктурна мережа має необхідне обладнання для забезпечення раннього виявлення інфекційно-небезпечних чинників. Так, завдяки удосконаленню організаційного механізму управління у цій сфері значно скоротився час верифікації діагнозу туберкульоз – з 30 днів до 90 хвилин. Нажаль, моніторинг поки що не охоплює проблематику ХОЗЛ. Але ж потрібно усвідомлювати, що саме ця патологія формує одну із п'яти причин смертності населення та відноситься до категорії керованого державного впливу.

Як зазначає С. Кравченко, результатом державної політики у сфері громадського здоров'я є забезпечення збору, аналіз та тлумачення інформації для її подальшого використання відповідними органами державної влади при визначенні причинно-наслідкових зв'язків між захворюваннями та їхніми наслідками, і, надалі, при плануванні, реалізації та оцінюванні практичних заходів у сфері охорони здоров'я [26].

Підсумовуючи основний зміст дослідження, можемо констатувати, що охорона респіраторного здоров'я є складовою державної політики охорони здоров'я, але в окремі періоди суспільного розвитку (пандемія, війна та ін.) охорона респіраторного здоров'я набуває ознак відокремленого напрямку внутрішньої політики держави та виступає об'єктом публічноуправлінської сфери. Дослідження об'єкту, згідно з теорією державного управління, може здійснюватись як шляхом його вивчення як підсистеми відповідної системи управління або через дослідження конкретних об'єктів за окремими сферами життєдіяльності населення. Тож у нашому випадку ми здійснили дослідження охорони респіраторного здоров'я як об'єкту державної політики у період пандемії та воєнного стану і виявили такі його специфічні ознаки:

- загальнодержавний масштаб публічноуправлінської проблеми (всі регіони країни були охоплені проблемою коронавірусної інфекції (понад 5,5 млн інфікованих осіб, був оголошений загальнодержавний карантин; у 2022 році введено правовий режим воєнного стану на всій території України);

- кореляція підходів в реалізації державної політики охорони респіраторного здоров'я на глобальному, національному та місцевому рівнях управління;

- спеціально визначене законодавче поле (закони спеціальної дії, постанови уряду, державно-цільові програми тощо);

- багатоаспектний, багатосуб'єктний та багаторівневий характер публічноуправлінської діяльності (антиютюнова, протиепідемічна та протитуберкульозна складова політики охорони

респіраторного здоров'я; створення нових органів управління по всій вертикалі влади тощо);

– оперативна структурно-функціональна перебудова об'єктів критичної інфраструктури (перепрофілювання ліжкового фонду, перекваліфікація медперсоналу тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений вище аналіз надає підстави для висновку, що забезпечення безпеки та збереження життя і здоров'я українців в умовах правового режиму воєнного стану є однією з головних функцій держави. Дослідження показало, що забезпе-

чення охорони здоров'я є дуже складним механізмом державного управління, в якому в залежності від зовнішніх чи внутрішніх чинників або загроз увага держави фокусується на окремих напрямках здоровоохоронної діяльності. Тому в сучасних умовах, які викликані подвійним тиском пандемії та війни, охорону респіраторного здоров'я слід вважати сферою публічноуправлінської діяльності. Перспективним напрямком подальших досліджень цієї теми є вивчення організаційно-правового механізму державного управління охороною респіраторного здоров'я в Україні.

BIBLIOGRAPHY:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 22 лютого 2022 р. № 64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Коронавірус в Україні. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine/>
3. United Nations. Ukraine: civilian casualty update 8 May 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/05/ukraine-civilian-casualty-update-8-may-2023>
4. Моїсєєва Л. (2023). Публічне управління у сфері захисту респіраторного здоров'я населення: нормативно-правові засади. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 3. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.33>
5. Reyfman P.A., Washko G.R., Dransfield M.T., Spira A., Han M.K., Kalhan R. Defining Impaired Respiratory Health. A Paradigm Shift for Pulmonary Medicine. *Am J Respir Crit Care Med*. 2018 Aug 15. No. 198(4). P. 440–446. doi: 10.1164/rccm.201801-0120PP
6. Довгань Л. (2022). Організація моніторингу туберкульозу у системі публічного управління. *Наукові перспективи*. 2022. № 11(29).doi: 10.52058/2708-7530-2022-11(29)
7. Черниш В., Баштанник В. (2023). Інституційні виклики для системи публічної влади в особливих режимах адміністрування. *Collection of Scientific Papers «ЛОГОС»* (August 18, 2023; Cambridge, UK). P. 48–49. doi: 10.36074/logos-18.08.2023.12
8. The top 10 causes of death. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>
9. Коронавірус в Україні. *МОЗ України*. URL: <https://covid19.gov.ua>
10. Федоришина Л. (2018). Здоров'я дитячого населення: сутність та складові елементи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 23. С. 425–431. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/82.pdf>
11. Тодоріко Л. та ін. (2018). Хронічне обструктивне захворювання легень: реалії топової проблеми респіраторної медицини з позицій сьогодення. *Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція*. 2018. № 4(35). URL: <http://doi.org/10.30978/TB2018-4-11>
12. Мельниченко О.А., Овчарова Ж.М. (2022). Публічне управління розвитком сфери охорони здоров'я як предмет наукових досліджень. *Таврійський науковий вісник. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. № 4. Р. 40–46. doi: 10.32851/tnv-pub.2022.4.5
13. Ровкач Ю. (2017). Сутність поняття «охорона здоров'я» в адміністративному праві. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів* : матер. наук.-практ. Інтернет- конф. (Київ, 21 квітня 2017 р.). С. 391–393.
14. Гриценко В. та ін. (2006). Здоров'я людини як багатоаспектна проблема. *Вісн. НАН України*. 2006. № 6. С. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2006_6_10
15. Долгий О.А., Долгий А.О., Андрієнко М.В. Сидоренко О.М. (2021). Коронавірус в Україні та світі: оцінка ситуації, наслідки для економіки, організаційне і правове забезпечення цивільного захисту населення. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. № 1. С. 72–95. URL: https://drive.google.com/file/d/12ZJHo1Iwqlo5IAi-i0-Y_b6DiDk1jarW/view
16. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/law>
17. Нікіфоренко В. (2020). Про заходи, що здійснюються органами державної прикордонної служби України щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2. *Правові новели*. 2020. № 10. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/10_2020/10_2020.pdf#page=206
18. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 5 липня 2001 року № 2586. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text>
19. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>

20. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова КМУ від 9 грудня 2020 р. № 1236. URL: <http://surl.li/iefw>
21. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2018–2021 роки : розпорядження КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1011-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1011-2017-%D1%80#Text>
22. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
23. Local self-government in the focus of the medical reform in Ukraine: analysis of powers / I. Khozhylo et al. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Managemen.* 2020. Vol. 15. Issue 2. URL: <https://www.jstor.org/stable/26915288?seq=1>
24. Цілі сталого розвитку. Україна. Добровільний Національний огляд, 2015–2019. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-10/VNR%20SDG%20Ukraine%202020.pdf>
25. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 року № 2411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
26. Кравченко С. (2022). Громадське здоров'я: поняття і сутність, роль інформаційно-аналітичного супроводу. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України.* № 1. С. 70–74. doi: 10.11603/1681-2786.2022.1.13078

РОЗДІЛ 3 ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

УДК 35.08. 351(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.11>

Корнута Людмила Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7130-6347

ЩОДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ

REGARDING THE ISSUE OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN THE PUBLIC SERVICE

У статті проводиться аналіз окремих питань теоретико-правових засад застосування медіації у сфері публічної служби. Визначено, що сучасні тенденції розвитку сфери управління диктують абсолютно нові підходи до питань, що пов'язані із вирішенням спорів та конфліктних ситуацій. Сучасна наукова спільнота активно закликає світ використовувати альтернативні методи для вирішення спорів, зокрема, і в публічному секторі. Одним із таких сучасних способів є універсальний спосіб – медіація, що за своєю суттю являється концептом відносно усталеним, проте досить ефективним, при цьому досконало не вивченим явищем. Окрім того, зважаючи на сучасний розвиток та цифровізацію, побудова громадянського суспільства і правової держави є не можлива без налагодження конструктивного діалогу між громадянами країни та управліннями, котрі займають відповідні публічні посади. Встановлено, що медіація у публічній службі є професійною медіацією, окрім того, вона може мати прояв судової. Однак, це далеко не завжди так, навпаки, якщо визначати таку собі «ідеальну медіацію публічної служби», то вона радше є позасудовою аніж судовою. Окреслено сутність та ключову мету медіації, котра, як правило проявляється у першу чергу у вирішенні та урегулюванні спору а також укладенні угоди між тими сторонами, між якими виник спір, причому таким чином, щоб максимально врахувати інтереси кожної зі сторін. Інше важливе завданням медіації полягає у налагодженні ефективного діалогу, сприянні ефективній комунікації сторін, створенні умов для їхньої співпраці з метою пошуку взаємовигідного рішення для тих питань, що між ними виникають. Окрім того, на відміну від судового розгляду, медіація покликана не просто забезпечити вирішення спору, але і примирити сторони потенційного конфлікту, усунути причини їхнього різномогостя.

З'ясовано, що традиційно медіація розглядається як альтернативний спосіб вирішення спірних ситуацій, що виникли та розвиваються зараз між сторонами. Проте, варто констатувати, що з часом розширення сфери та галузі застосування медіації зумовило те, що медіація розвивається та сприймається не лише як спосіб врегулювання спорів, що вже виникли та розвиваються між сторонами, однак і як певна усталена процедура, що направлена на запобігання виникненню такого конфлікту. Визначено, що залежно від мети проведення процедури медіації можна виокремити два види медіації: превентивна медіація (медіація запобігання спорів) та медіація врегулювання спорів. Деталізуються інструменти взаємодії медіації у сфері публічної служби.

У статті конкретизуються особливості медіації на публічній службі із зазначенням та урахуванням випадків коли врегулювання публічно-правового спору за допомогою медіації є неможливим та не доцільним. Окремо розглядаються особливості практичної реалізації медіації у зарубіжних країнах. У статті також розглядається проблематика питання забезпечення.

Ключові слова: публічна служба, медіація, конфлікт, публічно-правовий спір, управління.

The article analyzes individual issues of the theoretical and legal basis of the application of mediation in the field of public service. It was determined that modern trends in the development of management dictate completely new approaches to issues related to the resolution of disputes and conflict situations. The modern scientific community is actively urging the world to use alternative methods to resolve disputes, in particular, in the public sector. One of these modern methods is the universal method – mediation, which is a relatively established concept, but quite effective, and at the same time, a phenomenon that has not been thoroughly studied. In addition, taking into account modern development and digitalization, the construction of civil society and the rule of law is impossible without establishing a constructive dialogue between the citizens of the country and

managers who hold relevant public positions. It is established that mediation in the public service is professional mediation, besides, it can have a judicial manifestation. However, this is far from always the case, on the contrary, if we define a kind of «ideal public service mediation», then it is rather extrajudicial than judicial. The essence and key purpose of mediation is outlined, which, as a rule, manifests itself first of all in the resolution and settlement of the dispute, as well as the conclusion of an agreement between the parties between whom the dispute arose, and in such a way as to take into account the interests of each of the parties as much as possible. Another important task of mediation is to establish an effective dialogue, promote effective communication between the parties, create conditions for their cooperation in order to find a mutually beneficial solution to the issues that arise between them. In addition, unlike court proceedings, mediation is designed not only to provide a resolution of the dispute, but also to reconcile the parties to a potential conflict, to eliminate the causes of their differences.

It has been found that mediation is traditionally considered as an alternative way of resolving disputed situations that have arisen and are currently developing between the parties. However, it is worth stating that over time the expansion of the scope and field of application of mediation led to the fact that mediation develops and is perceived not only as a way of settling disputes that have already arisen and are developing between the parties, but also as a certain established procedure aimed at preventing the occurrence of such conflict. It was determined that depending on the purpose of the mediation procedure, two types of mediation can be distinguished: preventive mediation (dispute prevention mediation) and dispute settlement mediation. The tools of mediation interaction in the field of public service are detailed.

The article specifies the specifics of mediation in the public service, indicating and taking into account cases when the settlement of a public legal dispute with the help of mediation is impossible and not expedient. The peculiarities of the practical implementation of mediation in foreign countries are considered separately. The article also considers the issue of provision.

Key words: public service, mediation, conflict, public legal dispute, management.

Постановка проблеми. Євроінтеграція в Україні стала поштовхом для нового етапу реформ та новацій, що спрямовані на вдосконалення діяльності інституцій державної влади. При цьому найбільша увага наукової спільноти, законодавців та юристів-практиків прикута до трансформаційних змін, які відбуваються в системі функціонування публічної служби і спрямовані, у першу чергу, на кардинальне оновлення механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Один із аспектів, що передують забезпеченню прав, свобод та інтересів публічних службовців є пов'язаним із вирішенням спорів, що безумовно мають місце бути в процесі провадження публічної служби. У той же час, інтенсивний розвиток інформаційних технологій та процеси глобалізації значно полегшили можливий обмін відомостями і даними на усіх рівнях людських взаємин, що також не оминуло і сферу публічної діяльності. Проте, зазначені ресурси лише частково здатні викоринювати або ж опосередковано впливати на усунення проблем, котрі формуються на зазначеному підґрунті. Сучасні тенденції розвитку сфери управління диктують абсолютно нові підходи до питань, що пов'язані із вирішенням спорів та конфліктних ситуацій. В реаліях сьогодення сучасна наукова спільнота активно закликає світ, при чому на усіх рівнях, використовувати альтернативні методології для вирішення спорів, зокрема, і в публічному секторі. Одним із таких сучасних способів є універсальний спосіб – медіація, що за своєю суттю являється концептом відносно не новим, проте досить ефективним, при цьому досконало не вивченим явищем. Більше того, останнім часом медіація виходить

за рамки типового способу вирішення конфліктів, а особливістю медіації є те, що вона пронизує більшість сфер суспільного життя. Сфера публічного управління не є винятком. Втім, не дивлячись на таку актуальність питання, в Україні медіація у сфері публічної служби не знайшла досі належної уваги. Саме тому, вбачається, що вивченню питань щодо особливостей застосування медіації в публічній службі варто приділити час та дослідити коло визначених проблем.

Аналіз дослідження. Медіація в публічній службі має цілий ряд особливостей та певних важливих моментів, котрі варто враховувати та пам'ятати. У світовій теорії та практиці уже є певні напрацювання з окресленої проблематики. Так, основою для проведення дослідження стали напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі публічного права, в тому числі і службового права. Зокрема, окремі аспекти порушеної проблематики досліджується у роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: В.Б. Авер'янов, Ю.В. Бауліна, І.А. Войтюк, В.С. Гопанчука, Т.О. Коломoeць, В.К. Колпаков, Н.М. Крестовська, Н.В. Нестор, Л. Райскін, Л.Д. Романадзе, А. Роу, С.Г. Стеценко, М.І. Хавронюка, Дж. Фолберг та інших.

У той же час, не дивлячись на вивчення проблеми медіації в публічній службі багатьма вченими та теоретиками, не зникає потреба у подальшому дослідженні та розробках методів впровадження, сфер застосування, способів популяризації медіації в публічній сфері. Питання щодо впровадження та забезпечення медіації як способу урегулювання конфлікту розглядалися не системно та у той же час, досить епізодично, з огляду на це вибір теми

дослідження є об'єктивною необхідністю щодо фактичного забезпечення, модернізації, застосування а також реформування інституту державної служби та публічного управління.

Мета статті. Мета дослідження полягає у проведенні теоретико-правового та практичного аналізу окремих питань впровадження, реалізації та застосування інституту медіації при вирішенні спорів, що виникають у сфері публічної служби. Визначити найбільш ефективні та практично реальні механізми регулювання та інструменти взаємодії медіації у сфері публічної служби. А також з'ясувати особливості застосування медіації в окремих категоріях публічно-правового спорів.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто зазначити, що сьогодні медіація – це один із найпоширеніших у сучасному світі альтернативних способів врегулювання та вирішення конфліктів та спорів. Активне становлення медіації в Україні на сьогодні є одним із актуальних та пріоритетних напрямів реформування системи доступу громадян та громадських організацій до справедливого правосуддя та є ефективним засобом зниження конфліктів у суспільстві [8, с. 12]. Безумовно, важливою метою медіації є обговорення, усвідомлення та опрацювання складної конфліктної та проблемної ситуації задля знайдення оптимального виходу з неї. В обговоренні такого конфлікту має бути місце різним поглядам та думкам, часто несумісним та навіть протилежним, щодо самих подій або варіантів виходу з важкої ситуації, що склалася. У свою чергу, результатом успішної медіації є досягнута під час обговорення конкретна угода чи домовленість, що задовольняє усі сторони конфлікту та не залишає образ чи непорозуміння. Рішення, що були прийняті в медіації, можуть бути закріплені в угоді лише у тому разі, якщо кожна зі сторін конфлікту (спору) їх визнає та приймає. Проте, варто усвідомити, що головними передумовами медіації є: прагнення сторін до мирного врегулювання конфлікту, а також добровільність участі сторін в процедурі застосування медіації. Тут важливим є об'єднати зусилля, аби врегулювати проблему, замість того, аби сприймати опонента як ворога. Сторони конфлікту можуть розраховувати на досягнення домовленостей, та безумовне виконання таких домовленостей які передбачають взаємну згоду – консенсус (певний компроміс) та співробітництво. Досягнувши консенсусу, сторони конфлікту приймають таке рішення, яке дозволяє їм конструктивно будувати подальші взаємовідносини і спільну діяльність, при цьому такі домовленості є безумовними та обов'язково

мають бути забезпечені сторонами, що урегулюють конфлікт.

Варто визначити, що медіація у публічній службі є професійною медіацією, окрім того, вона може мати прояв судової. Однак, це далеко не завжди так, навпаки, якщо визначати таку собі «ідеальну медіацію публічної служби», то вона радше є поза судовою аніж судовою. Таку позицію варто підтримати оскільки, вбачається, що найбільш бажаною є ситуація коли медіація застосовується саме на тому моменті де починає зароджуватися конфлікт, не допускаючи його у судовий процес.

Також варто зазначити, що традиційно медіація розглядається як альтернативний спосіб вирішення спірних ситуацій, що виникли та розвиваються зараз між сторонами [4, с. 115]. Проте, варто констатувати, що з часом розширення сфери та галузі застосування медіації зумовило те, що медіація розвивається та сприймається не лише як спосіб врегулювання спорів, що вже виникли та розвиваються між сторонами, однак і як певна усталена процедура, що направлена на запобігання виникненню такого конфлікту. Наразі залежно від мети проведення процедури медіації можна виокремити два види медіації: превентивна медіація (медіація запобігання спорів) та медіація врегулювання спорів.

Окрім того, систематизуючи наукові дослідження, на рівні функціонування органу публічного управління, та відповідно щодо питання застосування медіації, можна виділити внутрішню та зовнішню медіацію. Відповідно внутрішньою буде медіація, котра реалізується у тому органі публічного управління, у якому виник конфлікт чи спір. Усі інструменти та суб'єкти, котрі можуть процес медіації запустити та провадити є у самому органі. Зовнішня медіація для публічної служби, той варіант, коли для урегулювання конфлікту необхідно долучити, наприклад, керівника апарату центрального органу.

Вивчаючи досвід іноземних держав, варто звернути увагу на ще один варіант класифікації медіації. Цікавим є той факт, що із плином часу, коли медіація практично довела свою ефективність та почала інтегруватися в судову систему зокрема, окремі досить розвинені країни європейського континенту почали включати до свого національного законодавства положення, відповідно до яких в окремих категоріях справ медіація вважалася обов'язковою досудовою процедурою, невикористання якої унеможливило відкриття провадження у справі [3, с. 114]. Тому уже сьогодні можна говорити, що принцип добровільності медіації зазнав перетворення та

трансформації і наразі законодавство держав може передбачати обов'язкове застосування медіації перед зверненням до суду та розгляду справи в судовому порядку, а тому акцент у тлумаченні принципу добровільності має бути зміщений на добровільність виходу з процедури медіації, так звана добровільна медіація [8, с. 132].

Для того, щоб переконатися у необхідності та дієвості провадження медіації на публічній службі варто звернутися до закордонного досвіду. Так, у більшості європейських держав медіація представлена як добровільний альтернативний спосіб вирішення конфліктів та спорів (Польща, Німеччина, Чехія) [6; 9]. Медіація також практично застосовується в управлінській сфері США [3, с. 114]. Причому важливим є пам'ятати, що звернення до якого залежить цілком від волі зацікавлених у спорі сторін. У випадку такої згоди суддя або інша особа, що буде арбітром у спорі може запропонувати або рекомендувати сторонам звернутися до медіатора, однак остаточне рішення щодо використання процедури приймають самі сторони. Причому не достатньою буде воля однієї зі сторін конфлікту, таке бажання має бути узгодженим між сторонами. Обов'язкова медіація, зводиться по суті, до обов'язкової зустрічі з медіатором, що носить більше інформаційний характер. Метою такої зустрічі є оцінка сторонами можливості використання медіації як альтернативного способу вирішення певного конкретного спору чи конфлікту, за результатами якої вони можуть або укласти конкретний договір про проведення процедури медіації або ж відмовитися від її проведення та звернутися до більш класичного способу врегулювання спору, а саме судового способу [7, с. 147]. Таким чином, право сторін спору відмовитися від процедури медіації залишається абсолютним у будь-якому випадку. Відповідно, допустимою є класифікація медіації та розподіл її на добровільну та обов'язкову. Зрозуміло, що на теперішній час у сфері функціонування публічної служби обов'язкова медіація не застосовується, однак, такий варіант вбачається можливим у випадку нормативного врегулювання питання впровадження та застосування медіації на публічній службі. Також медіацію можна класифікувати на платну та безоплатну, індивідуальна та групова медіація, тощо. У такій класифікації усе залежить, в першу чергу, від умов, котрі визначає та диктує держава [5]. Наприклад, можливо є категорії спорів, вирішення котрих є пріоритетними для держави і тому вони можуть оплачуватися з держбюджету, якщо будуть врегульовуватися способом медіації. Щодо індивідуальної чи групової, усе

залежить від масштабування конфлікту та кількості сторін у ньому. При цьому варто пам'ятати, якщо у конфлікті велика кількість сторін, то згода на медіацію має бути проявлена усіма сторонами конфлікту без винятку.

Наступною особливістю медіації в публічній службі варто зазначити те, що «публічно-правові спори належать до категорії тих, що вирішуються в рамках адміністративного судочинства. Справа в тому, що у таких правовідносинах однією із сторін завжди виступає орган публічної адміністрації. Посадова особа, що представляє його інтереси, у першу чергу, зобов'язана керуватися положеннями Конституції України» та відповідних Законів. В силу того, що не кожен службовець, що працює в апараті реалізації публічної влади володіє знаннями у галузі юриспруденції та менеджменту управління, і для того, щоб на всі 100% бути впевненим у вірності власних дій та прийнятих рішень, а також мати змогу посилається на конкретні документи, що мають законну силу, посадові особи стають прихильниками судового вирішення спорів. Значну роль тут відіграє також психологічний фактор, що проявляється в небажанні особи публічного управління брати на себе зайву відповідальність за певні рішення, прийняті в рамках процедури, котра майже не регламентована діючим законодавством чи передбачає лише поверхневе урегулювання та застосування власного розсуду.

Виходячи з ситуації, що склалася, тут варто констатувати необхідність в подоланні стереотипного підходу до налагодження комунікації між особами, що представляють органи публічного управління, громадськими об'єднаннями та громадянами. Більше того, про перенавантаженість судової системи в Україні говорить статистика річних справ, що надходить в різні інстанції. Таку інформацію можна знайти на офіційному сайті Судової влади України.

Наступним етапом дослідження є визначення особливостей інструментів взаємодії медіації у сфері публічної служби. Зокрема, визначаючи такі механізми регулювання та інструменти взаємодії, у першу чергу варто виділити консенсус – тобто рішення, у винесенні якого усі сторони свідомо беруть участь та бажають його досягнення. Використання вказаного способу визначає погодження самого процесу розв'язання конфлікту, а не вказує на досягнення уже кінцевого результату. Загалом, варто пам'ятати, що він застосовується в якості способу досягнення згоди та спільного рішення у публічно-правових спорах в країнах із демократичним правовим режимом, на протизагу авторитарному, де можливість такого

застосування навіть не обговорюється та зовсім не застосовується. Основним методом досягнення консенсусу вважаються переговори та перемовини, що є найкращими із альтернативних способів для вирішення спору. Важливо додати, що максимальний ефект такого виду досягається у тому разі, коли вводиться в дію принцип «дистрибутивної справедливості», який передбачає пропорційний розподіл поступок відповідно до тих затрат, які несуть учасники у процесі розвитку конфліктної ситуації чи спору. По суті його доцільність виникає тоді, коли предмет спору за своєю структурою достатньо складний, сторони володіють часовим ресурсом для вирішення проблеми, зацікавлені у проведенні пошуку максимально раціонального виходу із ситуації та їх не задовольнятимуть проміжні рішення чи загострення конфлікту. Кожна зі сторін у найкоротший термін бажає отримати найкращий та найменш ресурсозатратний результат.

Наступним способом про який варто зазначити, та котрий використовується медіаторами – це досягнення компромісу. Структурно це виглядає як взаємні поступки зі сторони обох сторін та актуально коли дійсно бажання вирішити спір переслідують усі учасники конфліктної ситуації, що склалася. Важливо підкреслити цей взаємозв'язок, адже в разі, якщо такі дії будуть вчинятися виключно одним суб'єктом, то це іменуватиметься як поступка. У компромісі мають бути зацікавлені усі учасники конфліктної ситуації та мають бути готові до пошуку так званої «золотої середини» для усіх, навіть шляхом власних поступків та відмови від власних вимог. Варто зазначити, що у разі, якщо мова йде про конфлікт принципів сторін, який досить гостро розвивається. Або затягнувся в часі, то досягнути компромісу в такому випадку досить важко, а у певних ситуаціях і зовсім нереально. Вбачається більш логічним інтегрувати цей метод досягнення згоди тоді, коли медіатор чітко розуміє та спрогнозує, що перемовини дійсно зайшли у глухий кут, а як відомо, домовитися до чого-небудь краще, ніж ні до чого не домовитися взагалі. Так, якщо не вдається сторонам повністю вирішити питання, тоді необхідно старатися врегулювати його хоча б частково. Слід також розрізняти вимушені і добровільні компроміси. В першому випадку – це нав'язані стороною чи посередником ідеї вирішення проблеми як незамінні; в другому – це об'єктивно спільно проведена робота та домовленість, до якої дійшли обидві сторони та прийняті рішення є лише їх позицією.

Зазначені види компромісів застосовуються не лише для вирішення спору в ході здійснення

публічної політики чи публічного менеджменту, але і тоді, коли створюються партійні блоки, формуються певні коаліції [4, с. 86]. Суть даного явища в тому, щоб медіатор допоміг знайти той центр тяжіння для зовсім протилежних сторін та думок, в якому пересічуться їх спільні інтереси. Технології компромісів виражаються у звичних для нас консультаціях, діалогах, партнерстві, співробітництві, дискусії, коуч-зустрічах тощо. Їх основні цінності проявляються у збігу поглядів з окремих питань, дозволяють розкрити питання, з яких сторони повинні йти на поступки та шукати спільні виходи із ситуації, що склалася. Так, вищевикладені процеси відбуваються шляхом проведення спільних переговорів чи почергових переговорів із донесенням та з'ясуванням спільних цілей та ідеологій. Вони мають свою стилістику, тому в залежності від цього виділяють жорсткий розгляд по типу суперництва та м'який – пристосування однієї сторони до опонента. Варто підкреслити, що використовуючи жорсткий стиль перемовин, чи стиль примусу чи залякування, не варто розраховувати на досягнення взаєморозуміння і швидке вирішення конфлікту. Складається враження, що його використання взагалі не має на меті налагодження відносин мирним шляхом за допомогою комунікації, і це більш функціонує як спосіб доведення власної правоти та відстоювання та нав'язування власної позиції. Тоді як м'який стиль характеризується протилежною позицією та застосовується тоді, коли суб'єкти не готові закрити очі на окремі аспекти і відстоювання власної правоти не настільки важливе, як, наприклад, відновлення дружніх чи партнерських стосунків.

Разом з цим, напевно, найбільш цікавим питанням є практичний аспект медіації, що передбачає застосування однієї, або водночас декількох технік, проте варто розуміти та детально знати соціальний, практичний, психологічний аспект спору. З однієї сторони це певні, уже усталені практичні підходи, а з іншої – не варто забувати, що сфера урегулювання конфліктів та примирення є усталеною та не зазнає практичних змін та новітніх підходів. Тому, в межах дослідження розглядаємо лише окремі практичні техніки медіації, ті, котрі вбачаються як оптимальні та допустимі саме у сфері публічної діяльності. Проте пам'ятаємо, що таких технік є набагато більше.

Окрім вищезазначених технік активного слухання, у своїй практичній діяльності спеціалісти використовують інші психологічні прийоми та технології, а також «інструменти з таких напрямів, як: гештальт-терапія – ехо-техніка чи логічний наголос – медіатор повторює слова, які почув

від сторін, техніка екстрополізації, що ґрунтується на позиції забування поганих спогадів тощо; психолінгвістика: уміла постановка «правильних» запитань, побудова фраз, лінгвістичні обороти у мові медіатора є головною запорукою успіху; конфліктології; коучинг. Досить не погано працює техніка власного прикладу розвантаження та переоцінки ситуації, що відбувається. Даний перелік не є вичерпним, і ми впевнені, що з часом вітчизняна і світова спільнота представить нові надбання в даному питанні. Якщо дані методики відповідатимуть модернізаційно – глобалізаційним тенденціям, то процес медіації проходитиме на порядок швидше та якісніше; імплементація зарубіжного досвіду – сприятиме новим теоретико-практичним надбанням у цій сфері.

Висновки. У такому разі варто зацентувати увагу на необхідності відповідної підготовки та професійного розвитку публічних службовців, для яких варто запроваджувати відповідні тренінги професійного росту та умінь приймати рішення та працювати у досить напружених, навіть екстремальних умовах. Психологічним прийомам можна навчити та їх вдається практично застосовувати лише тоді. Коли є розуміння та досвід застосування психологічних прийомів, котрі дійсно дають потрібні результати. Тільки після такого пропрацювання можна говорити про те, що відповідний публічний службовець чи медіатор зуміють пояснити механізм застосування таких прийомів у процесі примирення та медіації. Про те, що органи публічної влади вже самі відчувають необхідність у спілкуванні з суб'єктами господарювання при виконанні своїх службових обов'язків, свідчать, наприклад, законодавчо визначені процедури консультування. Зокрема, до 2015 р. у митних органах функціонував та реалізовувався інститут податкового компромісу як платформа для досягнення згоди між громадянами та представниками державних органів у сфері митної політики. Після скасування наказу, яким регулювалась можливість шляхом переговорів дійти спільного компромісу, було створено постійно діючу Узгоджувальну комісію з розгляду проблемних та спірних питань у сфері оподаткування з метою забезпечення об'єктивності в роботі з платниками, створення ефективного механізму налагодження партнерських відносин між органами фіскальної служби та платниками. Проте, на жаль, зразкової практики робота створеного органу не отримала.

Не дивлячись на те, що на сьогодні в Україні прийнято та функціонує спеціальний нормативно-правовий акт про медіацію, власне кажучи Закон

України «Про медіацію» [2]. Втім, важливе значення для публічної сфери має також нормативне визначення можливості застосування медіації в адміністративному судочинстві на підставі положень Кодексу адміністративного судочинства України. Хоча КАС України чітко не передбачає медіацію як частину судової практики, однак такий стан речей не говорить про заборону її практичного застосування. Так, стаття 113 Кодексу адміністративного судочинства України допускає «примирення сторін під час підготовчого провадження» [1].

Важливо пам'ятати, що говорити про повне проникнення медіації в систему вирішення публічних спорів, у тому числі адміністративних, зарано, або і взагалі не доречно. Зовсім недоцільними або навіть протизаконними є спроби застосовувати їх тоді, коли мова йде про спори, учасниками яких виступають вищі органи публічної влади та їх посадові особи. Як приклад «у даному випадку варто зазначити, що це справи при оскарженні актів, дій чи бездіяльності вищих органів публічної влади та їх посадових осіб (ВРУ, Президента України, КМУ, ВРЮ, ЦВК, НБУ, тощо) а також з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби (наприклад, звільнення Президентом України міністра Кабінету Міністрів України). Також не зовсім доцільно говорити про використання медіації тоді, коли мова йде про окремі спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, адже варто враховувати, що в рамках переговорів є важливою думка кожного учасника, а виборчий процес передбачає залучення значних мас людей, що унеможливорює проведення самих переговорів в дійсності та забезпеченні при цьому якісної складової т в такі короткі терміни» [5].

Слід зазначити, що одним із перших етапів медіації в конфліктних ситуаціях, що пов'язані з реалізацією публічної політики, є встановлення фактів, які лежать в основі суперечок або ж фактів порушення. Процедура, у першу чергу, включає заслуховування сторін та за наявності – очевидців чи свідків, з'ясування ставлення сторін до теоретично можливого процесу медіації. Періодично медіатором здійснюється коротке резюмування. Погоджувальна комісія, медіатор – це ті суб'єкти, котрі на даному етапі розвитку українського права не обмежені його жорсткими нормами, тому варіантів досягнення згоди достатньо багато, окрім того підбирання необхідних інструментів теж не є чітко вичерпним та дає додаткові можливості для медіаторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.08.2023 р.)
2. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2020 р. № 1875-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 10.08.2023 р.)
3. Корнута Л.М., Неугодніков А.О. Окремі аспекти професійної підготовки публічних службовців: зарубіжний досвід Великобританії та США. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 5. С. 113–118. URL: <http://www.pjv.nuoua.od.ua/> (дата звернення: 10.08.2023)
4. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Інститут законодавства ВР України, 2018. 276 с.
5. Мамчур Л.В. Особливості медіації в країнах англо-американської системи права. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2010. Вип. 50. С. 455–460. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/handle/123456789/18388> (дата звернення: 10.08.2023).
6. Офіційний сайт Польського центру медіації. URL: <http://mediator.org.pl> (дата звернення: 10.08.2023).
7. Пишна А.Г. Застосування медіації для урегулювання адміністративних спорів. *Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн.* 2012. № 3. С. 147–149.
8. Ясиновський І.Г. Імплементція процедури медіації в Українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : дис. ... канд. юр. наук. Київ, 2016. 295 с.
9. Vui-Xuan O. Paritie haute fonction publique. *Nomos*. 2017. Vol. 37(1). P. 403–420.

РОЗДІЛ 4 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.944

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.12>

Войтенко Олена Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0002-9407-4574

Мостова Ірина Валентинівна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0003-1418-3007

СПЕЦИФІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРАЦІВНИКІВ

THE SPECIFICITY OF MANAGERIAL INTERACTION AS A FACTOR IN THE OCCUPATIONAL WELL-BEING OF EMPLOYEES

Інтерес до ролі лідерства в організації пов'язаний із пошуком шляхів оптимізації організаційного середовища для підвищення рівня професійного благополуччя працівників. Численні попередні дослідження показали, що поведінка та стиль керівництва можуть впливати на багато умов роботи в організації, що може проявлятися не лише в коротко-строковій, але й в довгостроковій перспективі. Метою цього дослідження є виявлення специфіки управлінської взаємодії, що є чинником благополуччя особистості у професійному контексті. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань: 1) теоретичний аналіз особливостей сучасних стилів управління; 2) виділення, аналіз та узагальнення факторів, що впливають на різні аспекти професійного благополуччя працівників у межах кожного стилю. Відповідно до мети дослідження був використаний комплекс загальнонаукових теоретичних методів, зокрема аналіз, співставлення та узагальнення наукових даних останніх десятиліть. За результатами теоретичного аналізу встановлено, що лідери впливають на своїх співробітників не тільки безпосередньо через специфіку своєї поведінки, але й опосередковано впливаючи на рівень робочих ресурсів через соціальну підтримку, позитивний зворотний зв'язок і створення психологічно безпечного середовища; через сприяння творчості, навчання, розвитку і, таким чином, само-реалізації; через розширення можливостей і вимог до роботи в робочому середовищі, яким вони керують, включаючи те, які і скільки вимог ставиться до працівників, ясність мети і надання автономії в її реалізації. Тобто, специфіка лідерства в організації визначає цінну можливість створити робоче середовище, що сприяє благополуччю працівників. Однією з ключових змінних у поясненні психологічного благополуччя самих лідерів вважається автентичність. Перспективою подальших досліджень є емпірична перевірка виявлених зв'язків.

Ключові слова: професійне благополуччя, лідерство, організаційне середовище, стиль лідерства.

Interest in the role of leadership in the organization is related to the search for ways to optimize the organizational environment to increase the level of professional well-being of employees. Numerous previous studies have shown that leadership behavior and style can influence many working conditions in an organization, which can manifest not only in the short term, but also in the long term. The purpose of this study is to identify the specifics of managerial interaction, which is a factor in the well-being of an individual in a professional context. The realization of the set goal involves solving several tasks: 1) theoretical analysis of the features of modern management styles; 2) selection, analysis and generalization of factors affecting various aspects of the professional well-being of employees within each style. In accordance with the purpose of the research, a complex of general scientific theoretical methods was used, in particular, analysis, comparison and generalization of scientific data of recent decades. According to the results of the theoretical analysis, it was established that leaders influence their employees not only directly through the specifics of their behavior, but also indirectly by influencing the level of labor resources by social support, positive feedback and the creation of a psychologically safe environment; by the promotion of creativity, learning, development

and, thus, self-realization; by empowering and demanding work in the work environment they manage, including what and how many demands are placed on employees, clarity of purpose and the provision of autonomy in its implementation. That is, the specificity of leadership in the organization determines a valuable opportunity to create a working environment that promotes the well-being of employees. One of the key variables in explaining the psychological well-being of the leaders themselves is authenticity. The perspective of further research is the empirical verification of the identified relationships.

Key words: occupational well-being, leadership, organizational environment, leadership style.

Постановка проблеми. Попередній теоретичний аналіз дозволив встановити, що рівень професійного благополуччя працівників можна підвищити шляхом оптимізації параметрів, які впливають на професійне життя кожного працівника та колективу в цілому, що сприяє зростанню як трудового потенціалу, так і ефективності діяльності підприємства. Існує безліч проміжних організаційних факторів, але найважливішою змінною всередині організації є стиль керівництва. Численні дослідження в менеджменті показали, що поведінка і стиль керівництва можуть впливати на багато умов роботи в організації, що може проявлятися не лише в короткостроковій, але й в довгостроковій перспективі. Однак дослідження ще остаточно не визначили, яка конкретно поведінка керівника рекомендується і що саме має бути включено в програми втручання для підвищення професійного благополуччя працівників.

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом інтерес дослідників до визначення зв'язку між поведінкою керівництва та різними аспектами благополуччя працівників активно зростає, що пов'язано з актуальністю проблеми професійного благополуччя особистості та пошуком психологічних ресурсів професійного й особистісного розвитку, збереження здоров'я, успішного виконання людиною професійної діяльності в цілому. Зокрема з'ясовано, що отримання суперечливих вимог з боку керівника є предиктором стресу у підлеглих незалежно від статі (Lowe та Northcott, 1988) [1]. Виявлено негативні кореляції емоційного вигорання лідера з підтримуючою поведінкою лідера, що опосередковано збільшує вигорання працівників (Ten Brummelhuis et al., 2014) [2]. Підвищений управлінський тиск також може вплинути на емоційний стан працівників. У силу свого переважаючого становища в організації лідери навмисно або ненавмисно можуть викликати стрес у своїх підлеглих. Зокрема з'ясовано, що стиль управління типу А (конкурентний, амбіційний, агресивний) (Ganster et al., 1990) позитивно корелює з симптомами порушення фізичного здоров'я у підлеглих [3]. Перебуваючи під тиском організаційних вимог, багато керівників можуть реагувати, демонструючи негативний стиль управління. Наприклад, опитування в британських організаціях показало,

що 74,7% працівників вважають себе жертвами знущань з боку керівників, які вони пов'язують із погіршенням здоров'я (Hoel, & Cooper, 2000) [4]. Отже, поведінка керівника впливає на емоційний стан і навіть фізичне здоров'я співробітників. Тому **метою** цього дослідження є виявлення специфіки управлінської взаємодії, що є чинником благополуччя особистості у професійному контексті. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1) теоретичний аналіз особливостей сучасних стилів управління; 2) виділення та аналіз факторів, що впливають на різні аспекти професійного благополуччя працівників у межах кожного стилю.

Виклад основного матеріалу. Наразі є відносно небагато добре обґрунтованих досліджень взаємозв'язку між стилем лідерства та різними аспектами професійного благополуччя працівників, але існуючі дослідження демонструють помірні докази ролі лідерства у задоволеності працівників роботою, професійному здоров'ї та благополуччі.

Трансформаційне лідерство

Трансформаційне лідерство характеризується індивідуальним підходом до кожного, врахуванням інтересів, цілей та прагнень працівників і орієнтоване на їх розвиток (Bass, & Riggio, 2005), тому представляє найбільший інтерес з огляду на нашу теоретичну модель професійного благополуччя [5]. Виявлено, що при трансформаційному стилі лідерства в організації працівники мають високий рівень довіри і визнання з боку своїх керівників (Duan et al., 2017), яка надає їм можливість вільно та комфортно висловлювати свою думку, не хвилюючись про непорозуміння або критику [6]. Трансформаційні лідери інтелектуально схвалюють своїх співробітників досліджувати можливості, кидати виклик поточним умовам і дивитись на старі проблеми з нової точки зору (Detert & Burriss, (2007) [7]. Передбачається, що працівники при трансформаційному лідерстві мають більшу свободу дій при обміні новими ідеями завдяки більш високому рівню соціальної взаємодії (Duan et al., 2017) [6]. Неодноразово підкреслювалось, що трансформаційні лідери підтримують психологічну безпеку своїх співробітників і, відповідно, зменшують їх побоювання щодо негативного зворотного зв'язку, що у свою

чергу сприяє ініціативній поведінці (Carmeli et al., 2014) [8]. За рахунок створення психологічно безпечної атмосфери трансформаційні лідери формують довіру своїх співробітників (Kelloway et al., 2012), що дозволяє їм вчасно повідомляти про актуалізовані потреби і, очевидно, є передумовою благополуччя в професійному середовищі [9]. Отже, трансформаційне лідерство надає працівникам можливість генерувати нові ідеї та діяти більш новаторські, відкрито висловлювати свою думку та критичні зауваження, не хвилюючись про негативні наслідки і, таким чином, сприяє їх самоактуалізації. Завдяки цілеспрямованій увазі трансформаційні лідери підтримують особистісне зростання працівників, сприяють реалізації їх потреб і бажань, підвищують впевненість і ефективність.

Амбідекстерне лідерство

Дослідження сучасних теорій лідерства Дж. Чжу та ін. (2019) включає амбідекстерне лідерство до списку двадцяти двох теорій, які отримали найбільший інтерес у дослідників за проміжок часу з 1990 по 2017 роки [10]. Амбідекстерне лідерство описує суперечливість поведінки лідера, за якої має місце парадокс необхідності мотивувати членів команди бути творчими та одночасно забезпечувати дотримання співробітниками стандартів і забезпечувати високий рівень ефективності та продуктивності (Zacher et al., 2016) [11]. Роль амбідекстерного лідерства є важливою в культивуванні творчої поведінки працівників, що сприяє задоволенню їх потреби у розумових викликах і самореалізації. Підкреслюється, що амбідекстерне лідерство сприяє інноваційному процесу і може допомогти працівникам досліджувати нові ідеї і використовувати їх для досягнення організаційної вигоди (Rosing et al., 2011) [12]. Але для творчості й інновацій в організації керівникам необхідно створити середовище, в якому працівники можуть мати свободу експериментувати методом спроб і помилок. У літературі широко обговорюються аргументи на користь підтримки керівництвом атмосфери психологічної безпеки (Newman, Donohue & Eva, 2017) [13]: у психологічно безпечному робочому середовищі (тобто середовищі, в якому працівники почуваються у безпеці, висловлюючи ідеї, охоче шукають і надають чесний зворотний зв'язок, співпрацюють, йдуть на ризик і експериментують) працівники відчують визнання та повагу з боку колег, цікавляться один одним як особистостями, мають позитивні наміри відносно один одного, здатні до конструктивної взаємодії або конфронтації, а також відчують, що експериментувати і ризикувати безпечно. На сприйняття психологічної

безпеки зазвичай впливають характеристики керівництва і команди. Існують емпіричні докази ролі амбідекстерного лідерства в орієнтованій на зміни організаційній поведінці працівників через посередництво психологічної безпеки (Iqbal et al., 2020) [14]. Дедалі ширше визнається, що саме менеджери відіграють центральну роль амбідекстерності організації в цілому. У формуванні амбідекстерної поведінки важливе значення мають, перш за все, індивідуально-психологічні особливості менеджерів. Сохраб Ганізаде та ін. (Ghanizadeh et al., 2021) запропонували психологічну основу амбідекстерності менеджерів громадських організацій, яка включає сміливість, вдячність, духовність, творчий потенціал, стійкість, оптимізм, надію та само-ефективність [15]. Показано, що загальна само-ефективність позитивно передбачає амбідекстерну поведінку через орієнтацію на навчання. Наголошується на перевагах амбідекстерності поведінки в робочих ролях окремих співробітників (Kauppi & Tempelaar, 2016) [16]. Крім того, виявлено, що працівники демонструють більш високу амбідекстерність, коли керівники груп демонструють парадоксальне лідерство; тобто стиль керівництва, що поєднує сильну управлінську підтримку із високими очікуваннями продуктивності (Kauppi & Tempelaar, 2016) [16].

Парадоксальне лідерство

Кілька досліджень підтвердили позитивний вплив парадоксального лідерства на співробітників, команди та організації. Н. Фюрстенберг зі співавторами з'ясували, що парадоксальна лідерська поведінка позитивно пов'язана з ясністю цілей та автономією роботи та опосередковано впливає на залученість у робочі процеси через ці змінні. (Fürstenberg et al., 2021) [17]. Більше того, результати цього дослідження підтверджують гіпотетичний ефект взаємодії ясності мети та автономії роботи для прогнозування залученості підлеглих до роботи, а також умовний непрямий вплив парадоксальної лідерської поведінки на залученість у роботу через інтерактивний ефект. Щоб ефективно залучати підлеглих у свою роботу, лідери повинні створювати робоче середовище, в якому підлегли точно знають, що їм робити (тобто мають високу ясність мети), але в той же час можуть самостійно визначати, як виконувати свою роботу, тобто мати автономію роботи) (Fürstenberg et al., 2021) [17]. Щоб сприяти ясності мети та автономії роботи, лідери повинні поєднувати соціальні (наприклад, орієнтованість на інших, забезпечення гнучкості) та агентські аспекти лідерства (наприклад, підтримання контролю за рішеннями та дотримання стандартів продуктивності)

(Fürstenberg et al., 2021) [17]. Із реалізацією прагнення до автономії, яка дозволяє людині почуватися ініціатором власних дій, самостійно контролювати свою поведінку, співвідноситься досягнення психологічного благополуччя (Ryan, & Deci, 2000) [18]. Виявлено позитивний вплив парадоксального лідерства на виконання завдань лідерами (Chen et al, 2021) [19].

Зв'язок комунікативної поведінки керівника з професійним благополуччям працівників

Існують емпіричні докази унікальної ролі різних аспектів спілкування з керівниками як передумов професійного благополуччя співробітників. Керівники нижнього рівня відрізняються від керівників середньої і вищої ланки своїми обов'язками, обсягом контролю, робочими завданнями і, відповідно, демонструють іншу поведінку й інші способи впливу на підлеглих. Основні завдання рядових менеджерів полягають у проведенні коротких нарад для персоналу, діючих як канал зв'язку зверху вниз, і у схваленні підлеглих за хорошу роботу (Hales, 2005) [20]. Таким чином, спілкування і передача інформації є одними з центральних аспектів лідерської поведінки. Відомо, що маючи більше неформального спілкування з керівниками, працівники більше задоволені роботою (Fix et al., 2006) [21]. Виявлено значні позитивні кореляції між особистісно-орієнтованим спілкуванням працівників і керівників, якістю їхніх відносин і задоволеністю працівників роботою [21]. Особливо це актуально в організаціях, якими є і заклади вищої освіти, де керівник організаційного підрозділу практично виступає посередником у спілкуванні співробітників із вищими рівнями керівництва. Розуміння поглядів співробітників при взаємодії з менеджерами і керівниками є важливим для організацій, оскільки організаціям необхідно використовувати ідеї та думки співробітників для постійного вдосконалення. Вживання і конкурентні переваги організації можуть бути результатом ідей, наданих працівниками менеджерам і керівникам для покращення організаційних процесів (Dustin et al., 2014) [22]. Відомо, що працівники висловлюють свої думки щодо організаційних процесів лише тоді, коли вважають, що така поведінка є безпечною та принесе ефективні результати (Ho, 2017) [23]. Працівники з більшою готовністю йдуть на ризик і висловлюють свою думку, коли отримують схвалення з боку своїх керівників і довіряють їм (Martin et al., 2016) [24]. Соціальна підтримка, яку надає керівник, є найбільш вивченим психосоціальним ресурсом на робочому місці. Спілкування у підтримуючих відносинах

здійснює опосередкований вплив на вигорання та плинність кадрів через вплив на сприйнятий стрес (Kim, & Lee, 2009) [25]. Доведено, що підтримка з боку керівника позитивно корелює із задоволеністю роботою і благополуччям у низькокваліфікованих працівників і мігрантів (Норре 2011) [26]. Керівник, який надає позитивний відгук окремому співробітнику, підвищує його самооцінку, що є важливим аспектом професійного благополуччя (Kelloway et al., 2013) [27]. Визнання і повага на роботі вважаються важливим соціальним ресурсом (van Vegchel et al., 2002) [28], підтверджують професійну компетентність працівника і спрямовані на задоволення його престижних потреб. З іншого боку, погана підтримка працівників з боку керівника пов'язана з підвищеним рівнем стресу та навіть із симптомами депресії (Repetti, 1993) [29]. Отже, соціальна підтримка з боку керівника та позитивний зворотний зв'язок представляються адекватною поведінкою для підвищення благополуччя працівників у професійному контексті.

Вплив благополуччя лідера на професійне благополуччя працівників

Лідери, як правило, знаходяться в авангарді будь-яких змін в організації, беруть активну участь у процесі прийняття рішень і несуть відповідальність за їх наслідки. Жорстка конкуренція наряду з постійними змінами зробили управління сучасними організаціями надскладним і призвели до того, що їх лідери особливо схильні до високого рівня професійного стресу. Є дані про те, що управлінська робота вимагає великих зусиль (Whetten, & Cameron, 1995). [30]. Враховуючи, що лідери представляють собою основу організації, їх ефективне функціонування і благополуччя необхідні і для успіху організації, і для благополуччя її працівників. Зокрема, дослідження показали, що психологічне благополуччя лідерів здійснює вплив на самопочуття й ефективність працівників (Rajah et al., 2011) [31]. Крім питання про те, як лідерство впливає на поведінку підлеглих, актуальним є також питання, як лідерство впливає на самих лідерів. Для дослідження взаємозв'язку між лідерством і благополуччям лідера найбільш достойним кандидатом вважається аутентичне лідерство. Аутентичне лідерство відносять до позитивних, більш орієнтованих на цінності форм лідерства, які, як передбачається, протидіють дисфункціональним тенденціям лідерства і допомагають відновити довіру підлеглих до своїх лідерів (Avolio, Gardner, 2005) [32]. Аутентичний лідер визначається як такий, що спирається на свій власний особистий досвід, будь то думки, емоції,

потреби, бажання, переваги або переконання, процеси, і діє відповідно до істинного Я, виражаючи себе способами, які узгоджуються з внутрішніми думками і почуттями (Harter, 2002) [33]. Логічно, що чим більше люди залишаються вірними своїм основним цінностям, ідентичності, побажанням і емоціям, тим більш вони благополучні, оскільки просування цінностей і демонстрація емоцій, несумісних із власними думками і почуттями, вірогідно, потребує більше зусиль ніж узгоджених з істинними переконаннями, з собою (Humphrey et al., 2015) [34]. Тож, автентичність можна вважати однією з ключових змінних у поясненні психологічного благополуччя лідерів.

Висновки. Отже, проведений теоретичний аналіз дозволив встановити, що лідери впливають

на своїх співробітників не тільки безпосередньо через специфіку своєї поведінки, але й опосередковано, впливаючи на рівень робочих ресурсів через надання підтримки та позитивного зворотного зв'язку і створення психологічно безпечного середовища; через сприяння творчості, навчання, розвитку і, таким чином, самореалізації; через розширення можливостей і вимог до роботи в робочому середовищі, яким вони керують, включаючи те, які та скільки вимог ставиться до працівників, ясність мети і надання автономії в її реалізації. Тобто, специфіка лідерства в організації визначає цінну можливість створити робоче середовище, що сприяє благополуччю працівників. Перспективою подальших досліджень є емпірична перевірка виявлених посередницьких ефектів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Lowe G.S., Northcott H.C. The impact of working conditions, social roles, and personal characteristics on gender differences in distress. *Work and Occupations*. 1988. Vol. 15(1). P. 55–77.
2. Ten Brummelhuis L.L., Haar J.M., Roche, M. Does family life help to be a better leader? A closer look at crossover processes from leaders to followers. *Personnel Psychology*. 2014. Vol. 67(4). P. 917–949.
3. Ganster D.C., Schaubroeck J., Sime W.E., Mayes, B.T. Unhealthy leader dispositions, work group strain and performance. Best papers. *Proceedings of the Academy of Management*. 1990. P. 191–195.
4. Hoel H., Cooper C.L. Destructive conflict and bullying at work. Manchester School of Management, UMIST. Unpublished report. 2000. URL: <https://www.bollettinoadapt.it/old/files/document/19764Destructiveconfl.pdf>
5. Bass B.M., Riggio R.E. Transformational Leadership. 2nd ed. New York Psychology Press, 2005. 296 p.
6. Duan J., Li C., Xu Y., Wu C.H. (2017). Transformational leadership and employee voice behavior: A Pygmalion mechanism. *Journal of Organizational Behavior*. 2017. Vol. 38(5). P. 650–670.
7. Detert J.R., Burris E. R. Leadership behavior and employee voice: Is the door really open? *Academy of management journal*. 2007. Vol. 50(4). P. 869–884.
8. Carmeli A., Sheaffer Z., Binyamin G., Reiter-Palmon R., Shimoni T. Transformational leadership and creative problem-solving: The mediating role of psychological safety and reflexivity. *The Journal of Creative Behavior*. 2014. Vol. 48(2). P. 115–135.
9. Kelloway E.K., Turner N., Barling J. Transformational leadership and employee psychological well-being: The mediating role of employee trust in leadership. *Work & Stress*. 2012. Vol. 26. P. 39–55.
10. Zhu J., Song L.J., Zhu L., Johnson R.E. Visualizing the landscape and evolution of leadership research. *The Leadership Quarterly*. 2019. Vol. 30(2). P. 215–232.
11. Zacher H., Robinson, A.J., Rosing K. Ambidextrous leadership and employees' self-reported innovative performance: The role of exploration and exploitation behaviors. *The Journal of Creative Behavior*. 2016. Vol. 50(1). P. 24–46.
12. Rosing K., Frese M., Bausch A. Explaining the heterogeneity of the leadership-innovation relationship: Ambidextrous leadership. *The Leadership Quarterly*. 2011. Vol. 22(5). P. 956–974.
13. Newman A., Donohue R. Eva N. Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*. 2017. Vol. 27(3). P. 521–535.
14. Iqbal Z., Ghazanfar F., Hameed F., Mujtaba G., Swati M.A. Ambidextrous leadership and change-oriented organizational citizenship behavior: Mediating role of psychological safety. *Journal of Public Affairs*. 2020. Vol. 22(7). doi: 10.1002/pa.2279
15. Sohrab Ghanizadeh, Farzad Sattari Ardabili, Mohammad Kheirandish, Eshagh Rasouli, Mohammad Hassanzadeh. Ambidexterity in Public Organizations with an Emphasis on Managers' Psychological Capital. *International Journal of Organizational Leadership*. 2021. Vol. 10(1). P. 72–88.
16. Kauppila O.P., Tempelaar M.P. The social-cognitive underpinnings of employees' ambidextrous behaviour and the supportive role of group managers' leadership. *Journal of Management Studies*. 2016. Vol. 53(6). P. 1019–1044.
17. Fürstenberg, N., Alfes, K. and Kearney, E. How and when paradoxical leadership benefits work engagement: The role of goal clarity and work autonomy. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 2021. Vol. 94(3). P. 672–705.
18. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55(1). P. 68–78.

19. Chen S., Zhang Y., Liang L., Shen T. Does Paradoxical Leadership Facilitate Leaders' Task Performance? A Perspective of Self-Regulation Theory. *International journal of environmental research and public health*. 2021. Vol. 18(7). P. 3505.
20. Hales C. Rooted in Supervision, Branching into Management: Continuity and Change in the Role of First-Line Manager. *Journal of Management Studies*. 2005. Vol. 42. P. 471–506.
21. Fix B., Sias P.M. Person-centered communication, leader-member exchange, and employee job satisfaction. *Communication Research Reports*. 2006. Vol. 23(1). P. 35–44.
22. Dustin G., Bharat M., Jitendra M. Competitive advantage, and motivating innovation. *Advances in Management*. 2014. Vol. 7(1). P. 1–7.
23. Ho J.C. The effect of supervisor support on employee voice behavior based on the self-determination theory: the moderating effect of impression management motive. *Journal of Entrepreneurship and Organization Management*. 2017. Vol. 6(21). P. 1–8.
24. Martin, R., Guillaume, Y., Thomas, G., Lee, A., & Epitropaki, O. Leader-member exchange (LMX) and performance: A meta-analytic review. *Personnel Psychology*. 2016. V. 69(1). P. 67-121
25. Kim, H., & Lee, S. Y. Supervisory communication, burnout, and turnover intention among social workers in health care settings. *Social work in health care*. 2009. V. 48(4). P. 364–385.
26. Hoppe A. Psychosocial working conditions and well-being among immigrant and German low-wage workers. *Journal of occupational health psychology*. 2011. V. 16(2). P.187–201.
27. Kelloway E.K., Weigand H., McKee M.C., Das H. Positive Leadership and Employee Well-Being. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. 2013. Vol. 20. P. 107–117.
28. van Vegchel N., de Jonge J., Bakker A., Schaufeli W. Testing global and specific indicators of rewards in the effort-reward imbalance model: Does it make any difference? *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2002. Vol. 11. P. 403–421.
29. Repetti R.L. The effects of workload and the social environment at work on health. / L. Goldberger, S. Breznitz (Eds.), *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects*. New York : Free Press, 1993. P. 368–385.
30. Whetten D.A., Cameron K.S. *Developing management skills*. New York : Harpercollins College Div, 1995. 3rd edition. 775 p.
31. Rashimah Rajah, Zhaoli Song, Richard D. Arvey. Emotionality and leadership: Taking stock of the past decade of research. *The Leadership Quarterly*. 2011. Vol. 22(6). P. 1107–1119.
32. Avolio B.J., Gardner W.L. Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership. *The Leadership Quarterly*. 2005. Vol. 16(3). P. 315–338.
33. Harter S. Authenticity / C.R. Snyder, S.J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology*. Oxford : Oxford University Press, 2002. P. 382–394.
34. Humphrey R., Ashforth B., Diefendorff J. The bright side of emotional labor: The Bright Side of Emotional Labor. *Journal of Organizational Behavior*. 2015. Vol. 36(6). P. 749–769.

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.13>

Кулешова Олена Віталіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

ORCID ID: 0000-0001-5428-2670

Міхєєва Людмила Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

ORCID ID: 0000-0003-0369-1129

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF EDUCATORS

У статті проаналізовано стан дослідження проблеми професійної самореалізації педагогів, з'ясовано, що вона має тривалу історію та є одним з ключових питань професійної педагогічної діяльності та розвитку особистості педагогів. Актуальність проблеми професійної самореалізації визначається тим, що незважаючи на значний обсяг досліджень, що проводяться в галузі професійної самореалізації педагогів, все ще існує декілька невирішених аспектів, які варто розглянути детальніше, зокрема: існують психологічні особливості, які можуть впливати на процес самореалізації педагога та її результати. Дослідження цих особливостей може привести до розуміння та розв'язання проблем, з якими зіштовхуються педагоги під час професійної самореалізації.

Визначено основні психологічні особливості, що впливають на професійну самореалізацію та включають: мотивацію, самооцінку, емоційний інтелект, толерантність, саморегуляцію, креативність, відповідальність, самостійність, навчання, співпрацю. Охарактеризовано результати досліджень психологічних особливостей професійної самореалізації педагогів. Виявлено, що певна частина педагогів має низькі показники самореалізації, саморегуляції, мотивації професійної діяльності та самооцінки. Це свідчить про проблеми, з якими зіштовхуються ці педагоги, такі як обмеження у самовираженні, незадоволення від роботи, недостатнє відчуття власних досягнень та низька мотивація до саморозвитку. Низький рівень самооцінки, саморегуляції, мотивації та самореалізації обмежує професійний потенціал педагогів та негативно впливає на їхню роботу та особистісний розвиток.

Питання професійної самореалізації педагогів потребує подальшого дослідження. Доведено, що врахування психологічних факторів, їх впливу на саморозвиток педагогів та впровадження ефективних методів підтримки та розвитку професійної самореалізації сприятиме покращенню роботи педагогів та навчанню учнів. Результати досліджень підкреслюють важливість підтримки та співпраці в колективі, які сприяють професійній самореалізації педагогів. Створення сприятливого середовища, де педагоги можуть ділитися своїм досвідом, отримувати фідбек та підтримку від колег, позитивно впливає на їхню мотивацію та розвиток.

Ключові слова: професійна самореалізація педагога, психологічні особливості професійної самореалізації педагога, самоактуалізація, мотивація, самооцінка.

This article analyzes the state of research on the issue of professional self-realization of educators, revealing that it has a long history and is one of the key aspects of professional pedagogical activity and personal development of educators. The relevance of the problem of professional self-realization is determined by the fact that despite extensive research in the field, there are still several unresolved aspects that need further examination, including psychological characteristics that may influence the process of a teacher's self-realization and its outcomes. Researching these characteristics can lead to understanding and solving the challenges that educators face during their professional self-realization.

The main psychological features influencing professional self-realization are identified and include motivation, self-assessment, emotional intelligence, tolerance, self-regulation, creativity, responsibility, independence, learning, and collaboration. The results of research on the psychological features of professional self-realization of educators indicate that some educators have low levels of self-realization, self-regulation, motivation for professional activity, and self-assessment. This suggests issues such as limited self-expression, job dissatisfaction, inadequate recognition of their achievements, and low motivation for self-improvement. Low levels of self-assessment, self-regulation, motivation, and self-realization limit the professional potential of educators and negatively impact their work and personal development.

The question of professional self-realization of educators requires further research. It has been proven that considering psychological factors, their impact on the self-development of educators, and implementing effective methods of support and development of professional self-realization will contribute to the improvement of educators' work and students' learning. The research results emphasize the importance of support and collaboration within the educational community, which contribute to the professional self-realization of educators. Creating a supportive environment where educators can share their experiences, receive feedback, and support from colleagues positively influences their motivation and development.

Key words: professional self-realization of educators, psychological features of professional self-realization of educators, self-actualization, motivation, self-assessment.

Професійна самореалізація педагога є важливим аспектом його професійної діяльності та особистісного розвитку. Педагог, який знаходиться на шляху самореалізації, досягає глибшого задоволення від своєї роботи, відчуває більшу задоволеність від досягнень та має більш стійке психологічне самопочуття. Однак, існують психологічні особливості, які можуть впливати на процес самореалізації педагога та її результати. Дослідження цих особливостей може привести до розуміння та розв'язання проблем, з якими зіштовхуються педагоги під час професійної самореалізації.

Останні дослідження професійної самореалізації педагога зосереджуються на її психологічних аспектах і впливові на якість навчання та емоційний стан педагогічного працівника, зокрема: А. Smith досліджує особистісні фактори, які впливають на професійну самореалізацію педагога [1], R. Ryan та E. Deci вивчають мотиваційні аспекти професійної самореалізації та є авторами Теорії самовизначення, яка підкреслює важливість внутрішньої мотивації та задоволення від професійної діяльності [2]; С. Dweck досліджує поняття «міндсету» (уявлення про стабільність розумових здібностей) та його вплив на процес навчання педагогічного працівника, розрізняє фіксований міндсет (вірять у стабільність здібностей) та зростаючий міндсет (вірять у можливості розвитку та самореалізації [3]; М. Johnson та L. Jackson вивчають зв'язок між організаційною підтримкою та професійною самореалізацією педагогів, аналізують вплив різних форм підтримки з боку організації (наприклад, навчання, менторство, розуміння та визнання) на процес самореалізації педагогів та їх загальну задоволеність роботою [4]; R. Thompson і K. Wilson визначають, що ефективному підвищенню самореалізації педагогів через розвиток їхніх професійних навичок, впевненості в собі та можливостей для професійного росту сприяє використання програм професійного розвитку [5], S. Brown, та L. Jones досліджують вплив соціального оточення та міжособистісних відносин на процес самореалізації педагогів, їхнє професійне зростання та особистісний розвиток [6] тощо.

Проблема професійної самореалізації педагога широко представлена в працях українських

науковців, зокрема: О. Попова вивчає вплив особистісних характеристик, емоційного стану та самореалізації педагогів на якість навчання та ефективність освітнього процесу [7]; О. Кульчицька досліджує професійну самореалізацію педагога як складову його професійного розвитку, акцентує увагу на тому, що професійна самореалізація педагога відбувається у контексті педагогічної культури, і тому вона пов'язана з визнанням соціальної значущості педагогічної діяльності, розвитком педагогічної науки, традиціями педагогічної освіти та виховання [8]; І. Кісельова зазначає, що професійна самореалізація педагога передбачає активну роботу над особистісним розвитком та виявленням власного творчого потенціалу в професійній діяльності [9]; Л. Кравченко зосереджується на впливі організаційних умов, таких як лідерство, мотивація та можливості для професійного зростання, на процес самореалізації педагога та якість навчання [10]. Деякі з цих досліджень зосереджуються на ролі особистісних рис педагога, таких як мотивація, самооцінка, саморегуляція, емоційний інтелект, у процесі самореалізації. Інші дослідження вивчають роль соціального середовища, організаційних умов, професійного зростання та підтримки колег у досягненні професійної самореалізації.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, що проводяться в галузі професійної самореалізації педагогів, все ще існує декілька невирішених аспектів, які варто розглянути детальніше. По-перше, необхідно вивчити вплив особистісних факторів, таких як самооцінка, мотивація та емоційний інтелект, на процес самореалізації педагога. По-друге, важливо проаналізувати вплив організаційних умов, таких як професійний розвиток, підтримка колег та керівництва, на самореалізацію педагога. Чи має навчальний заклад відповідні структури та програми для підтримки самореалізації педагогічного персоналу? Чи існують механізми для обміну досвідом та співпраці між педагогами для сприяння їхньому особистісному та професійному зростанню?

Серед чинників, що впливають на професійну самореалізацію педагогів можна виділити такі: *соціальні* (особливості взаємодії зі

співробітниками, підтримка соціального середовища, належні умови праці, можливість отримати відповідну освіту, доступ до матеріальних та технічних ресурсів); *культурні* (національні традиції та культура, етика, норми та цінності, що визнаються в даному суспільстві); *економічні* (можливість отримати достатню заробітну плату, ступінь розвитку економіки, можливість підвищувати свій рівень професійної компетентності); *індивідуально-психологічні особливості особистості* (інтереси, здібності, особливості когнітивних процесів тощо); *технологічні* (наявність відповідних засобів навчання та освіти, розвиток інформаційних технологій, доступність сучасних методів та технологій); *політичні* (правова та законодавча база, стан політичної стабільності в країні, наявність політичної підтримки для професійної самореалізації) тощо.

Особливе значення серед чинників, що впливають на професійну самореалізацію педагога, належить психологічним. Перш за все, ці аспекти дозволяють педагогу зрозуміти його власні потреби, інтереси, здібності й обмеження, що допомагає обрати напрямок професійної діяльності, який відповідає його потребам та сприяє розвитку в природній та зрозумілій спосіб.

На основі аналізу сучасної психолого-педагогічної літератури нами визначено такі психологічні особливості професійної самореалізації педагога як самооцінка, саморегуляція, мотивація, емоційний інтелект, толерантність, відповідальність, креативність, самостійність, навчання та співпраця.

Для дослідження психологічних особливостей професійної самореалізації педагогів нами були застосовані такі методики: Особистісний опитувальник Е. Шострома; Методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замір в модифікації А. Реана); Опитувальник «Стиль саморегуляції

поведінки» В. Моросанова; Методика «Визначення загальної самооцінки» (С. Ковальова).

У дослідженні взяли участь 104 педагоги у віковому діапазоні від 25 до 62 років м. Хмельницького.

Експериментально встановлено, що серед обстежуваних 24% педагогів мають низький рівень самоактуалізації. Такі педагоги відчувають незадоволеність, обмеження та неспроможність розвивати свій потенціал і задовольняти свої потреби, відчувають втрату мотивації, недосяжність своїх цілей (рис. 1, 2).

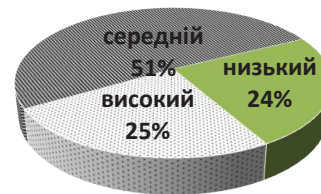

Рис. 1. Рівні самоактуалізації педагогів, у %

Високий бал за шкалою «Підтримка» продемонстрували 42% педагогів, що свідчить про те, що ці педагоги є незалежними у своїх вчинках та діях, керуються власними цілями, переконаннями, установками та принципами, мають внутрішню мотивацію і самоорганізацію, орієнтовані на себе, відкрито висловлюють свою позицію, роблять власний вибір, відстоюють свої цінності та ідеї. Натомість, педагоги з низьким балом (14%) є більш конформні та схильні до зовнішнього впливу, частіше піддаються соціальному тиску та залежать від думок та оцінок інших людей при прийнятті рішень та формуванні своєї поведінки.

Високий бал за шкалою «Гнучкість поведінки» продемонстрували 37% педагогів, що відображає їх здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації для реалізації своїх цілей та цінностей, вміння бути гнучкими при вирішенні

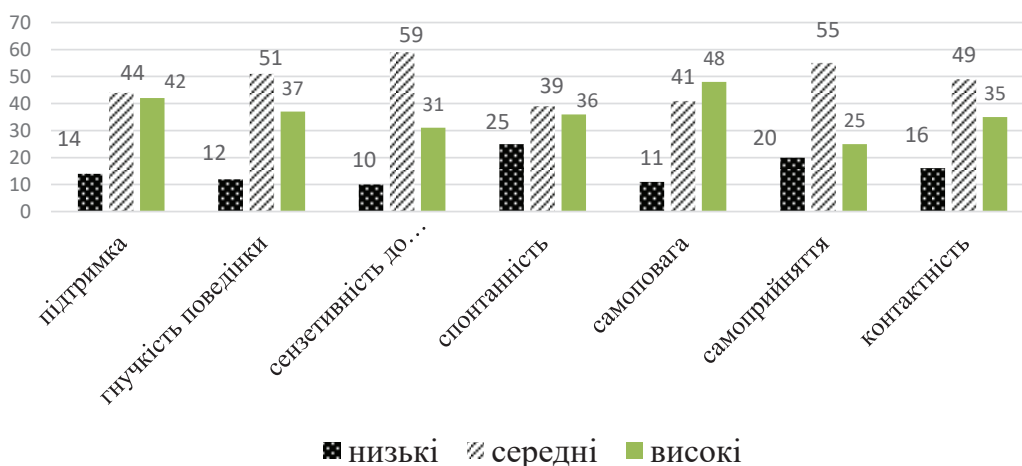

Рис. 2. Вираженість показників самоактуалізації педагогів, у%

проблем у конфліктних ситуаціях. Низький бал у 12% педагогів вказує на меншу готовність змінювати свою поведінку та пристосовуватися до нових ситуацій. Такі педагоги є менш гнучкими у вирішенні проблем, мають тенденцію залишатися схильними до старих способів дії, навіть якщо вони неефективні або несприятливі для досягнення мети.

У 31% педагогів високий бал за шкалою «Сензитивність до себе» є показником високої чутливості до власних переживань та емоційних станів, уважного ставлення до своїх бажань, потреб і внутрішнього світу загалом, глибокого розуміння своїх почуттів та емоцій. Низький бал у 10% педагогів вказує на меншу здатність педагогів усвідомлювати свої потреби, внутрішній світ та почуття, реагувати на зовнішні впливи та думки інших людей при прийнятті рішень і формуванні своєї поведінки, неухважність до свого внутрішнього досвіду та неузгодженість зі своїми внутрішніми спонуваннями.

Високий бал у 36% педагогів за шкалою «Спонтанність» свідчить про те, що вони здатні до вільного вираження себе і своїх емоцій у спонтанний і природний спосіб, відчують комфорт і впевненість у вираженні своїх почуттів і думок. Низький бал у 25% педагогів вказує на обмеженість їх готовності до виявлення своїх почуттів, думок і бажань, стриманість у вираженні себе, ускладненість у встановленні глибоких зв'язків і налагодженні співпраці з іншими людьми, а також обмеженість творчого потенціалу та можливості особистісного розвитку.

Шкала «Самоповага» дає можливість діагностувати здатність педагогів цінувати свої позитивні властивості характеру, виявляти до себе повагу. Висока оцінка у 48% педагогів є показником того, що вони поважають себе незважаючи на свої недоліки та слабкості. В той час як 11% педагогів мають низький рівень самоповаги.

За шкалою «Самоприйняття» високі показники у 25% педагогів вказують, що вони мають високий рівень самоактуалізації та здатні прийняти себе зі своїми особливостями, слабкостями та недоліками, що сприяє позитивному самовизначенню. Педагоги з високим рівнем самоприйняття відчують більшу внутрішню стабільність і задоволеність своїм життям. Низький бал за цією шкалою у 20% педагогів вказує на те, що вони схильні до самокритики, недооцінюють себе або, навіть, відчують ворожість до самих себе, постійно порівнюють себе з ідеалами, страждають від незадоволеності собою та відчують внутрішній конфлікт.

Педагоги з високими показниками (35%) за шкалою «Контактність» легко налагоджують тісні взаємини з різними людьми, вони не тільки вміють створювати глибокі взаємини з іншими, а й цінують такі відносини і намагаються їх підтримувати. Низький бал за цією шкалою у 16% педагогів свідчить про тенденцію до ізоляції або відчуження від інших людей, труднощі у встановленні та підтримці близьких взаємин.

Низький рівень самоактуалізації педагогів свідчить про певні проблеми, з якими вони зустрічаються у своїй професійній діяльності: обмеженість можливості виявити творчість, низьку мотивацію та ентузіазм, відчуття невдоволеності своїм професійним становищем або сприйняття його як обов'язок, відсутність можливостей для зростання, незадоволеність атмосферою або умовами роботи. Такі педагоги мають потребу в подальшому професійному розвитку, підтримкою та змінами у професійному оточенні для стимулювання особистісного зростання для досягнення більш високого рівня задоволеності в професійній діяльності.

Серед обстежуваних педагогів 25% продемонстрували перевагу внутрішньої мотивації, що свідчить про їхню спрямованість до саморозвитку, професійного зростання та досягнення власних цілей. Педагоги з внутрішньою мотивацією залучені до своєї роботи, самостійні у виборі методів та стратегій навчання, а також демонструють високу мотивацію до досягнення успіху. Педагоги з перевагою зовнішньої позитивної мотивації (61%) спрямовані на отримання зовнішнього визнання та позитивної оцінки за свою роботу, отримання зовнішніх нагород, таких як похвала адміністрації чи колег, підвищення посади або заробітної плати (рис. 3).

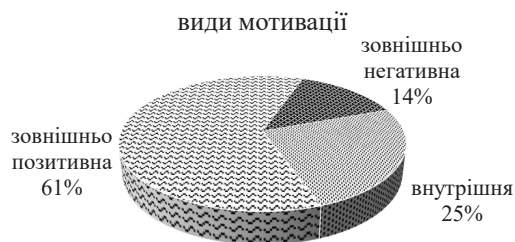
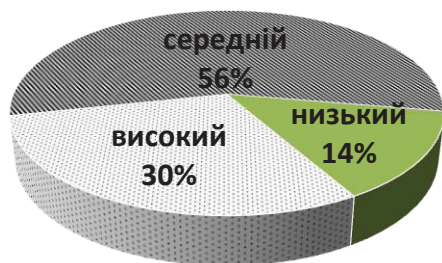

Рис. 3. Результати дослідження мотивації професійної діяльності, у %

Перевагу зовнішньої негативної мотивації продемонстрували 14% респондентів, що свідчить про їх бажання уникати неприємностей, покарань чи негативного оцінювання, вони ставлять цілі з метою уникнення неприємних ситуацій або виконання завдань. Перевага внутрішньої мотивації над зовнішньою позитивною та зовнішньою

негативною у педагогів має важливі наслідки: педагоги з внутрішньою мотивацією мають внутрішню потребу розвиватися і досягати своїх цілей, що допомагає їм зберігати мотивацію навіть у складних ситуаціях, проявляють творчість та ініціативу, що позитивно впливає на результати навчання та розвитку учнів, менш залежні від зовнішніх похвал та визнання з боку оточуючих.

Результати дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких її компонентів, як: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності продемонстрували перевага зовнішньої негативної мотивації професійної діяльності у 14% обстежуваних педагогів сигналізує про відсутність інтересу та задоволення від роботи, а також незначущості своєї професійної ролі (рис. 4).

Рис. 4. Результати дослідження загального рівня саморегуляції, у%

Було з'ясовано, що низький рівень саморегуляції педагогів характеризується труднощами в контролі емоцій, управлінні та вирішенні конфліктів. Це призводить до незадовільної емоційної стабільності та труднощів у виконанні робочих завдань.

Низький рівень самооцінки у 21% педагогів свідчить про недостатню їх впевненість у своїх здібностях та вартості своєї роботи. Це впливає на віру в свої професійні компетенції та можливість досягнення успіху.

Рис. 5. Результати дослідження загальної самооцінки, у%

Наші наукові результати вказують на те, що висока самооцінка, сильна мотивація та високий

рівень емоційного інтелекту пов'язані з більшою ймовірністю досягнення успіху в процесі самореалізації педагога. Також виявлено, що наявність професійного розвитку, підтримки колег та належних організаційних умов сприяє позитивній самореалізації педагога.

Таким чином, результати дослідження самоактуалізації педагогів, їх саморегуляції, мотивації професійної діяльності, самооцінки виявили, що частина педагогів має низькі показники їх вираженості, що свідчить про певні проблеми або виклики, з якими вони стикаються: низький рівень самоактуалізації виявляє обмеження у самовираженні та реалізації власного потенціалу, педагоги з низькою самоактуалізацією відчувають незадоволення від роботи, менш задоволені власними досягненнями та мають низьку мотивацію до саморозвитку; низький рівень саморегуляції характеризує труднощі в контролі емоцій, стресовому управлінні та встановленні ефективних робочих стратегій, педагоги з низьким рівнем саморегуляції виявляють незадовільну емоційну стабільність та труднощі у вирішенні конфліктів; низький рівень самооцінки свідчить про недостатню впевненість у своїх здібностях та вартості своєї роботи, педагоги з низькою самооцінкою сумніваються у своїх професійних компетенціях та не вірять у свої можливості досягти успіху. Все це знижує професійний потенціал педагогів, впливає на їх професійну самореалізацію, тому потребує застосування певних методів та технологій, що сприятимуть розвитку професійної самореалізації педагогів.

Наша стаття підкреслює важливість психологічних особливостей та організаційних умов для професійної самореалізації педагога. Досягнення високого рівня самореалізації сприяє більш задоволеним та ефективним педагогічним практикам, а також покращує загальну якість навчання. З урахуванням наших досліджень, можна запропонувати декілька перспектив для подальших розвідок у галузі психологічних особливостей професійної самореалізації педагога.

По-перше, дослідники можуть розширити аналіз особистісних факторів, зосередившись на інших важливих аспектах, таких як саморегуляція, творчість та вміння керувати стресом. По-друге, варто глибше дослідити вплив соціального середовища на процес самореалізації педагога. Аналіз стосунків з учнями, співробітниками та батьками може допомогти виявити фактори, які сприяють або перешкоджають самореалізації педагога. По-третє, важливо провести дослідження, спрямовані на розробку та впровадження програм підтримки самореалі-

зації педагога в навчальних закладах. Ці програми можуть включати тренінги, менторську підтримку та створення сприятливих умов для розвитку творчих та інноваційних педагогічних практик.

Усе це допоможе зрозуміти і покращити процес професійної самореалізації педагога, що має важливе значення для якості освіти та розвитку суспільства в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Smith A. The Role of Personality Factors in Teacher Self-Realization. *Journal of Educational Psychology*. 2019. Vol. 42(3). P. 345–362.
2. Deci E.L., Ryan, R.M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*. 2008. Vol. 49(3) P. 182–185.
3. Dweck C.S. *Mindset: The new psychology of success*. London : Robinson, 2017. 288 p.
4. Johnson M., Jackson L. Organizational Support and Teacher Self-Realization: A Meta-Analysis. *Educational Research Review*. 2021. Vol. 28. P. 1–15.
5. Thompson R., Wilson K. Enhancing Teacher Self-Realization through Professional Development Programs. *Journal of Teacher Education*. 2022. Vol. 6(2). P. 123–140.
6. Brown S., Jones, L. Social Environment and Teacher Self-Realization: Exploring the Impact of Relationships on Professional Growth. *Teaching and Teacher Education*. 2023. Vol. 45, P. 67–82.
7. Попова О.В., Цапко А.М. Обґрунтування змісту етапів технології підготовки майбутніх учителів до педагогічної фасилітації у професійній діяльності. *Педагогічні науки*. 2020. № 93. С. 117–122.
8. Кульчицька О.В. Професійна самореалізація педагога як феномен педагогічної культури. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 132. С. 85–89.
9. Кісельова І.П. Формування професійної самореалізації майбутніх учителів на заняттях з іноземної мови. *Актуальні проблеми професійної підготовки вчителів іноземних мов в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Острого, 21–22 вересня 2017 р.) / за ред. проф. В.Г. Шарпана*. Острого : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 45–47.
10. Кравченко Л.В. Професійна самореалізація педагога в контексті модернізації вищої освіти. *Наукові записки. Серія «Проблеми методики фізичного виховання і спорту»*. 2016. Т. 3. Вип. 3. С. 99–103.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.14>

Швець Владислава Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
психолог КНП «Уманська центральна міська лікарня»,
відділення «Клініка, дружня до молоді»
ORCID ID: 0000-0001-7384-2039

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СЕНСОРНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PECULIARITIES OF SENSORY REINTEGRATION OF THE LIFE EXPERIENCE OF YOUNG PEOPLE UNDER MARTIAL LAW

У статті розкрито питання впливу захворювань центральної нервової системи на тип запиту клієнта щодо психологічної допомоги та на процес сенсорної інтеграції життєвого досвіду молоді в умовах воєнного стану. Метою статті є дослідження впливу генетичної схильності до захворювань на прояв здійснення сенсорної реінтеграції досвіду молоді в умовах воєнного стану. В основі здійснення дослідження лягли теоретичний (аналіз та синтез результатів досліджень), системний, функціональний, конкретно-соціологічний методи дослідження. Наведено приклади досліджень фахівців відділення «Клініка, дружня до молоді» та міжнародних центрів охорони здоров'я. Здійснено компаративний аналіз даних з метою визначення динаміки їхнього впливу на соціальну картину розвитку міжособистісних відносин у державі. На основі статистичних та аналітичних даних, наведених у статті, розроблено висновки щодо розбіжностей в очікуваннях та нормах надання психологічної допомоги клієнтами та нормами здійснення повноцінного обстеження клієнта. Розбіжності в системі діагностики та ведення випадку призводять до дестабілізації соціального благополуччя населення та реінтеграції в життєвий досвід вроджених та інших захворювань ЦНС. Саме ці захворювання стають причиною розвитку психіатричних маркерів погіршення ментального та фізичного здоров'я українців. Дана дестабілізація буде мати прояви у наступних поколіннях, що знайдемо у індикаторах смертності, навченості, захворюваності та рівня соціалізації покоління, яке виросло на зміцених векторах цінностей та норм. Проведення патопсихологічного обстеження даної вибірки клієнтів сприяє створенням умов для визначення адаптивних моделей реінтеграції травматичного досвіду молоді з огляду на генетичну схильність та наявність захворювань, що потребують постійного нагляду медичних працівників. З метою збереження ремісії, та підвищення рівня соціальної включеності молоді (за умови врахування протипоказань) можливим стає дослідження прихованих мотивів індивіда, що є вершиною реакції. З метою повернення клієнта до стану усвідомленості, необхідно здійснити якісну діагностику психоемоційного стану, патопсихологічне та клініко-діагностичне обстеження, зняти рівень тривоги, ворожості до терапевта. Вже на етапі діагностики варто в'яяснити яким чином поведінка іншої людини впливає на клієнта, та що в таких ситуаціях клієнт усвідомлює про себе.

Ключові слова: психотерапія, актуальні цінності, когнітивні депривація адаптація, молодь, соціалізація, пристосування, регуляція, реадптація, епілепсія, внутрішньо переміщені, булінг, невротичний спектр, діагностика.

The article deals with the influence of central nervous system diseases on the type of client's request for psychological assistance and on the process of sensory integration of the life experience of young people under martial law. The purpose of the article is to study the influence of genetic predisposition to diseases on the manifestation of sensory reintegration of youth experience under martial law. The study was based on theoretical (analysis and synthesis of research results), systemic, functional, and specific sociological research methods. Examples of research conducted by specialists of the Youth Friendly Clinic and international health centers are presented. A comparative analysis of the data is carried out to determine the dynamics of their impact on the social picture of the development of interpersonal relations in the state. Based on the statistical and analytical data presented in the article, conclusions are drawn about the differences in the expectations and norms of psychological assistance to clients and the norms of a full examination of the client. Discrepancies in the system of diagnosis and case management lead to destabilization of the social well-being of the population and reintegration into the life experience of congenital and other diseases of the central nervous system. It is these diseases that cause the development of psychiatric markers of deterioration in the mental and physical health of Ukrainians. This destabilization will be manifested in future generations, as seen in indicators of mortality, education, morbidity and the level of socialization of the generation that grew up. The pathopsychological examination of this sample of clients helps to create conditions for determining adaptive models of reintegration of the traumatic experience of young people, taking into account genetic predisposition and the presence of diseases that require constant supervision by medical professionals. In order to maintain remission and increase the level of

social inclusion of young people (subject to contraindications), it is possible to study the hidden motives of the individual, which is the culmination of reactions. In order to return the client to a state of awareness, it is necessary to carry out a qualitative diagnosis of the psycho-emotional state, pathopsychological and clinical diagnostic examination, and to reduce the level of anxiety and hostility towards the therapist. Already at the diagnostic stage, it is necessary to find out how the behavior of another person affects the client, and what the client is aware of in such situations.

Key words: psychotherapy, current values, cognitive deprivation, adaptation, youth, socialization, adaptation, regulation, readaptation, epilepsy, internally displaced persons, bullying, neurotic spectrum, diagnosis.

Відсоткове співставлення звернень чоловіків та жінок до фахівця збереження ментального здоров'я дозволяє зробити висновки, що жінки частіше звертаються за допомогою до психолога, ніж чоловіки. Основними запитами звернень жінок до психотерапевта можна виокремити наступні: проблеми у відносинах з дітьми; психосоматика дітей; емоційна нестійкість; з питань підбору методів контрацепції (14–18 років); проблеми загальних відносин з оточенням; проблеми з батьками.

Метою статті є дослідження впливу генетичної схильності до захворювань на прояв здійснення сенсорної реінтеграції досвіду молоді в умовах воєнного стану.

Завданням дослідження є деталізоване вивчення даного питання на різних рівнях державної реалізації, здійснення порівняльного аналізу даних аналітичного матеріалу, зібраного спеціалістами відділення «Клініка, дружна до молоді», проведення порівняльного аналізу отриманих даних.

Методи дослідження: теоретичний (аналіз та синтез результатів досліджень), системний, функціональний, конкретно-соціологічний.

Порівняльна характеристика відвідувачів КДМ показала, що динаміка змін у системі запитів має таку пропорційну закономірність. Аналіз звернень був здійснений з огляду на систему перенаправлень та самозвернень (рис. 1–5).

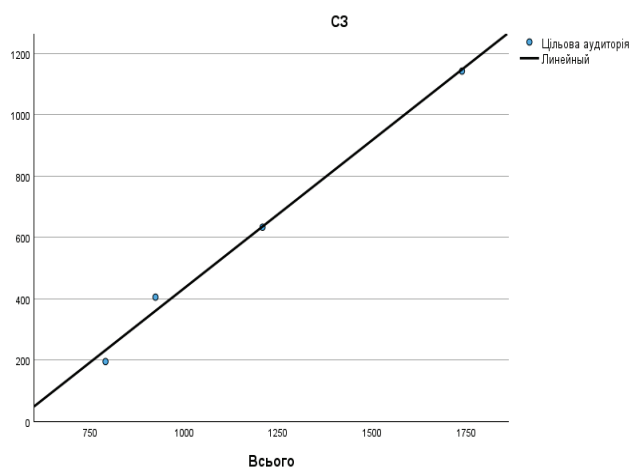

Рис. 1. Самостійні звернення

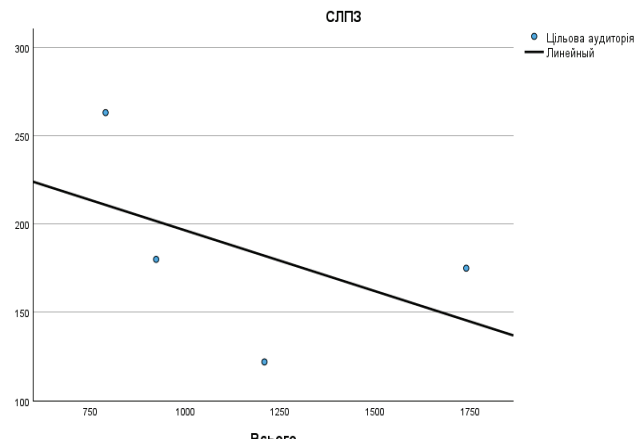

Рис. 2. Клієнти, направлені спеціалістами лікувально-профілактичних закладів

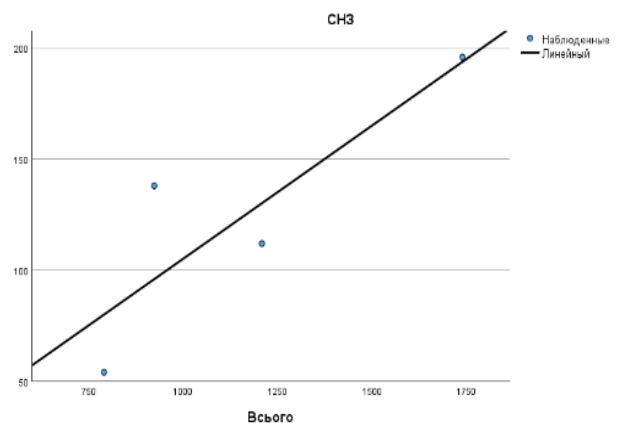

Рис. 3. Клієнти, направлені фахівцями навчальних закладів

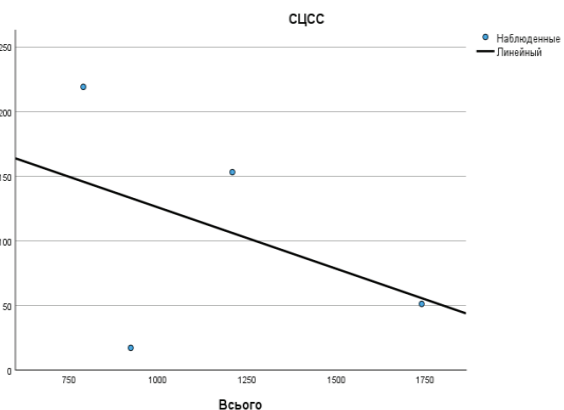
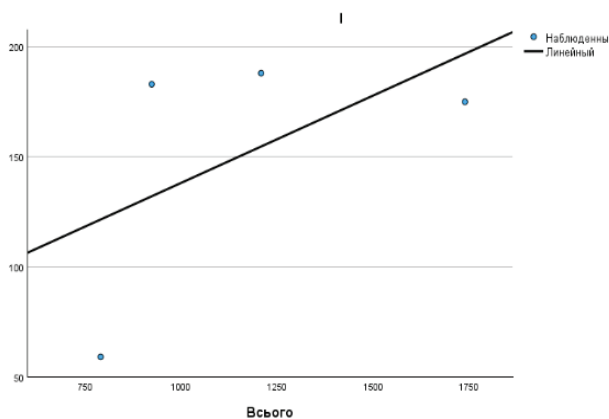

Рис. 4. Клієнти, направлені спеціалістами Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Рис. 5. Клієнти, направлені іншими неурядовими організаціями

З даних рисунків видно, що показники за СЗ, СЗО, І істотно втратили свою частоту у зв'язку із зовнішніми змінами та міграцією населення, тоді як дані за показниками СЦСС та СЛПЗ істотно збільшилися через збільшення випадків фіксації емоційно-нестійких розладів особистості, підозр на психіатричні захворювання, станів, пов'язаних із внутрішньою міграцією.

Аналіз звернень чоловіків зі статусом ВПО до неурядових гуманітарних організацій, зокрема «Карітас Спасе» показав, що основними потребами у 2022 році стало забезпечення *продуктовими наборами; засобами індивідуальної гігієни; товарами для догляду; дитячими наборами по догляду; дитячим харчуванням; продуктами харчування для дітей із непереносимістю лактози; послугами перекваліфікації; фінансовим забезпеченням; житлом на безоплатній основі чи мінімальній для оплати*. З розрахунку відмови від психотерапії в чистому вигляді, психологи були включені до штату гуманітарних місій та здійснювали терапевтичний вплив засобами трудотерапії, шляхом залучення ВПО до роботи місій та гуманітарних штабів, що стимулювало молодих людей приходити до волонтерів та включатися в процес терапії. Такий формат взаємодії на етапі встановлення психологічного альянсу був можливими для молоді віком 24–35 років, тоді як категорія 14–18 років категорично відмовлялася від такого виду взаємодії. Зміна місця проживання, умов проживання, формату взаємодії з однолітками, неналежні умови харчування та побуту (частина переміщених осіб змушена була проживати у неоплачених будинках в сільській місцевості, де вони придбали житло), показала, що найкращим видом терапії є ті форми роботи, які дозволяють розвинути навички логічного, наочно-дієвого, наочно-образного мислення. Розвиток прогалин у форму-

ванні вказаних видів мислення, навички яких мають бути сформовані до 9 років, дозволяють розвинути інтерес у молоді до активної діяльності та реагування у стресових ситуаціях. Створення нових проєктів, ремонт будинку, отримання навичок з сільського господарства та будівельної справи дозволяє клієнту отримати новий продукт, який виникає на периферії основної діяльності. Саме така підказка несвідомого, яка виникає в результаті діяльнісного підходу показує найкращий терапевтичний ефект. Прикладом цього є казки, історії про козаків, досвід Спарти, які підтверджують важливість переходу хлопчика до діяльнісного та образно-логічного способу життя. Саме такий перехід здатний розвивати латеральне мислення (за Е. де Боно), концептом якого є твердження «Щоб щось знайти, треба рухатися по колу».

Типовими розладами жінок з числа ВПО, (від 24 років) є *іпохондричні страхи* (захворювання онкологічними захворюваннями, страх ненормальності, порушення при пологах); *функціональні порушення генітальної системи (ригідність, вагінізм, розлади менструального циклу, болі, вагінальні виділення без органічної природи); спазм (виражене неприйняття жіночої ролі, захисний механізм від власних імпульсів кастрації), проблеми у відносинах з матір'ю/донькою*. Саме на останньому питанні зосередимо детальну увагу. Серед основних категорій у погіршенні фізичного стану жінок з таким зверненням можна виокремити *нетипову депресію, іпохондричну тривогу, епілептичні приступи*. Ці симптоми характеризуються відмовою від жіночності, неприйняття інтелектуальної / професійної діяльності, ранні відносини з чоловіками. Причиною таких проявів є принцип зосередження уваги, яка фокусується не на любові, а на особистості. Акцентуація уваги на особистості іншої людини, її діях та поведінці запускає зворотній процес: переможений ображається на переможця, відчуває заздрість чи злість на досягнення суперниці (матері/доньки), боротьба за владу в родині стає ціннішою за саму родину. Манера одягатися є додатковою мовою, яка демонструє когнітивні депривації, управління ними, а саме – транслювання сорому, невпевненості, злоби, буденності життя, бунту, емоційного збудження чи бажання сховатися (бути страшною, непримітною, чемною). Іще однією прихованою мовою, є харчування. Розлади харчової поведінки – як додаткове повідомлення, щодо витіснення бажань, яке є наслідком тривоги. Додатковим катализатором тривоги стає несумісність з нормами сучасного людства поведінка. Саме поведінка, яка вважається непринятною, проте

в основі якої лежить епілепсія, є джерелом додаткового вивчення та висвітлення.

Однією із проявів прихованої тривоги стає прихована (тролінг) чи відкрита форма агресії (булінг). У дівчат віком 14–18 років тролінг та булінг в основній масі скеровується на лідерів колективу з метою витіснення суперниці. Процес витіснення заміщує прагнення до визнання, що знаходить прояв у надмірній демонстративній поведінці, побудові нових відносин, які не мають шансу на тривалу перспективу у збереженні. У клієнток, які мали в анамнезі конфлікти з матерями, ускладнений процес побудови гармонійних відносин з іншими людьми через страх залежності. Бажання зберегти емоційну незалежність, (можливість розірвати відносини з друзями у будь-який момент, без пояснення причин) демонструє фіксацію на еротичному періоді розвитку особистості, перенесенні існуючого конфлікту на діяльну площину, відсутність мотивації до змін у власному житті. Клієнти живуть за схемою подвійного самообману, тобто за правилами «4 НІ» (Рис. 6.).

Рис. 6. Система «4-НІ»

З малюнку бачимо, що клієнтка будує життя за принципом відсутності видимих бажань (життя унормоване, підпорядковане нормам батьків), життя не має змісту, сенсів (демонстрація намагання досягти успіху, проте зовнішні умови не дозволяють цього зробити, від чого мотивація знижується), демонстративне горювання (помста за відсутність можливості будувати власні відносини та стиль поведінки). Такого роду мазохізм, який пов'язаний зі страхами, і знаходить заспо-

коєння у самозреченні, заборонах на активність, запереченню страху через показовий оптимізм, забезпечує отримання мнимої любові – особливий вид заспокоєння, який використовується мозком з метою зняття триггеру в мигдалевидному тілі. Перебування під дією страхів, конфліктних відносин з матір'ю формує біполярні висновки, від яких залежить демонстрація поведінкових реакцій матері чи дитини. Розглянемо їх у таблиці 1.

Консультування жінок з емоційно-нестійким розладом можна порівняти з теорією А. Голіцина, яка використовується в маркетингу. Згідно такого підходу, терапія має полягати у пошуку вирішення питання поза межами знайомого інформаційного поля (рис. 7).

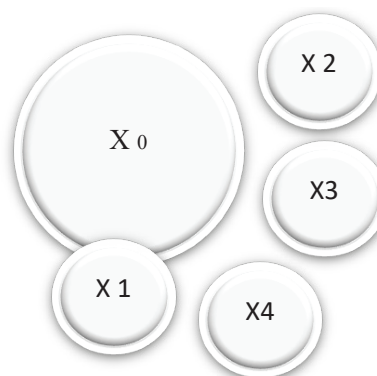

Рис. 7. Способи вирішення питання

Примітка: X0 – інформаційне поле клієнтки, X1, X2, X3, X4 – рішення, які лежать поза межами звичного інформаційного поля клієнтки.

Пошук за допомогою психотерапевта відповідей, які є згубними для клієнтки, проте знаходяться в межах її інформаційного поля (є очікуваними), нівелює ефективність психотерапії. Психотерапія жінок має включати в себе розвиток навичок нових реакцій на ситуації, які повторюються. З метою зручності використання методики BASIC Ph в ході терапевтичного процесу та з метою виконання домашніх завдань нами було уніфіковано шкалу та трансформовано у техніку Ч.У.Д.О. І. В.И.. Ч.У.Д.О. І. В.И. складається з наступних елементів, які клієнт мають стати усвідомленими (табл. 2.)

Таблиця 1

Наслідки мазохізму як фактори ускладнених відносин

Динаміка «-»	Динаміка «+»
Блокування сексуальності	Надмірна сексуальність
Блокування емоцій та їх прояву	Приналежність до ЛГБТІК спільноти
Відмова від дітей (якщо діти є сенсом життя для жінки)	Надмірна самопрезентація
Сприйняття жінки як негідної, обмеженої в правах та свободах	Показова демонстрація переваги жінки
Відчуття економічної залежності	Економічна/емоційна незалежність
Обмеження сфер життя	Емоційна тупість
	Надмірне прагнення до соціального визнання

Ч.У.Д.О. І. В.И.

Номінація	Характеристика	Запитання
Ч	Почуття, емоції	Що відчуваю? Якими є мої емоції?
У	Розум, думки	Про що думки? Що я знаю/думаю про себе? Що я думаю про інших?
Д	Дії, реакції	Як реагує тіло? Що з ним? Чому саме це?
О	Спілкування	Як я говорю? Чому саме так? В чому мій біль?
І	Інтерес	Що цікаво у цій ситуації?
В	Віра	У що вірю?
И	І що з цим будемо робити?	І як тепер спробую реагувати при подібних ситуаціях?

Діагностично-терапевтична техніка «Ч.У.Д.О. і В.И.» дозволяє показати клієнті шлях з відновлення контролю над тілом, усвідомити реакції, розширити спектр когнітивних процесів, активізувати уяву (фантазування) та взяти відповідальність за власне життя та реакції на себе. Такий підхід вимагає пошук нових підходів до реагування, а отже і запускання нового інтересу у житті клієнтки.

Якщо розглядати позицію «І» – інтерес, то можна відмітити серед відповідей клієнток закономірність: аби уникнути незадоволення матері вони: захоплюються сублімованою і схваленою матір'ю діяльністю; відчувають відразу до дозволеного (гуртки, екскурсії, секції); внаслідок надмірного захоплення сублімованою справою втрачають ресурс на навчальну діяльність; проявляють емоційну відстороненість («все ок», «все добре», «нічого»); проявляють гомосексуальні схильності у відносинах (протекція). Клієнтки істинно вірять, що така форма поведінки забезпечить спокій, врівноважить відносини рівно до того періоду, поки хтось із членів родини матиме змогу на сепарацію та відділення. Наслідками такого «І» та «В» на тілесному рівні стають (позиція «Д») холод в тілі, анемія, головні болі, сльозливість, неможливість довго концентрувати увагу на певному виді діяльності, пасивність, відстороненість. «О» проявляється у бажанні мовчати, у суб'єктивному відчутті дискомфорту в горлі, в грудях, в кишківнику, неможливості висловлюватися, або надмірному підвищенню тональності при розмові (огризання). Власне формат захисту у мовленні мотивований почуття провини, страхом перед покаранням, ворожими очікуваннями. Примітивні імпульси запускають почуття провини до матері та образу на неї. Оскільки більшість з них витіснена соціальними нормами чи правилами, регламентованими родиною, вони зберігаються на рівні інфантилізму, що робить дорослішання утрудненим (почуття провини не дозволяє реалізувати розвиток особистості).

Конкуренція з матір'ю призводять до посиленого бажання сепарації у ранньому віці (ранні статеві відносини), що посилює постійні конфлікти з батьками (внаслідок потреби у заміщенні ролі одного із бать-

ків), педагогами (відстоювання права на територію, власне волевиявлення, визнання, любов, пораду та прийняття). Така поведінка стимулює розвиток невроту характеру, який охоплює всі сфери життя особистості і знаходить прояв у *пасивно-агресивному розладі, нарцисичному, гістріонному, шизоїд типовому, залежному, уникаючому, obsесивно-компульсивному розладах* поведінки. При чому, для різних сфер життя та діяльності особистості можуть бути властиві різні прояви розладів, як спосіб надмірної компенсації, тобто захисту. Людина з невротом не здатна отримувати задоволення від звичних речей, відносин з іншими людьми, життям, оскільки відчуває потребу у накопиченні та збільшенні потреб. В період прив'язаності до людини ускладнено сприймає бажання іншої людини до сепарації, втрачає контроль над дотриманням поваги до особистісних кордонів партнера. Ілюзія людини щодо повної самовіддачі є прихованим бажанням контролювати страх власної непотрібності, уцербності, претензії до себе. Страх відторгнення стимулює до усамітнення та емоційного відсторонення від інших людей, ідей, потреб та нових форм взаємодії, зокрема і від терапії. Невротична потреба у любові змушує людину з невротом фіксувати увагу на особистості мами з метою забезпечення стійкого прагнення до любові, якої не було отримано у необхідному форматі в ранньому віці. Такий невротичний стан оточенням клієнтки оцінює як егоїзм. Під час надмірної тривоги та в умовах надзвичайних подій, зокрема в умовах воєнного стану, така невротична прив'язаність лише посилюється. У разі реальної небезпеки життю клієнти здатні раціонально оцінювати свою поведінку та змінювати акцент у поведінці, проте через незначний період часу, звичні форми поведінки та потреба у матері та її схваленні/любви знову повертають до прогресу невроту.

Терапія родин з невротичним спектром, який виникає внаслідок конфлікту «мати-дитина» ускладнений через неготовність працювати над зміною поведінки, когніцій кожного члена родини. Фіксація на житті та діяльності/бездіяльності іншої людини робить процес довготривалим та болісним. Часто клієнти відмовляються від терапії після 3–5 сесій, коли відчули, що у них з'явився ресурс на протисто-

яння і вони іще можуть продовжити звичну форму взаємовідносин. Найчастіше примусова терапія виникає після соціально неприйнятних інцидентів (спробах здійснити суїцид, селфхармі, активному булінгу, направленню від служб соціального супроводу чи поліції). Примусова терапія показує низьку ефективність, оскільки конфронтація з матір'ю є прихованою формою любові від якої клієнти не готові звільнитися і змінювати фокус уваги бояться. Саме конфлікт трьох страхів (страх перед матір'ю, страх залежності від терапевта, страх неприйняття успіху дитини матір'ю) змушує зберегти видиму участь у терапевтичному процесі, проте не показувати досягнень, що було описано на рисунку 1.

Іншою важливою складовою вивчення даного питання є епілепсія в анамнезі (встановлено чи не було діагностовано, проте згідно слів клієнтів, була в родині).

За даними Центру Громадського здоров'я МОЗ України «в Україні на початку 2018 р. було зареєстровано 52482 хворі на епілепсію (0,12% від загальної кількості населення), що відповідає рівню захворюваності 123,7 на 100000 осіб [1]». За даними ВООЗ у світі від епілепсії страждає «50 млн осіб [2]». Окрім основних причин захворювання причиною додаткового вивчення дослідження є: пошкодження мозку у передродовий період чи перинатальний період (гіпоксія чи родова травма, низька маса тіла при народженні); вроджені відхилення від норми; генетична схильність; генетичні аномалії, що призвели до аномалій розвитку головного мозку. Так, у статті дослідників Білень Я.Є., Романів О.П., Надь Б.Я. «Симптомокомплекс психічних розладів при епілептичній хворобі як один із чинників впливу на якість життя дітей із даним захворюванням» маємо твердження, що підтверджує важливість нашої тези: «Однією з основних проблем, з якою стикаються епілептики – це внутрішнє несприйняття своєї реальності (депресія, замкнутість, страх перед новим приступом), соціальної адаптації (питання навчання, працевлаштування, особистого життя), пошук «свого» лікаря та шляху лікування (знайти адекватний спосіб поєднати хворобу із повноцінним життям). У випадку дитячої епілепсії важливою проблемою є питання соціалізації в шкільне середовище, що часто супроводжується випадками відмови прийому у дитячі садки, школи, недостатньою обізнаністю педагогічного колективу, щодо медичної та психологічної допомоги таким дітям та інше. Діти з епілепсією часто мають ознаки шкільної неуспішності та потребують спеціальної педагогічної підтримки, яка враховує їхні психологічні та психофізіологічні особливості. Причинами цього можуть бути порушення психіки

та поведінки, які мають високий рівень коморбідності з епілепсією – аутизм, специфічні затримки розвитку мовленнєвої функції, порушення поведінки, пізнавальних функцій, розлади з дефіцитом уваги та гіперреактивністю, депресивність, тривожність тощо. Саме коморбідні психічні розлади, а не епілептичні напади, часто зумовлюють обмеження життєдіяльності, зокрема особливі потреби під час навчання. За наявності коморбідних порушень психіки та поведінки діти з епілепсією потребують фахового супроводу навіть у разі ремісії епілептичних нападів [3, 2]». Якщо врахувати, що генетична схильність до епілепсії є у 10% населення, то необхідно зазначити, що з кожною новою популяцією, ознаки епілепсії будуть зміненими в анамнезі особистості. Для прикладу розглянемо лінію розвитку симптомокомплексу, визначену на одній із родин. У родині N у анамнезі бабуся, мама (мамина лінія), дідусь та батько (батькова лінія) мали епілепсію в анамнезі (рис. 3).

На прикладі аналітичних даних даної родини можемо прослідкувати процес сенсорної інтеграції епілепсії в анамнез особистості та процес її онтогенезу. За відсутності даних патопсихологічного обстеження (спираючись лише на суб'єктивні висновки клієнтів), висновки лікарів, медичну статистику та техніки саморегуляції Ч.У.Д.О. і В.И. можемо зробити висновки, що емоційні розлади молоді, стрімкий показник приросту психіатричних захворювань є наслідком прояву психіатричних та вегетативних, хронічних, генетичних захворювань, прогрес яких був спричинений зовнішніми стресовими індикаторами війни. Відтак, вважаємо за доцільне здійснити результати патопсихологічного обстеження даної вибірки, аби визначити адаптивні моделі реінтеграції травматичного досвіду молоді, з огляду на генетичну схильність та наявність захворювань, що потребують постійного нагляду медичних працівників, з метою збереження ремісії, та підвищення рівня соціальної включеності молоді (за умови врахування протипоказань).

Приховані мотиви є лише вершиною реакцій, у більшості з яких криється страх. У кожного клієнта страх різний, він може стати рушійною силою обмежень, покарань і стереотипної поведінки, або бути наслідком діяльності ЦНС. Аби повернути клієнта до стану усвідомленості, необхідно здійснити якісну діагностику психоемоційного стану, патопсихологічне та клініко-діагностичне обстеження, зняти рівень тривоги, ворожості до терапевта. Вже на етапі діагностики варто вияснити яким чином поведінка іншої людини впливає на клієнта, та що в таких ситуаціях клієнт усвідомлює про себе.

Порівняльна таблиця результатів інтеграції епілепсії в анамнез родини

Прояви	Причини	Наслідки
<i>Покоління 1 (баба)</i>		
Втрата свідомості внаслідок потемніння в очах	Фізичне виснаження організму, вплив дії високої температури, непосильна фізична праця на сонці, незбалансоване харчування, РХП, агресивність, постійна фізична активність попри заборону лікарів	Часті струси мозку, внаслідок падіння; з 46 років погіршення зору, мігрені, болі в серці; слабкість кінцівок, біль в м'язах, проблеми зі сном, виникнення пухлини в головному мозку, призвела до інсульту у 75 років (часткового паралічу правої половини тіла); розгальмованості нервової системи
<i>Покоління 2 (донька баби/мама)</i>		
Мігрені	Нестача кисню, робота в погано провітрюваних приміщеннях, емоційна тупість, плаксивість, РХП	Погіршення зору і посилення головних болей після ЧМТ у віці 45 років;
<i>Покоління 1 (дід)</i>		
Нічні носові кровотечі	Тривале перебування на сонці	Збалансоване харчування, режим діяльності дозволило уникнути погіршення здоров'я до віку 85 років. У 85 років відбувся вивих стегна внаслідок падіння (втрата свідомості). Помер у віці 92 роки.
<i>Покоління 2 (син діда/батько)</i>		
Інфаркт міокарда (4), мікроінсульт, втрата чутливості кінцівок, часті падіння внаслідок відмовлення нижніх кінцівок	Вживання алкоголю, кульове поранення грудної клітки, незбалансоване харчування; страхи; фізичне навантаження	Часті забої внаслідок падіння, задуха, болі в області серця, з 35 років – слабкість м'язів (неможливість довго ходити, нетримання сечі), ускладнене дихання, емоційне ущільнення, неконтрольовані спалахи гніву (особливо зранку), відсутність критики при висловлюванні власної думки щодо діяльності інших людей; відсутність друзів; 30 років прожив без потреби виходити з будинку, 3 з яких був у лежачому стані. Частота падіння з роками збільшилася до 3-х за тиждень. Помер у віці 65 років.
<i>Покоління 3 (дочка батька/онук діда)</i>		
Судоми ніг, спазмування м'язів обличчя під час фізичного навантаження, сильні головні болі в області лобної долі, часткова втрата зору та носові кровотечі після болей та втрати зору; Слабкість; часті захворювання; асоціальність	Купання у відкритих водоймах, тривале фізичне та інтелектуальне навантаження.	Уникання активного способу життя (біг, носіння підборів); м'язова слабкість (нетримання сечі під час стрибків та бігу, чхання), посилене бажання до сечовипускання під час тривалої ходи та фізичного навантаження; тремтіння чи затерпання лівої половини обличчя під час тривалої інтелектуальної діяльності; з 30 років погіршення пам'яті, агресивність, асоціальна форма поведінки, емоційна тупість, агресія, жарти-образи; сильні болі в суглобах, затерпання губ, кінцівок під час розслаблення, посилення судом із затерпанням половини тіла увісні.
<i>Покоління 4 (внук/правнук/син)</i>		
РДУГ, емоційно-нестійкий розлад особистості, схильність до психопатії, неконтрольовані приступи агресії, підвищена агресивність щодо критики дій дитини, надмірне бажання захищати батьків від уявної небезпеки світу; бажання віддати життя за безпеку друга, ускладнена соціалізація; головні болі на шум та гучні звуки, уникання яскравого освітлення та багатолюдних місць	Страхи за життя рідних та себе, відсутність графіку зміни діяльності; емоційна холодність матері, інтоксикація у ранньому віці, ЧМТ,	Постійна зміна закладів навчання, у 5 років діагностовано РДУГ, емоційно-нестійкий розлад особистості, ускладнена соціалізація, слабкість м'язів (пересувається на транспорті, оскільки від ходьби болять м'язи ніг); низький рівень успішності, потреба у постійних обіймах та цілунках як способу зняти тілесну напругу та внутрішню тривогу; ОКР, алергічний реніт, сезонна та продуктова алергія, РХП, дискалькулія, дисграфія, опозиційна поведінка

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Епілепсія. *Центр громадського здоров'я МОЗ України*. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan-neinfekciyni-zakhvoryuvannya/inshi-neinfekciyni-zakhvoryuvannya/epilepsiya> (дата звернення: 28.07.2023).
2. Епілепсія. *Аналітичний звіт ВООЗ*. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/epilepsy> (дата звернення: 28.07.2023).
3. Білень Я.Є., Романів О.П., Надь Б.Я. Симптомокомплекс психічних розладів при епілептичній хворобі як один із чинників впливу на якість життя дітей із даним захворюванням. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23108/1/89-90.pdf> (дата звернення: 28.07.2023).

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.15>

Дем'янчук Тетяна Дмитрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-8908-4356

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ І ТАБІРНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

THE PROCESS OF FORMATION OF THE CORRECTIONAL LABOR AND CAMP SYSTEM OF EXECUTION OF PUNISHMENTS IN THE EARLY 1920-S

Період становлення радянської кримінально-виконавчої системи з 1918–1924 рр. можна кваліфікувати, як «революційний» або «система перехідного типу». З перших років утвердження радянської влади, її апологети пропонували саме виправно-трудоий характер кримінально-виконавчої системи. Загальним недоліком радянської кримінально-виконавчої системи на початку 1920-х рр. було те, що одночасно з Народного комісаріату юстиції, в системі якого функціонували виправні установи, відбувалося становлення Народному комісаріату внутрішніх справ, в структурі якого виникали установи для тимчасового утримання осіб, яких підозрювали у вчиненні різного роду порушень. Окрім того, власними місцями відбування покарань володіла Всеросійська надзвичайна комісія Об'єднаного державного політичного управління – це були або тюрми (місця тимчасового утримання підозрюваних осіб) або табори (утримувалися надзвичайно небезпечні злочинці, як правило, політичні). ДОПР поділялись на: а) чоловічі, б) жіночі, в) підслідні, г) строкові, д) пересильні. обов'язковим атрибутом перебування в ДОПР були виконання трудових повинностей. Основним типом установ відбування покарань в Україні на початку 1920-х рр. стали табори примусових робіт – попередники виправно-трудоих колоній, які також організовувалися за гендерним принципом. З жовтня 1920 р. у кожній губернії почали формуватися табори примусових робіт. До початку 1921 р. існувало п'ять типів таборів примусових робіт: табори особливого призначення, концентраційні табори загального типу, виробничі табори, табори для військовополонених та табори-розподільники. Встановлено, що в офіційному діловодстві перших років радянської влади паралельно використовувати поняття «табір примусових робіт», «концентраційний табір», «концентраційний табір примусових робіт», «концентраційний трудовий табір» та ін. З часом утвердився підхід, що в установах, по відношенню до яких застосовували поняття «концентраційний» робота ув'язнених була обов'язковою. Аргументовано, що в першій половині 1920-х рр. основною проблемою установ відбування покарань були відсутність належних санітарних та матеріальних умов утримання ув'язнених, системи медичного забезпечення й дотримання законності.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, виправно-трудоі колонії, ДОПР, табірна система, репресії, радянський тоталітаризм.

The period of formation of the Soviet criminal-executive system from 1918–1924 can be qualified as «revolutionary» or «transitional system». From the first years of the establishment of Soviet power, its apologists proposed the correctional and labor nature of the criminal-executive system. A general shortcoming of the Soviet criminal-executive system in the early 1920s was that at the same time the People's Commissariat of Justice, in whose system correctional institutions functioned, was being formed into the People's Commissariat of Internal Affairs, in the structure of which there were institutions for the temporary detention of suspected persons in committing various kinds of violations. In addition, the All-Russian Emergency Commission of the United State Political Administration owned its own places of execution – these were either prisons (places of temporary detention of suspects) or camps (detained extremely dangerous criminals, usually political ones). DOPR was divided into: a) men's, b) women's, c) probation, d) temporary, e) forced. A mandatory attribute of being in the DOPR was the performance of labor duties. The main type of penal institutions in Ukraine at the beginning of the 1920s were forced labor camps – the predecessors of correctional labor colonies, which were also organized according to the gender principle. Since October 1920, forced labor camps began to be formed in each province. By the beginning of 1921, there were five types of forced labor camps: special-purpose camps, general-type concentration camps, production camps, prisoner-of-war camps, and distribution camps.

It was established that in the official records of the first years of Soviet power, the terms «forced labor camp», «concentration camp», «forced labor concentration camp», «concentration labor camp» and others were used in parallel. Over time, the approach was established that in institutions in relation to which the concept of «concentration» was applied, the work of prisoners was mandatory. It is argued that in the first half of the 1920-s, the main problem of penal institutions was the lack of proper sanitary and material conditions for keeping prisoners, a system of medical care and compliance with the law.

Key words: *criminal and executive system, correctional and labor colonies, DOPR, camp system, repression, Soviet totalitarianism.*

Постановка проблеми. Встановлення радянської влади в Україні супроводжувалося не тільки активними військовими діями, а й системою інкорпораційних заходів, що мали на меті встановити тоталітарний правовий режим. Як ідеологія, радянський комунізм-більшовизм був спрямований на задоволення потреб найменш захищених прошарків суспільства – селян і найманих робітників, але на практиці було встановлено жорсткий контроль з боку комуністичної партії. Основним інструментом поширення комуністичної ідеології стала політика воєнного комунізму, однак після 1921 р. коли від неї відмовилися, було сформовано систему виправно-трудоустанов, які підпорядковувалися Народному комісаріату юстиції та Народному комісаріату внутрішніх справ й займалися не тільки перевихованням осіб, які вчинили злочини, а й «перевиховували» усіх противників влади.

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває потреба об'єктивного і неупередженого аналізу радянської правової спадщини і зокрема кримінально-виконавчої системи у виправних установах якої впродовж 1921–1991 рр. відбували покарання сотні тисяч українців. Стосовно початкового етапу становлення радянської системи виконання покарань, який припав на 1919–1925 рр. то саме в той час було закладено виправно-трудоу підхід і апробовано методи терору проти осіб, які відбували покарання. З огляду на зазначене, розкриття процесу становлення радянської кримінально-виконавчої системи в першій половині 1920-х рр. дозволить зрозуміти ідеологічні засади радянського терору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці нагромаджено достатньо праць в яких розкривається історія пенітенціарної системи. Тенденційно, радянська система виконання покарань розглядалася українськими вченими, як складова національної кримінально-виконавчої системи, яка почала формуватися після 1991 р. Об'єктивно, в перші десятиліття незалежності дійсно зберігалися радянські підходи до організації установ відбування покарань і утримання ув'язнених осіб. Можна стверджувати, що новітня кримінально-виконавча система почала формуватися на початку XXI ст.,

але не була реалізована з огляду на повномасштабне вторгнення.

Різні аспекти становлення системи виконання покарань починаючи від часів Київської Русі й до початку ХХ ст. вивчали такі українські та іноземні вчені, як А. Гель [3], І. Іваньков [6–8], О. Малиновський [12], О.П. Неалов [13], В. Прус [15], В. Россіхін [16], В. Чехович [19], М. Яцишин [21] та ін.

Методологічну основу нашого дослідження склали праці таких українських та іноземних вчених, як О. Андрухів, І. Іванькова, П. Ісакова, В. Конопельського, О. Малиновського, О. Неалова, В. Пруса, В. Россіхіна, Г. Савчин, А. Степанюка, В. Чеховича, О. Шкути, М. Яцишина та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних типів кримінально-виконавчих установ, які діяли в УРСР в першій половині 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Період становлення радянської кримінально-виконавчої системи з 1918–1924 рр. можна кваліфікувати, як «революційний» або «система перехідного типу» [5, с. 13]. Закономірно, що в умовах громадянської війни та утвердження радянської влади відбувалася традиційна зміна імперських інститутів виконання покарань і утвердження нових, які б відповідали революційній комуністичній ідеології. А. Степанюк, вважає, що в цей період «започатковано формування правової основи застосування нового за своїм змістом кримінального покарання у виді позбавлення волі» [18, с. 150]. Як наслідок на початку квітня 1919 р. Народним комісаріатом юстиції (далі – НКЮ) України прийнято постанову «Про ліквідацію всіх відділів колишнього Міністерства юстиції» [18, с. 150].

Цікавим є той момент, що з перших років утвердження радянської влади, її апологети пропонували саме виправно-трудоу характер кримінально-виконавчої системи.

Важливим кроком на шляху до формування пенітенціарної системи нового типу стало прийняття згаданої вище постанови «Про відміну розподілу місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання і про перейменування їх в будинки примусових робіт», яка започаткувала традиційний для радянської системи виконання покарань підхід, коли «позбавлення волі стало найбільш вживаним видом покаранням, яке обов'язково

поєднувалося з виправно-трудовим впливом на засуджених з метою пристосування їх до спільного колективного життя» [18, с. 150–151]. У 1921 р. усі каральні відділи на місцях було перейменовано на виправно-трудова. Це був не перший нормативний акт, що вказував на виправно-трудова характер системи виконання покарань.

За підрахунками українського дослідника І. Іванькова, на початку 1921 р. в УСРР функціонувала мережа з 93 кримінально-виконавчих установ: будинки громадських примусових робіт, реформаторіуми для неповнолітніх правопорушників, трудові землеробські колонії, табори примусових робіт [7, с. 12]. Найбільше місць позбавлення волі було в Полтавській губернії – 12, по 11 тюрем функціонувало в Київській, Чернігівській, Подільській губерніях, 9 – у Харківській, 8 – Донецькій, по 7 – у Волинській та Катеринославській, ще 6 – в Одеській, 5 – Кременчуцькій й по 3 в Олександрійській [18, с. 151]. Фактично, на території УСРР було зосереджено більше чверті всіх виправних установ СРСР. Станом на 1923 р. в союзній державі налічувалося 355 місць позбавлення волі, в яких відбували покарання 79 947 осіб, із них 4,8% – засуджені за державні злочини [11, с. 79]. Той факт, що на теренах України існувала така значна кількість місць позбавлення волі, свідчить не про високий рівень криміналітету в республіці, а про планомірні заходи влади стосовно ізоляції противників ідей більшовизму.

Загальним недоліком радянської кримінально-виконавчої системи на початку 1920-х рр. було те, що одночасно з НКЮ, в системі якого функціонували виправні установи, відбувалося становлення Народному комісаріату внутрішніх справ, в структурі якого виникали установи для тимчасового утримання осіб, яких підозрювали у вчиненні різного роду порушень. Окрім того, власними місцями відбування покарань володіла Всеросійська надзвичайна комісія Об'єднаного державного політичного управління (далі – ВЧК ОДПУ). Це були або тюрми – місця тимчасового утримання підозрюваних осіб, або табори – де утримували надзвичайно небезпечних злочинців, як правило, політичних. Закономірно, що кожна з цих інституцій намагалася проводити власну каральну політику, розглядаючи її як складову свою функцію. Найбільш ліберальні умови з самого початку були сформовані в місцях відбування покарання, які підпорядковувалися НКЮ.

Важливо, що в процесі формування Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС), практично не згадувалося про створення в його структурі установ відбування покарань. Так у Поло-

женні «Про організацію Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР» 1919 р. виокремлено тільки шість відділів: канцелярія; відділ місцевого управління; фінансовий; статистичний; видавничий та відділ місцевого господарства. Окремо від руки дописано «Інші відділи» [4, арк. 5]. Така ситуація, на думку В. Россіхіна обумовлена тим, що впродовж 1918–1919 рр. не були сформовані територіальні кордони юрисдикції радянської влади, а «у примусових і судових органів не існувало чіткого розуміння того, що саме є злочином і яке покарання повинно бути за нього передбачене» [16, с. 16].

Керівна роль в організації системи виконання покарань, покладалася на Народний комісаріат юстиції. В його структурі було створено окремий Відділ покарань, який згодом перейменували в Центральний відділ покарань, а потім в Центральний виправно-трудова відділ.

Постановою НКЮ «Про відміну поділу місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання та про перейменування їх у «Будинки громадських примусових робіт»» було утверджено новий тип місць позбавлення волі – Будинки громадських примусових робіт, або так звані ДОПР (далі – ДОПР). В УСРР ДОПР почали створювати у березні 1920 р. після видання постанови про створення Виправно-трудова відділу, який здійснював контроль за колишніми тюремними установами царської Росії. На місцях створювали юридичні відділи та тюремно-каральні підвідділи при виконавчих комітетах повітових Рад [19, с. 146]. Юридично усі ДОПР спершу підпорядковувалися НКЮ, а з липня 1923 р. – НКВС. ДОПР існували в кожному губернському або повітовому місті і в них відбували покарання не особливо небезпечні злочинці, яких можна було утримувати без ізоляції від суспільства і перевиховувати в умовах залучення до фізичної праці.

У відповідності до тимчасової інструкції НКЮ «Про позбавлення волі, як міри покарання та порядок його відбування» ДОПР поділялись на: а) чоловічі, б) жіночі, в) підслідні, г) строкові, д) пересильні [10]. Перші дві категорії закономірно поділялися за гендерним підходом, а інші три – за терміном перебування ув'язнених осіб. При цьому підслідні та пересильні ДОПР бути місцями тимчасового утримання ув'язнених. В кожному з випадків, обов'язковим атрибутом перебування в ДОПР були виконання трудових повинностей.

Окрім ДОПР, які підпорядковувалися і входили в структуру НКВС, нормативно передбачено було функціонування реформаторіїв для неповнолітніх

осіб, а також землеробських колоній – установив з послабленим режимом утримання осіб, що відбували покарання. Ці установи до кінця 1920-х рр. так і не почали функціонувати, адже у радянської влади не було ні достатніх коштів ні спеціалістів для цього. Цікавим є тільки той факт, що так звані землеробські колонії нагадували собою своєрідні сільськогосподарські артілі й до них на відбвання покарань відправляли мешканців сільської місцевості.

Окремо функціонували карально-лікувальні заклади «для осіб з яскраво вираженими психічними вадами, дегенератів і т. п.» [10]. Тут слід зауважити, що на конкретному етапі розвитку виправно-трудової системи, каральна психіатрія, як спосіб впливу на осіб, які відбували покарання не застосовувалася.

Усі згадані вище установи відбування покарання входили до юрисдикції НКЮ.

Стосовно умов утримання осіб у ДОПР, то більшість колишніх імперських тюрем були або зруйновані, або не мали жодних санітарних умов. Структурно вони склалися з адміністрації, виробничого, фінансово-господарського, культурно-просвітницького відділів, а також варт конвоїрів. З огляду на те, що майже всі ДОПР були переповнені ув'язненими, в тому числі й через те, що не були розраховані на відповідну кількість, траплялися випадки порушення трудової дисципліни. Так, для прикладу, в листопаді 1924 р. Донецький губернський прокурор висунув звинувачення керівнику ДОПР № 1 (Донецький Будинок громадських примусових робіт) Жлуктарьову А., за те, що ув'язнений Петров, який керував майстернею отримав значну суму грошей на відбудову установи і втік разом з ними та іншими ув'язненими [14, арк. 121].

Будинки громадських примусових робіт були ліквідовані внаслідок реформи системи відбування покарань 1930 р. Постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 15 березня 1930 р. було ліквідовано форму позбавлення волі, яка передбачала сувору ізоляцію або без неї, а основними місцями позбавлення волі ставали виправно-трудові табори та місця загального ув'язнення. Згідно цієї постанови, єдиним місцем обмеження волі на території України залишалися виправно-трудові колонії, де перебували засуджені, що відбували покарання на строк до 3 років. Також продовжили функціонування спеціальні колонії для неповнолітніх [20, с. 150].

Основним типом установ відбування покарань в Україні на початку 1920-х рр. стали табори примусових робіт (попередники виправно-трудових

колоній – *Т.Д.*), які також організувалися за гендерним принципом. Окремо існували трудові колонії для неповнолітніх. Для прикладу, першу трудову колонію для неповнолітніх створено поблизу Києва 1919 р. [1, с. 87].

Стосовно виправно-трудових колоній для повнолітніх, то як зауважує Г. Савчин, на початку 1920-х рр. існувало п'ять типів таборів «табори примусових робіт особливого призначення, загального типу, виробничі, для військовополонених, розподільники», але цей поділ був умовним, адже всі вони виконували єдине завдання – боротьба з противниками радянської влади і були «засобом класового примусу» [17, с. 52]. Це закономірний висновок, адже в нормативних документах (15 квітня 1919 р. Всеросійський ЦВК видав декрет «Про табори примусових робіт», яким передбачалося створення подібних установ) вказувалося, що основним завданням таборів було утримання політичних та кримінальних злочинців засуджених на підставі судового чи позасудового заходів [17, с. 53]. Найвідомішим табором початку 1920-х рр. був Соловецький. Він був створений на підставі окремої таємної постанови РНК СРСР від 13 жовтня 1923 р. у якій йшлося, що тут мали утримуватися політичні та кримінальні злочинці засуджені в позасудовий спосіб (в позасудовий спосіб винятково засуджували політичних злочинців – *Т.Д.*) як наслідок, саме в Соловецький табір направлено відбувати покарання «діячів УНР, отаманів петлюрівських повстанських загонів» [2].

За аналогією до всеросійської постанови, 12 жовтня 1920 р. було видано Постанову РНК УСРР «Про табори примусових робіт», у відповідності до якої табори примусових робіт створювалися у кожній губернії. Загальне керівництво цими установами здійснювало Головне управління громадських робіт і повинностей [9, с. 254]. Комісія в свою чергу підпорядковувалася НКВС. Однак, як зауважує дослідник пенітенціарної системи України П. Ісаков, архівні відомості про створення та діяльність таборів примусових робіт відсутні, що обумовлюється насамперед революційною ситуацією того часу. Однак, станом на вересень 1920 р. в Україні функціонувало 20 таборів примусових робіт [9, с. 260].

Організаційно табори склалися з адміністративного персоналу кількість якого розраховувалася у співвідношенні 32–36 посад на кожні 400–800 ув'язнених, двох наглядачів на кожні 100 осіб, які відбували покарання, а також за потреби караульних [9, с. 261]. До початку 1921 р. існувало п'ять типів таборів примусових робіт: табори особливого призначення,

концентраційні табори загального типу, виробничі табори, табори для військовополонених та табори-розподільники. Цей поділ був відносно умовним, а на практиці формальним. Єдине, чого дотримувалися представники кримінально-виконавчої системи – розмежовували повнолітніх та неповнолітніх злочинців.

Цікавим є той факт, що в офіційному діловодстві перших років становлення радянської влади паралельно використовувати поняття «табір примусових робіт», «концентраційний табір», «концентраційний табір примусових робіт», «концентраційний трудовий табір» та ін. З часом утвердився підхід, що в установах, по відношенню до яких застосовували поняття «концентраційний» робота ув'язнених була обов'язковою.

Процес створення таборів примусових робіт в Україні, в тому числі заробітну плату працівників, обсяг продуктів, які виділялися на утримання осіб, які відбували покарання, плати з виконання трудових повинностей детально описав П. Ісаков [9, с. 284] й прийшов до висновку, що «основну масу утримуваних в таборах примусових робіт становили особи, засуджені не за суто кримінальні злочини, а за політичними, ідеологічними, соціально-економічними факторами, військово-полонені» [9, с. 287].

Назагал, в першій половині 1920-х рр. основною проблемою установ відбування покарань були відсутність належних санітарних та матеріальних умов утримання ув'язнених. Останні самі змушені були відбудовувати приміщення трудових виправних установ чи інших місць

позбавлення волі. Основною проблемою була відсутність системи медичного забезпечення й дотримання законності. Як наслідок, серед ув'язнених спостерігався високий відсоток смертності через хворобу. Також в цей час в СРСР починає формуватися мережа табірних установ де використовували працю осіб, які відбували покарання. Ці табори стануть в майбутньому основою ГУЛАГу. На теренах УСРР таких установ не було.

Висновки. Таким чином, кримінально-виконавча система радянської доби являла собою сукупність центральних (республіканських та союзних органів влади), а також адміністрації закладів відбування покарань на місцях, які в період функціонування ГУЛАГу володіли навіть правом видавати власні закони і розпорядження. Важливо, що в різні періоди розвитку кримінально-виконавчої системи змінювалася структура місць позбавлення волі, яка залежала насамперед від політичної кон'юнктури.

На початковому етапі становлення радянської кримінально-виконавчої системи, який ми пропонуємо кваліфікувати, як «революційний», відбувалася традиційна зміна імперських інститутів виконання покарань і утвердження нових, які б відповідали революційній комуністичній ідеології. Впродовж всього часу існування радянської влади, кримінально-виконавча система виступала інструментом тоталітарної системи й спрямовувала свої зусилля не стільки на перевиховання осіб, які вчинили злочини, як на боротьбу з противниками радянської влади, опозицією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрухів О.І. Історичні передумови, правовий статус та особливості діяльності дитячих колоній для неповнолітніх в УРСР. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. № 1(53). С. 86–93.
2. Білорусець Г. ГУЛАГ був опорою СРСР. Українці зруйнували його. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/gulag-srsr-ukrayintsi-povstannia/31252102.html>
3. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
4. Декрети Тимчасового робітничо-селянського уряду України і положення про наркомати УСРР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 5. Опис. 1. Спр. 2. 143 арк.
5. Дем'янчук Т.Д. Історико-правовий аналіз основних типів кримінально-виправних установ УРСР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2022. № 59. С. 12–15.
6. Іваньков І.В. Роль і значення першої кодифікації виправнотрудового законодавства в Україні для організаційно-правових засад діяльності органів та установ виконання покарань. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики.* 2005. № 10. С. 351–358.
7. Іваньков І.В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 22 с.
8. Іваньков І., Чайковський А. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець XIX – середина XX сторіччя). 2010. 207 с.
9. Ісаков П. Табори примусових робіт в УСРР в 1920 р. Табори примусових робіт в УСРР в 1920 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років* : збірник наукових статей. Вип. 10. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Isakov_Pavlo/Tabory_prymusovykh_robit_v_USRR_v_1920_r/

10. Історія становлення і розвитку органів та установ виконання покарань: організаційно-правові аспекти. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/history/>
11. Конопельський В.Я. Система установ та органів виконання кримінальних покарань у період 1917–1934 рр. *Право і суспільство*. 2009. № 5. С. 76–84.
12. Малиновський О.О. Радянські поправчо-трудова установи порівнюючи з буржуазними тюрмами. Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1928. 229 с.
13. Неалов О.П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.
14. Протоколи засідань і циркуляри колегії НКВС УСРР та матеріали до них. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 5. Опис. 2. Спр. 3. 330 арк.
15. Прус В.З., Шкуратенко О.В. Правова регламентація пенітенціарної системи в українських землях у складі Російської імперії (кінець XIX – початок XX століття). URL: <https://visnykprau.com/index.php/journal/article/view/407/305>
16. Россіхін В.В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. на матеріалах українських губерній : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 22 с.
17. Савчин Г.Я. Система виконання покарань у західних областях України в період 1944–1953 рр. : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 200 с.
18. Степанюк А.Х. Історичний досвід становлення в Україні установ виконання покарань закритого типу. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2. С. 148–159.
19. Чехович В.А. Кодифікаційні роботи в Україні. *Юридична енциклопедія*. Київ. : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 138–139.
20. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... док. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 491 с.
21. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.16>

Іваницький Андрій Миронович,

доктор філософії з права,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID ID: 0000-0002-3689-6334

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МИРОТВОРЧИХ СИЛ ООН ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

SOME ISSUES OF THE USE OF UN PEACEKEEPING FORCES DURING THE WAR IN UKRAINE

У статті визначено, що поняття «миротворчість» доцільно тлумачити як діяльність міжнародних міжурядових організацій або окремих держав, а також інших суб'єктів міжнародної політики, яка спрямована на запобігання та врегулювання міжнародних конфліктів як мирними методами, так і з використанням військової сили, застосування якої має бути затверджене рішенням ООН. Окреслено, що сучасна практика ООН включає різноманітні механізми для досягнення міжнародного миру та безпеки, такі як превентивна дипломатія, утвердження миру, підтримання миру, примус до миру та будівництво миру в постконфліктний період. Охарактеризовано основні особливості миротворчих сил ООН («блакитні шоломи»). Визначено особливості проведення миротворчих операцій під егідою ООН. Визначено основні критерії затвердження мандату миротворчої операції. Розглянуто порядок прийняття рішення Радою Безпеки ООН щодо проведення миротворчої операції. Обґрунтовано думку щодо доцільності проведення миротворчої операції під егідою ООН в Україні як способу припинення війни з РФ. Підсумовано, що миротворчі сили ООН є одним з механізмів забезпечення міжнародної безпеки, який гарантує підтримку демократичних принципів, сприяє припиненню вогню між сторонами конфлікту, доставці гуманітарної допомоги і створенню умов примирення. Зауважено, що доцільно розробити окремий міжнародний нормативний акт ООН, у якому чітко врегулювати порядок залучення миротворців до збройних конфліктів та їх статус. Зроблено висновок, що залучення миротворців ООН «блакитних шоломів» до воєнних дій в Україні матиме позитивний вплив на подальший хід російсько-української війни за певних умов: 1) надання Радою Безпеки ООН «жорсткого мандату» з можливістю застосування зброї не лише для самозахисту персоналу ООН; 2) надання досить великої кількості особового складу миротворців (близько 50 тисяч); 3) до складу миротворчої місії не повинні входити сили РФ та дружніх до неї держав; 4) введення миротворчих сил на окуповані території виключно на вигідних для України умовах.

Ключові слова: миротворці ООН, миротворчі сили ООН, блакитні шоломи, війна, миротворчі операції.

It is determined that the concept of «peacekeeping» should be interpreted as the activities of international intergovernmental organizations or individual States, as well as other actors of international politics, which are aimed at preventing and resolving international conflicts both by peaceful means and with the use of military force, the use of which must be approved by a UN decision. It is outlined that the current practice of the UN includes various mechanisms for achieving international peace and security, such as preventive diplomacy, peacemaking, peacekeeping, peace enforcement and peacebuilding in the post-conflict period. The author characterizes the UN peacekeeping forces and the peculiarities of peacekeeping operations. The main criteria for approving the mandate of a peacekeeping operation are determined. The opinion on the expediency of conducting a peacekeeping operation in Ukraine as a way to end the war with Russia is substantiated. It is summarized that the UN peacekeeping force is one of the mechanisms for ensuring international security, which guarantees the support of democratic principles, promotes a ceasefire between the parties to the conflict, the delivery of humanitarian aid and the creation of conditions for reconciliation. It is noted that it is advisable to develop a separate international UN instrument which would clearly regulate the procedure for involving peacekeepers in armed conflicts and their status. It is concluded that the involvement of UN peacekeepers «blue helmets» in the hostilities in Ukraine will have a positive impact on the further course of the Russian-Ukrainian war under certain conditions: 1) the UN Security Council's provision of a «tough mandate» with the possibility of using weapons not only for self-defense of UN personnel; 2) the provision of a sufficiently large number of peacekeepers (about 50 thousand); 3) the peacekeeping mission should not include forces of the Russian Federation and friendly states; 4) the introduction of peacekeeping forces to the occupied territories exclusively on favorable terms for Ukraine.

Key words: UN peacekeepers, UN peacekeeping forces, blue helmets, war, peacekeeping operations.

В умовах сьогодення Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) є всесвітньою платформою для пошуку шляхів вирішення проблем, які постають перед людством, у тому числі й з питань війни та миру. ООН як міжнародна організація була створена для зміцнення і підтримання міжнародного миру та вже більше 75 років є основним суб'єктом сучасної багатосторонньої дипломатії, в тому числі з врегулювання конфліктів та підтримки миру в зонах конфліктів. Той факт, що одна з держав – членів ООН 24 лютого 2022 року почала повномасштабну війну проти України, зумовлюють актуальність дослідження механізмів підтримання міжнародної безпеки ООН, а саме вивчення можливого впливу миротворчих сил ООН на хід війни в Україні з метою підтримки міжнародного миру та безпеки.

Проблематикою дослідження миротворчих сил ООН займалися такі науковці як М.В. Грушко, О.Ю. Ковтун, В. Козюпа, О.В. Басараб, С.М. Возняк, Л.Г. Квасній, А.В. Лисенко, С. Лібрुक – Ліпкевич, Н.О. Мельниченко, В.В. Паславська, Є.В. Реньов, В. Хвіст та інші.

Проблематика підготовки і використання миротворчих сил ООН, як демонструють події останніх років, набуває дедалі більшого поширення у суспільній свідомості всіх сучасних країн. Миротворчі сили визначають як загальну назву суб'єктів світової та регіональної політики, які спрямовують свою діяльність на зміцнення міжнародного миру і безпеки, ліквідацію чи обмеження міждержавних та інших конфліктів, на демілітаризацію суспільної свідомості. Військова агресія російської федерації (далі – рф) показала, що світ не є стабільним, оскільки конфлікти спалахують в багатьох країнах, як і в попередні століття. Тому ООН сьогодні постає одним з головних органів, який запроваджує миротворчі операції [1, с. 143].

Згідно з першою статтею Статуту ООН, головною ціллю Організації є забезпечення міжнародного миру, безпеки, а для досягнення цієї мети ООН може вживати ефективні колективні заходи, які спрямовані на запобігання та усунення загрози миру, придушення актів агресії згідно з принципами справедливості та міжнародного права, а також на врегулювання або вирішення міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру [2].

Поняття «миротворчість» раніше мало вузький сенс і охоплювало лише невійськові засоби для досягнення миру. Однак, зараз вказаний термін використовують для характеристики відповідної діяльності, яка спрямована на припинення конфлікту та відновлення миру. Деякі вчені асо-

ціюють миротворчість тільки з військовим контингентом ООН «блакитні шоломи», який розміщують для розв'язання конфлікту, або пов'язують це поняття з військовими операціями примусу до миру (peace enforcement) [3, с. 39].

Погоджуємось з В. Хвіст, що загалом поняття «миротворчість» доцільно тлумачити як діяльність міжнародних міждержавних організацій або окремих держав, а також інших суб'єктів міжнародної політики, яка спрямована на запобігання та врегулювання міжнародних конфліктів як мирними методами, так і з використанням військової сили, застосування якої має бути затверджене рішенням ООН [4, с. 39].

Так, держави – члени ООН покладають відповідальність на Раду Безпеки ООН за зміцнення міжнародної безпеки та стабільності у світі. Рада Безпеки ООН відіграє вирішальну роль у формуванні планів системи регулювання озброєнь, які подаються на розгляд членам Організації. Вказана Рада ухвалює рішення про направлення миротворчих місій до зон збройного конфлікту, припинення вогню та проведення операцій з підтримання миру силами військових груп держав-членів ООН під егідою ООН. Автори Статуту ООН визнали обов'язковість для членів ООН утримуватися від загрози сили або застосування її в міжнародних відносинах з іншими державами, однак не виключали можливості виникнення конфліктів та актів агресії. Тому положення Статуту ООН про миротворчість відіграють позитивну роль у міжнародних відносинах [5, с. 118].

Як доцільно зазначає Н.О. Мельниченко, у Статуті ООН відсутнє саме визначення миротворчих операцій чи миротворчих сил. В першу чергу, ООН розглядало схему, де Рада безпеки ООН могла застосовувати певні заходи під примусом до сторін конфлікту, зокрема і застосувати збройні сили проти сторони конфлікту, яка вчинила акт агресії. Однак, вказаний план не було реалізовано, а миротворча діяльність ООН реалізувалась в інших формах. Так, у 1948 році було направлено місію військових спостерігачів до Палестини, а в 1949 році – у зону конфлікту між Індією та Пакистаном. Подібні групи спостерігачів також були відправлені до інших країн, наприклад до Афганістану, Пакистану, Ірану, Іраку, Грузії та інших країн [6, с. 452].

Сучасна практика ООН включає різноманітні механізми для досягнення міжнародного миру та безпеки, такі як превентивна дипломатія, утвердження миру, підтримання миру, примус до миру та будівництво миру в постконфліктний період [6, с. 453].

Водночас Розділ VII Статуту ООН регулює дії Організації щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії. Вказаним Розділом передбачено, що Рада Безпеки ООН має можливість приймати тимчасові заходи, які можуть не включати застосування зброї, наприклад, зупинення економічних відносин, залізничного, морського, повітряного, поштового, телеграфного, радіо або іншого сполучення та припинення дипломатичних прав відносин. У разі, якщо ці заходи недостатньо ефективні, Рада Безпеки має право вживати такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які будуть необхідні для забезпечення міжнародного миру і безпеки, наприклад, застосування демонстрації сили, блокади та інші військові операції [2].

Поміж іншого, у випадках, коли Рада Безпеки ООН вирішує застосувати збройну силу, то відповідно останній необхідно просити у держав – членів ООН надання збройних сил. Тому Рада Безпеки ООН запрошує членів ООН, які не є її членами, взяти участь у прийнятті рішення щодо використання збройних сил цих держав. Згідно зі статтею 43 Статуту ООН, кожен член ООН повинен тримати в готовності національні контингенти військових сил для можливих спільних військових дій. Число і готовність цих військових груп, а також порядок їхніх дій визначаються Радою Безпеки з допомогою Військово-Штабного Комітету. Останній було створено для надання порад та допомоги Раді Безпеки з усіх питань, що стосуються військових потреб в підтримці міжнародного миру та безпеки, використання військ та командування ними, а також регулювання озброєнь та можливого роззброювання. Плани застосування відповідних миротворчих сил складаються Радою Безпеки з допомогою Військово-Штабного Комітету. Відповідно саме Рада Безпеки ООН, визначає перелік держав, які виконують дії, які необхідні для підтримки миру [2].

Так, одним із механізмів ООН врегулювання міждержавних конфліктів є використання військової сили у формі міжнародних миротворчих операцій, які є відносно новим явищем у світі і знаходяться в стадії активного розвитку [7, с. 25]. ООН використовує миротворчі операції як механізм для забезпечення нейтралітету, встановлення режиму припинення вогню та розмежування між конфліктуючими сторонами. Одним з прикладів тривалої присутності миротворчих сил ООН є перебування «блакитних шоломів» на Кіпрі, починаючи з 1964 року [8, с. 46].

Станом на сьогодні, у миротворчих операціях ООН беруть участь військові 124 країн світу.

Миротворча діяльність ООН має благодійну мету і за довгий період свого функціонування допомогла вирішити чимало військових конфліктів [9, с. 263].

Так, для проведення миротворчої операції необхідна наявність мандату від Ради Безпеки ООН, яким визначено межі повноважень миротворців. Так, критерії затвердження мандату вперше були сформовані 03.05.1994 року у доповіді Голови Ради Безпеки ООН та визначені наступним чином: 1) наявність ситуації, продовження якої може загрожувати міжнародному миру та безпеці чи нести таку загрозу; 2) наявність регіональних, субрегіональних організацій та механізмів, які готові та можуть надати допомогу у вирішенні ситуації; 3) наявність домовленостей про припинення вогню/наявність заяв сторін про бажання мирного процесу вирішення конфлікту; 4) наявність політичної цілі і, можливості її чітко відобразити в мандаті; 5) наявність можливості чітко сформулювати мандат для операції ООН; 6) наявність можливості забезпечити охорону та безпеку персоналу ООН включаючи отримання від сторін конфлікту розумних гарантій щодо охорони та безпеки персоналу ООН [10].

Варто звернути увагу, що персонал миротворчої операції включає державних службовців ООН, військових спостерігачів, штатних співробітників, поліцію та військовий контингент. Поміж іншого, керує миротворчою операцією спеціальний представник Генерального секретаря ООН. З – поміж персоналу миротворчої операції найбільшою групою є військовий контингент, тобто «блакитні шоломи». Особливістю військових контингентів ООН є те, що ООН не має власної постійної армії, лише війська, які добровільно надають держави – члени [11, с. 168].

Миротворці ООН, або «блакитні шоломи», залучаються під час надання гуманітарної допомоги, з метою спостереження за виконанням угод з примирення та під час контролю за демілітаризованими зонами між сторонами конфліктів. Особливістю миротворців ООН є те, що військові миротворчих сил ООН носять форму військ своєї країни, але з метою ідентифікації з боку інших військових, носять яскраві блакитні шоломи чи берети. За загальним правилом, миротворці використовують зброю тільки для захисту персоналу миротворчої операції. Проте, якщо надати «блакитним шоломам» найбільш жорсткий мандат, то вони можуть скористатись зброєю для захисту миротворчої операції або цивільного населення. За час існування ООН було проведено 71 миротворчу операцію, а наразі активних є 16 місій, які

переважно знаходяться в Африці та на Близькому Сході. Крім того, «блакитні шоломи» продовжують діяти в Косово, на Гаїті та в зоні конфлікту між Індією та Пакистаном у Кашмірі [12].

Як влучно зазначає О. Голубов, в умовах сьогодні лише запиту певної країни запросити до себе миротворчі сили ООН недостатньо. Рішення надіслати «блакитні шоломи» має прийняти Рада Безпеки ООН, у складі якої п'ять постійних членів, серед яких РФ та Китай, які можуть використати право вето. Питання щодо фінансування та деталей операції розпочинають обговорювати у Генеральній Асамблеї ООН лише після згоди Ради безпеки ООН. Бюджет миротворчої операції наповнюється за рахунок внесків країн – членів ООН [12].

Таким чином, миротворчі сили ООН можна охарактеризувати наступними ознаками: 1) персонал надають і забезпечують усім необхідним держави – члени ООН; 2) миротворчі сили застосовують зброю і відправляються в зону конфлікту за рішенням Ради Безпеки ООН і в рамках мандату; 3) миротворчі сили діють під егідою ООН; 4) миротворчі сили використовують за наявності бажання сторін конфлікту щодо примирення та припинення конфлікту; 5) миротворчі сили ООН підпорядковуються Генеральному секретарю ООН [13, с. 201].

Поміж іншого, окрім інших обов'язків, миротворці зобов'язані дотримуватись положень міжнародного гуманітарного права. Вони мають право, що випливають з мандату, наданого Радою Безпеки ООН на миротворчу операцію, який визначає дії, що дозволені «блакитним шоломам». На сьогоднішній день миротворчі місії ООН все частіше отримують повноваження для захисту цивільного населення в районах проведення операцій шляхом прийняття всіх необхідних заходів, включаючи забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права всіма сторонами конфлікту [14, с. 185].

М.В. Грушко зауважує, що статус «блакитних шоломів» ООН нормативно не закріплений у конкретному документі. З огляду на це, вчений пропонує порівнювати «блакитних шоломів» ООН до комбатантів у наступних випадках: 1) у період операцій з примусу до миру, санкціонованих ООН; 2) під час миротворчих операцій за умови, що застосування примусових заходів набуває тривалого і масштабного вигляду. У інших ситуаціях, які виникають під час миротворчих операцій, включаючи окремі випадки використання зброї, персонал ООН має розглядатися як некомбатанти і до них повинні застосовуватися відповідні норми міжнародного гуманітарного права [15, с. 63].

Погоджуємось з А.Д. Захарків, що ясність та точність щодо визначення статусу миротворців ООН за допомогою міжнародно-правової регламентації забезпечила б належну відповідальність цих осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права у випадках, коли вони беруть участь у миротворчих операціях [14, с. 186].

Головними ознаками нового покоління миротворчих операцій є мультифункціональність та зміна пріоритетів. Наприклад, на відміну від попередніх миротворчих операцій, нові мають за головну ціль не тільки контроль припинення вогню, але й допомагати правоохоронним органам відповідної держави, забезпечувати безпеку портів та інших критично важливих об'єктів інфраструктури, створювати умови для безпечного переміщення людей, товарів та гуманітарної допомоги, а також захищати цивільне населення від насильства [16, с. 120].

Варто зазначити, що дискусії щодо необхідності направлення миротворців ООН на територію України ведуться ще з 2014 року. Так, у лютому 2015 року Україною до Ради безпеки ООН та ЄС було направлено офіційне звернення про розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру та безпеки, однак рішення про введення миротворчих сил ООН так і не було ухвалено. Питання про направлення миротворчих сил ООН на територію України знову стало предметом уваги після направлення РФ у 2017 році до ООН проекту резолюції про розміщення миротворців на Донбасі. Проте ключові питання діяльності місії так і не були узгоджені. Як влучно зазначає О.М. Доценко, ключові питання щодо розгортання міжнародної операції ООН в Україні такі як питання щодо мандату місії, території розміщення, часу введення місії, її складу, кількості миротворців, а також згоди сторін конфлікту на її введення є проблемними та потребують узгодження. Проте, вчений зазначає, що у разі ухвалення такого рішення, залучення миротворчих сил ООН могло б стати дієвим механізмом деескалації конфлікту, встановлення миру й стабільності в Україні [17, с. 26].

І.І. Зальменович окреслює наступні проблеми та ризики, з якими може зіткнутись Україна під час залучення миротворчих сил ООН. По – перше, для здійснення будь-якої миротворчої операції під егідою ООН, потрібне одностороннє рішення членів Ради Безпеки ООН, яка затверджує мандат місії, проте РФ блокуватиме будь-яке рішення, що стосується введення контингенту ООН на окуповану нею ж територію, якщо вказане буде суперечити інтересам РФ. Вчений зазначає, що Україна

повинна розглядати миротворчу місію ООН лише як один з механізмів вирішення конфлікту, реалізація якого дозволить відновити суверенітет України. Склад миротворчих сил повинен визначатися ООН, але до нього не може входити рф, а також країни з якими вона має військові договори [18, с. 192].

Поміж іншого, щодо голосування у Раді Безпеки ООН варто зазначити, що є стаття 27 Статуту ООН, яка визначає, що кожен член Ради має один голос, а для процедурних питань рішення вважається прийнятим, якщо на його підтримку надали голоси дев'ятьох членів Ради. Щодо інших питань, щоб прийняти рішення, необхідна підтримка дев'яти членів Ради, в тому числі голоси всіх постійних членів. Сторона, яка бере участь у конфлікті, не має права голосувати при прийнятті рішень. З огляду на це, рф як сторона конфлікту повинна утриматись від голосування під час ухвалення рішення Ради Безпеки ООН, проте вказаний механізм досі не застосовується Радою [2].

З цього приводу професор Лейпцизького університету Рудольф Гейгер підкреслює, що така ситуація має негативний вплив на авторитет Ради Безпеки ООН, оскільки її постійні члени обмежують можливості Ради виконувати її функції, які визначені в Розділі VII Статуту ООН [19].

Так, Г. Гопко акцентує увагу, що влада України повинна узагальнити свої погляди щодо потреб та очікувань від миротворців та розробити документ, який відображає згоду української сторони на розгортання миротворчої місії та чітко визначає найважливіші питання, які повинні бути враховані. Для цього дипломати України мають користуватися визначеннями, що містяться у законах під час обговорення мандату миротворців ООН. Необхідно забезпечити ясність та конкретність позиції України, щоб уникнути непорозумінь у майбутньому та допомогти підвищити авторитет України в міжнародному співтоваристві [20].

Водночас В. Єльченко зазначає, що введення «блакитних шоломів» на територію України на поточному етапі війни може привести до замороження конфлікту на тривалий час, оскільки рф

не погодиться на рішення, яке не передбачатиме участі тих країн, які по відношенню до неї є дружніми (миротворці з Білорусії, Сирії чи Ірану) [21].

О. Краєв зазначає, що миротворці не зможуть вирішити конфлікт в Україні, а лише призупинять його, залишивши окуповані території під владою рф. Однак, все залежить від того, який мандат буде наданий миротворцям. Фактично мандат миротворців бути присутніми і мати зброю лише для захисту персоналу ООН, але не для захисту населення держави чи військової допомоги одній зі сторін конфлікту. Водночас, якщо їм буде надано мандат на захист місцевого населення та збройний вплив на конфліктні сторони, то миротворці зможуть допомогти вирішити конфлікт [22].

Отже, миротворчі сили ООН є одним з механізмів забезпечення міжнародної безпеки, який гарантує підтримку демократичних принципів, сприяє припиненню вогню між сторонами конфлікту, доставці гуманітарної допомоги і створенню умов примирення. Враховуючи те, що відсутній конкретний нормативний акт ООН, який врегулює статус миротворчих сил ООН у регулюванні збройних конфліктів, вважаємо за доцільне розробити окремий міжнародний нормативний акт ООН, у якому чітко врегулювати порядок залучення миротворців до збройних конфліктів та їх статус. Поміж іншого, вважаємо, що залучення миротворців ООН «блакитних шоломів» до воєнних дій в Україні матиме позитивний вплив на подальший хід російсько-української війни за певних умов: 1) надання Радою Безпеки ООН «жорсткого мандату» з можливістю застосування зброї не лише для самозахисту персоналу ООН; 2) надання досить великої кількості особового складу миротворців (близько 50 тисяч); 3) до складу миротворчої місії не повинні входити сили рф та дружніх до неї держав; 4) введення миротворчих сил на окуповані території виключно на вигідних для України умовах. За таких умов, миротворчі сили ООН сприятимуть відновленню суверенітету та територіальної цілісності України та підтримки міжнародної безпеки у світі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Квасній Л.Г., Паславська В.В., Басараб О.В. Роль миротворців у забезпеченні міжнародної колективної безпеки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18(1). С. 140–147.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй URL: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 31.08.2023).
3. Возняк С.М. Модель визначення співвідношення воєнних та невоєнних сил і засобів у складі багато-профільної інтегрованої міжнародної операції з підтримання миру та безпеки. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2022. № 1. С. 37–44.
4. Хвіст В. Функції та форми участі міжнародних організацій у світополітичних процесах і регулювання міжнародних конфліктів. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. № 4. С. 36–46.

5. Лібрук-Ліпкевич С. Збройні сили ООН з підтримання миру та участь України в проведенні миротворчих операцій. *Схід* 6. 2012. № 120. С. 117–121.
6. Мельниченко Н.О. Міжнародно-правове забезпечення постконфліктного врегулювання (на прикладі практики ООН). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. № 69. С. 451–455.
7. Бані-Насер Фаді. Миротворчі операції ООН: теорія і практика. *Проблеми міжнародних відносин*. Київ : КиМУ, 2015. Вип. 10–11. С. 24–36.
8. Реньов Є.В. Щодо деяких аспектів діяльності ООН в контексті підтримки суверенітету та територіальної цілісності України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 5. С. 44–48.
9. Лисенко А.В. Проблема ефективності функціонування миротворчих місій через призму війни в Україні. *Права людини в період збройних конфліктів* : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; каф. міжнародного та європейського права НУ «ОЮА». У 2 т. Одеса, 2022. С. 263–266.
10. Statement by the President of the Security Council: Official Document System of the United Nations. S/PRST/1994/22. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FPRST%2F1994%2F22&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 31.08.2023).
11. Козюпа В. Проведення миротворчих операцій: виклики сучасної миротворчої діяльності. *Консенсус*. 2023. № 1. С. 163–177.
12. «Блакитні шоломи»: що треба знати про миротворчі місії ООН. URL: <http://surl.li/grduh> (дата звернення: 31.08.2023).
13. Черкес М.Ю. Міжнародне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 392 с.
14. Захарків А.Д. Статус миротворців ООН в міжнародному гуманітарному праві. *75-а річниця ООН – сучасний стан та розвиток міжнародного права* : збірник матеріалів Всеукр. наук. студент. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2020 р.) / МОН України, НУ «ОЮА» ; відп. вед. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. С. 183–186.
15. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса, 2015. 287 с.
16. Ковтун О.Ю. Миротворча діяльність ООН у XXI столітті. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96(1). С. 118–122.
17. Доценко О.М. Введення миротворчої місії ООН на Донбасі: проблеми та перспективи. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації* : Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (29 березня 2018 року). Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. С. 26–28.
18. Зельманович І.І. Миротворча місія ООН на Донбасі: міф чи реальність? *Прикарпатський вісник НТШ*. 2018. № 5. С. 187–194.
19. Міжнародна миротворчість та війна на сході України: чи є точки дотику? URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_mirotvorchist_a5.pdf (дата звернення: 31.08.2023).
20. Сокирчук Н. Миротворці на Донбасі: місія здійснена? URL: <https://glavcom.ua/publications/mirotvorciv-na-donbasi-misiya-zdiysnenna-473553.html> (дата звернення: 31.08.2023).
21. Єльченко В. Вже запізно: введення миротворців заморозить конфлікт в Україні. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/558220-vzhe-zapizno-zaprovadzheniya-mirotvorciv-zamorozit-konflikt-v-ukrayini-ekspostpred-oon-video> (дата звернення: 31.08.2023).
22. Краєв О. Миротворці ООН: як контингент змінить війну в Україні. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_mirotvorciv-oon-yak-kontingent-zminit-vijnu-v-ukrayini/1077416 (дата звернення: 31.08.2023).

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 4

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Ігор Стратій*

Підписано до друку: 29.09.2023

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,56. Замов. № 1023/654. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.